

लिखंतं गाऱ्हो पा श्री श्री ७... पंडित
शिवराम मैं चे ग्य म घा टेकरा वावा[illegible]
हिरजी पुस्तक माहा भारत का मे जया[illegible]
जाकु द्ह घर था दान धरम १

सपरव १

स्री १

विसोक १

मोसल १

अस्वमेध १

विराट १

उद्[illegible] १

खंड[illegible]

[illegible]

शे० श्रीगणेशाय नमः॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमं देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् जन
१ मेजय उवाच तमप्रतिमसत्वौजोबलवीर्यपराक्रमान्वितं हतं देवव्रतं श्रुत्वा पांचाल्येन शिखंडिना धृतराष्ट्र
स्ततो राजा शोकव्याकुललोचनः किमचेष्टत [illegible] विप्रर्षे हते पितरि वीर्यवान् तस्य पुत्रो हि भगवन् भी
ष्मद्रोणमुखै रथैः पराजित्य महेष्वासान् पांडवान् राज्यमिच्छति तस्मिन् हते तु भगवन् केतौ सर्वधनुष्म
तां यदचेष्टत कौरव्यस्तन्मे ब्रूहि तपोधन वैशंपायन उवाच निहतं पितरं श्रुत्वा धृतराष्ट्रो जनाधिपः
लेभे न शांतिं कौरव्यश्चिंताशोकपरायणः तस्य चिंतयतो दुःखमनिशं पार्थिवस्य तत् आजगाम विशुद्धा
त्मा पुनर्गावल्गणिस्तदा व्यासप्रसादादृद्धि तापसदेवत्वांनमुत्तमं सेनिवेशांतसर्वेषा सेनयोरुभयोस्त
दा शौर्विराटस्संजयं प्राप्तं निशि नागाह्वयं पुरं आंबिकेयो महाराज धृतराष्ट्रोन्वपृच्छत श्रुत्वा भीष्मस्य निधनमप्रहृष्टम
नाः भृशं पुत्राणां जयमाकांक्षन् विललापातुरो यथा धृतराष्ट्र उवाच संशोच्य तु महात्मानं भीष्मं भीमपराक्रमं
किमकार्षुः परं तात कुरवः कालचोदिताः तस्मिन् विनिहते शूरे दुराधर्षे महात्मनि किं नु स्वित्कुरवोकार्षु
र्निमग्नाः शोकसागरे तदुदीर्णं महत्सैन्यं त्रैलोक्यस्यापि संजय भयमुत्पादयेत्तीव्रं पांडवानां महात्मनां देव
व्रते तु निहते कुरूणामृषभे तदा किमकार्षुर्नृपतयस्तन्ममाचक्ष्व संजय संजय उवाच शृणु राजन्नेकमनाव
चनं ब्रुवतो मम यत्ते पुत्रास्तदाकार्षुर्हते देवव्रते मृधे निहते तु तदा भीष्मे राजन् सत्यपराक्रमे तावकाः पांडवाश्च
प्राध्यायंत पृथक्पृथक् विस्मिताश्च प्रहृष्टाश्च क्षत्रधर्मं निशाम्य ते स्वधर्मं निंदमानास्ते प्रणिपत्य महात्मने शय श्रीराम०
१

नंकस्य यस्मासु भीष्मायामितकर्म्मणो सोपधानं नरव्याघ्रशेते संनतपर्वभिः विधाय रक्षां भीष्माय समामाध्य परस्परं अनुमान्य च गां
गेयं कृत्वा चापि प्रदक्षिणं क्रोधसंरक्तनयनाः समवेत्य परस्परं पुनर्युद्धाय निर्जग्मुः क्षत्रियाः कालचोदिताः ततस्तूर्यनिनादैश्च भे
रीणां निनदेन च तावकानामनीकानि परेषां चापि निर्ययुः व्यतीतेह्नि राजेंद्र पतिते जाह्नवीसुते अमर्षवशमापन्नाः कालोपहतचे
तसः अनादृत्य वचः पथ्यं गांगेयस्य महात्मनः निर्ययुर्भरतश्रेष्ठाः शस्त्राण्यादाय सत्वराः मोहात्तव च पुत्रस्य वधाच्छांतनवस्य च
कौरव्या मृत्युना हूताः सहिताः सर्वराजभिः अजावय इवागोपाः वने श्वापदसंकुले भृशमुद्विग्नमनसो हीना देवव्रतेन ते पतिते भ
रतश्रेष्ठे बभूव कुरुवाहिनी द्यौरिवापेतनक्षत्रा हीनं खमिव वायुना विपन्नसस्येव मही वाक् चैवासंस्कृता यथा आसुरीव यथा
सेना निगृहीते पुरा बलौ विधवेव वरारोहा शुष्कतोयेव निम्नगा वृकैरिव वने रुद्धा पृषती हतयूथपा शरभाहतसिंहेव
महती गिरिकंदरा भारती भरतश्रेष्ठ पतिते जाह्नवीसुते विष्वग्वातहता रुग्णा नौरिवासीन्महार्णवे बलिभिः पां
डवैर्वीरैर्लब्धलक्षैर्भृशार्दिता सा तदासीद्भृशं सेना व्याकुलाश्वरथद्विपा विपन्नभूयिष्ठनरा कृपणा ध्वस्त
मानसा तस्यां त्रस्ता नृपतयः सैनिकाश्च पृथग्विधाः पाताल इव मज्जंतो हीना देवव्रतेन ते कर्णं हि कुरवो
स्मार्षुः स हि देवव्रतोपमः सर्वशस्त्रभृतामग्र्यं रोचमानमिवातिथिं बंधुमापद्गतस्येव तमेवोपागमन्मनः चु
क्रुशुः कर्ण कर्णेति तत्र भारत पार्थिवाः राधेयं हितमस्माकं सूतपुत्रं तनुत्यजं स हि नायुध्यत तदा दशाहानि महाय
शाः सामात्यबंधुः कर्णो वै तमानयत माचिरं भीष्मेणाहि महाबाहुः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः रथेषु गण्यमानेषु बलविक्रमशालिषु
संख्यातोर्द्धरथः कर्णो द्विगुणः सन्नरर्षभः रथातिरथसंख्यायां योग्रणीः शूरसंमतः सासुरानपि देवेशान्रणे यो ॥ ७

द्रो० योस्मुमुख्योहंत सतुतेनैवकोपेनराजन्गांगेयप्रमुक्तवान् त्वयिजीवतिकौरव्यनाहंयोत्स्येकथंचन त्वयातुपांडवेयेषुनिहतेषुमहा
२ मृधेदुर्योधनमनुज्ञाप्यवनंयास्यामिकौरव पांडवैर्वाहतेभीष्मेत्वयिस्वर्गमुपेयुषि हंतास्म्येकरथेनैवकृत्स्नान्मन्यसेरथा
न् एवमुक्त्वामहाबाहुर्दशाहानिमहायशाः नायुध्यततततःकर्णःपुत्रस्यतवसंमते भीष्मःसमरविक्रांतःपांडवेयस्यभारत ज
घानसमरेयोधानसंख्येयपराक्रमः तस्मिंस्तुनिहतेशूरेसत्यसंधेमहौजसि त्वत्सुताःकर्णमस्मार्षुस्तर्तुकामाइवप्लवं
तावकास्तवपुत्राश्चसहिताःसर्वराजभिः हाकर्णइतिचाक्रंदन्कालोयमितिचाब्रुवन् चुकुशुःसहितायोधास्तत्रमहा
बलाः जामदग्न्याभ्यनुज्ञातमस्त्रेदुर्वारपौरुषं अगमन्नोमनःकर्णंबंधुमात्ययिकेष्विव सहिशक्तोरणेराजंस्त्रातुमस्मान्म
हाभयात् त्रिदशानिवगोविंदःसततंसुमहाभयात् वैशंपायनउवाच तथाकर्णंयुधिवरंकीर्त्तयंतंपुनःपुनः
आशीविषवदुच्छ्वस्यधृतराष्ट्रोब्रवीदिदं धृतराष्ट्रउ० यत्रवैकर्त्तनंकर्णमगमद्वोमनस्तदा अप्यपश्यतराधेयंसूत
पुत्रंतनुत्यजं अपितन्नमृषाकार्षीत्कच्चित्सत्यपराक्रमः संभ्रांतानांतदार्त्तानांत्रस्तानांत्राणमिछतां अपित
त्पूरयांचक्रेधनुर्द्धरवरोयुधि यत्तद्विनिहतेभीष्मेकौरवाणामुपाश्रये तत्खंडंपूरयन्कर्णःपरेषामा
दधद्भयं सहिवैपुरुषव्याघ्रोलोकेसंजयकथ्यते आर्त्तानांबांधवानांचक्रंदतांचविशेषतः परित्यज्यरणेप्रा
णान्तत्त्राणार्थंचशर्मच कृतवान्ममपुत्राणांजयाशांसफलामपि इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि संजयउवाच एम०
हतंभीष्ममथाधिरथिर्विदित्वाभिन्नांनावमिवात्यगाधेकुरूणां सोदर्यवद्व्यसनात्सूतपुत्रःसंतारयिष्यंस्तवपुत्रस्यसेनाम् २

नां श्रुत्वा तु कर्णः पुरुषेंद्रमच्युतं निपातितं शांतनवं महारथं अथोपपायात्सहसारिकर्षणो धनुर्द्धराणां प्रवरस
स्तदा वृष हते तु भीष्मे रथसत्तमे परैर्निमज्जंतीं नावमिवार्णवे कुरून् पितेव पुत्रां स्त्वरितोभ्ययात्ततः संतारयिष्यं
स्तव पुत्रस्य सेनां कर्ण उवाच यस्मिन्धृतिर्बुद्धिपराक्रमौजः सत्यं स्मृतिर्वीरगुणाश्च सर्वे अस्त्राणि दिव्या
न्यथ संनतिर्ह्रीः प्रियवाक्च वागनुसूया च भीष्मे सदा कृतज्ञे द्विजशत्रुघातके सनातनं चंद्रमसीव लक्ष्मीः स
चेत्प्रशांतः परवीरहंता मन्ये हतानेव च सर्ववीरान् नेह ध्रुवं किंचन जातु विद्यते लोके ह्यस्मिन्कर्मणो नि
त्ययोगात् सूर्योदये को हि विमुक्तसंशयो भावं कुर्वीताद्य महाव्रते हते वसुप्रभावे वसुवीर्यसंभवे गते वसू
नेव वसुंधराधिपे वसूनि पुत्रांश्च वसुंधरां तथा कुरूंश्च शोचध्वमिमां च वाहिनीं संजय उवाच महाप्र
भावे वरदे निपातिते लोकेश्वरे शास्तरि चामितौजसि पराजितेषु भरतेषु दुर्मनाः कर्णो भृशं न्यश्वसदश्रु
वर्त्तयन् इदं तु राधेयवचो निशम्य सुतास्त्र राजंस्तव सैनिकाश्च ह परस्परं चुक्रुशुरार्त्तिजं मुहुस्तदाश्रुनेत्रै
र्मुमुचुश्च शब्दवत् प्रवर्त्तमाने तु पुनर्महाहवे विगाह्यमानासु चमूषु पार्थिवैः अथाब्रवीद्धर्षकरं तदा च
वो रथर्षभान्सर्वमहारथर्षभः जगत्यनित्ये सततं प्रधावति प्रचिंतयन्नास्थिरमद्य लक्षये भवत्सु तिष्ठ
त्स्विह पातितो मृधे गिरिप्रकाशः कुरुपुंगवः कथं निपातिते शांतनवे महारथे दिवाकरे भूतलमास्थिते
यथा न पार्थिवाः सोढुमलं धनंजयं गिरिप्रवोढारमिवानिलं द्रुमाः हतप्रधानं त्विदमार्त्तरूपं परैर्हतोत्सा
हमनाथमद्य वै मया कुरूणां परिपाल्यमाहवे बलं यथा तेन महात्मना तथा समाहितं चात्मनि भारमीदृशं जगत्त

द्रो० ३ ह्यानित्यमिदंच लक्षये निपातितं चाहवशौंडः आहवेकथंनुकर्ष्णो महमीदृशोभयं अहंबुद्धाद्कुरूद्दषमानजिह्मगैः
प्रवेशयन्नयमसदनंचरस्त्ररो यशः परंजगतिविभाव्य वर्त्तितापरैर्हतोमुविशयितात्थकापुनः पुष्ठिष्ठिरेजगति
वसत्यसंघवान् हृकोदरोमजशतञ्जत्यविन्नमर तथार्जुनस्त्विदशावुरात्मजो युवाननतद्‌तंसुजयमिहामरैरपि य
मौरणेपत्रयमोपवौचलेसमात्मकिर्यत्र चदेवकीसुतः मतद्धलेकपुरुषोत्तुपेयिवान् निवर्त्तनेमतुमुरवान्न
वासुभद्र तयोम्युदीर्णतयसेववाध्यतेवटंवलेनैवतथो मनस्विभिः मनश्चमेशत्रुनिवारणोद्यतंस्वरक्षणेवा
चलवच्चवस्थितं एवंचैषांवाधमानः प्रभावंगत्वेवाहृतानजयाम्यघसत्त मित्रद्रोहोमर्षणीयोनमेयंमयत्रेसैन्येपः
समेषात्म मित्रः कर्त्तास्मेतत्सत्पुरुषार्थेकर्मेत्यक्त्वाशराणान्नयास्यामिभीष्मं सर्वोस्संख्येशत्रुसंघान् हनिष्ये
हतस्तैर्वावीरलोकंप्रपत्स्ये संप्राकुष्टेरुदतस्त्रीकुमारेपराहतेपौरुषेधार्त्तराष्ट्रे मयाकृत्यमितिजानामिसू
तत्समाद्रजस्त्वयशत्नुस्विजेष्ये कुर्वन्नरक्षन् पांडुपुत्रान् जिघांसन्त्यक्त्वाशं प्राणान् घोररूपेरणेस्मिन् स
र्वान्संख्येशत्रुसंघान्निहत्य दास्याम्यहं धार्त्तराष्ट्राय राज्यं निवध्यतामेकववचंविचिन्वं हेमंशुभ्रंमणिरत्नावभा
सि शिरस्त्राणंचार्कसमानभासं धनुः शराश्चाग्निविषाहिकल्पान् उपासंगान् षोडशयोजयंतु धनूंषि दि
नूंषिदिव्यानितथाहृदर्त्त असीश्च शक्तीश्च गदाश्चगुर्वीः शंखंचजांबूनदचित्रभासं इमांसैकीनागकक्षांविचि
त्रांध्वजंचित्रंदिव्यमिंदीवराभं श्लक्ष्णैर्वस्त्रैर्विप्रमृज्यानयंतु चित्रांमालांचारुवद्धांसलाजां अश्वानग्र्यान्पांडुराभ्र
प्रकाशान्पुष्टान्स्नातान्मंत्रपूताभिरद्भिः तप्तैर्भांडैः कांचनैरभ्युपेतान् शीघ्रान् शीघ्रंसूतपुत्रानयस्व रथंचाग्र्यंहेममालावन राम० ३
द्धंरत्नैश्चित्रं

सर्पेचंद्रप्रकाशेः द्रोणेयुक्तंसंप्रहारोपपन्नैर्वाहैर्युक्तंद्रोणमावर्त्तयस्व चित्राणीचापानिचवेगवंतिज्याश्चोत्तमाः संहननोपप
न्नाः तूणाश्चपूर्णामहतः शराणांमासादिगात्रावरणानिचैव प्राप्यात्रिकंचानयताश्चसर्वंदक्षापूर्णावीरकांस्यंचहैमं
आनीयमानामवबध्यचांगेप्रवादयंज्वाश्चजयायमेरी प्रयाहिसूतताशुयतः कीरीटीवृकोदरोधर्मसुतोयमौच ता
न्वाहनिष्यामिसमेत्यसंख्येभीष्मायगच्छामिहतोद्विषद्भिः यस्मिन्नराजासत्यधृतिर्युधिष्ठिरः समास्थितौभीमसेनार्जुनौ
च वासुदेवः सात्यकिःसंजयाश्चमन्येबलंतदजय्यंमहीपैः तंचेन्मृत्युःसर्वहरोभिरक्षेत्सदाप्रमत्तःसमरेकिरीटिनं
तथापिहंतास्मिसमेत्यसंख्येयास्यामिवाभीष्मपथायमाय नत्वेवाहंनगमिष्यामितेषांमध्येशूराणांतत्रचाहंब्रवीमि
मित्रद्रुहोदुर्बलभक्तयोयेपापात्मानोनममैतेसहायाः संजयउवाच समृद्धिमंतंरथमुत्तमंदृढंसकूबरंहेमपरिष्कृतंशु
भं पताकिनंवातजवैर्हयोत्तमैर्युक्तंसमास्थाययथौजयायसः संपूज्यमानः कुरुभिर्महात्मारथर्षभोदेवगणैर्यथेंद्रः
ययौतदायोधनमुग्रधन्वायत्रावसानंभरतर्षभस्य वरूथिनीमहतासध्वजेनसुवर्णमुक्तामणिरत्नमालिना स
दश्वयुक्तेनरथेनकर्णोमेघस्वनेनार्कइवामितौजाः हुताशनाभःसहुताशनप्रभःशुभःशुभेवैसुरथेधनुर्द्धरः
स्थितोरराजाधिरथिर्महारथः स्वयंविमानेसुरराडिवास्थितः इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि संजयउवा
चशरतल्पेमहात्मानंशयानममितौजसं महावातसमूहेनसमुद्रमिवशोषितं दिव्यैरस्त्रैर्महेष्वासंपातितं
सव्यसाचिना जयाशातवपुत्राणांसंभग्नाशर्म्मच अपाराणामिवद्वीपमगाधेगाधमिच्छतां स्रोतसायामुनेनेवशरौ
घेनपरिप्लुतं महेंद्रेणेवमैनाकमसह्यं

वर्म२

द्रो० भुवि पातितं नमम्ष्युत मिवादित्यं पतितं धरणीतले शतक्रतुमिवाचिंत्यं पुरा वृत्रेणनिर्जितम् मोहनं सर्वसैन्यस्य युधि भीष्मस्य पा
४ तनं ककुदं सर्वसैन्यानां लक्ष्म सर्वधनुष्मतां धनंजयशरैर्व्याप्तं पितरं ते महाव्रतं तं वीरशयने वीरं शयानं पुरुषर्षभं भी
ष्ममाधिरथिर्दृष्ट्वा भरतानां महाद्युतिः अवतीर्य रथादार्त्तो बाष्पव्याकुलिताक्षरं अभिवाद्यांजलिं बध्वा वंदमानोभ्य
भाषत कर्णोहमस्मि भद्रं ते वद मामभिभारत पुण्यया क्षेमया वाचा चक्षुषा चावलोकय नूनं सुकृतस्येह फलं क
श्चिन्न समश्नुते यत्र धर्मपरो वृद्धः शेते भुवि भवानिह कोशसंचयने मंत्रे व्यूहे प्रहरणेषु च नाथमन्यं न पश्यामि कु
रूणां कुरुपुंगव बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो यः कुरूंस्तारयेद्भयात् योधांस्तु बहुधा हत्वा पितृलोकं गमिष्यसि अ
द्यप्रभृति संक्रुद्धा व्याघ्रा इव मृगक्षयं पांडवा भरतश्रेष्ठ करिष्यंति कुलक्षयं अद्य गांडीवघोषस्य वीर्यज्ञाः सव्य
साचिनः कुरवः संत्रसिष्यंति वज्रपाणेरिवासुराः अद्य गांडीवमुक्तानामशनीनामिव स्वनः त्रासयिष्यति
वारणानां कुरूनन्यांश्च पार्थिवान् समिद्धोग्निर्यथा वीर महाज्वालो द्रुमान् दहेत् धार्त्तराष्ट्रान् प्रधक्ष्यंति तथा बा
णाः किरीटिनः येन येन प्रसरतो वाय्वग्नी सहितौ वने तेन तेन प्रदहतो भूरि गुल्मतृणद्रुमान् यादृशोग्निः
समुद्भूतस्तादृक् पार्थो न संशयः यथा वायुर्नरव्याघ्रस्तथा कृष्णो न संशयः नदतः पांचजन्यस्य रसतो गांडिवस्य
च श्रुत्वा सर्वाणि सैन्यानि त्रासं यास्यंति भारत कपिध्वजस्य चोत्पाते रथस्यामित्रकर्षिणः शब्दं सोढुं
न शक्ष्यंति त्वामृते वीर पार्थिवाः कोह्यर्जुनं योधयितुं त्वदन्यः पार्थिवोर्हति यस्य दिव्यानि कर्माणि प्रवदं
ति मनीषिणः अमानुषश्च संग्रामस्त्र्यंबकेन महात्मना तस्माच्चैव वरं प्राप्तो दुष्प्रापमकृतात्म राम०
४

भिः कोन्यःशक्तोरणेजेतुंपूर्वंयोनजितस्त्वया जितोयेनरणेरामोभवतावीर्यशालिना क्षत्रियांतकरोघोरोदेवदानव
दर्पहासोद्यघतिहतः शतैःशरैः प्रोक्तः किरीटिना तमद्याहंपांडवंयुद्धशौंडंअमृष्यमाणोभवतानुशिष्टः
आशीविषंदृष्टिहरंसुघोरंपुरःशक्ष्याम्यस्त्रबलान्निहंतुं इतिद्रोणपर्वणि संजयउ० तस्यलालप्यमानस्य
कुरुवृद्धःपितामहः देशकालोचितंवाक्यमब्रवीत्प्रीतमानसः समुद्रइवसिंधूनांज्योतिषामिवभास्करः सत्य
स्यचयथासंतोबीजानामिवचोर्वरा पर्जन्यइवभूतानांप्रतिष्ठासुहृदांभव बांधवास्त्वानुजीवंतुसहस्राक्ष
मिवामराः मानहाभवशत्रूणांमित्राणांनंदिवर्द्धनः कौरवाणांभवगतिर्यथाविष्णुर्दिवौकसां स्वबाहुबलवी
र्येणधार्त्तराष्ट्रजयेषिणां कर्णराजपुरंगत्वाकांबोजानिर्जितास्त्वया गिरिव्रजगताश्चापिनग्नजित्प्रमुखान्नृ
पाः अंबष्ठाश्चविदेहाश्चगांधाराश्चजितास्त्वया हिमवद्दुर्गनिलयाकिरातारणकर्कशाः दुर्योधनस्यव
शगास्त्वयाकर्णपुराकृताः उत्कलामेकलाःपौंड्राःकलिंगांध्राश्चसंयुगे निषादाश्चत्रिगर्त्ताश्चबाह्लीकाश्च
जितास्त्वया तत्रतत्रचसंग्रामेदुर्योधनहितैषिणा बहवश्चजिताःकर्णत्वयावीरमहौजसा यथादुर्योधनः
स्वानांसज्ञातिकुलबांधवः तथात्वमपिसर्वेषांकौरवाणांगतिर्भव शिवेनाभिवदामित्वांगच्छयुध्यस्वश
त्रुभिः अनुशाधिकुरून्संख्येधत्स्वदुर्योधनेजयं भवान्पौत्रसमोस्माकंयथादुर्योधनस्तथा तवापिधर्मतः
सर्वेयथातस्यवयंतथा योनात्संबंधकाल्लोकेविशिष्टंसगतंसतां सद्भिःसहनरश्रेष्ठप्रवदंतिमनीषिणः
ससत्यसंगतोभूत्वाममेदमितिनिश्चितं कुरूणांपालयबलंयथादुर्योधनस्तथा निशम्यवचनंतस्यचरणाव
भिवाद्यच ययावैकर्त्तनःकर्णःसमीपंस

द्रो० देधन्विनां सोभिवीक्ष्य नरो घोरां स्थानमप्रतिमं महत् व्यूढप्रहरणोरस्कं सैन्यं तत्समहृष्यत हर्षिताः कुरवः सर्वे
५ दुर्योधनपुरोगमाः उपागतं महाबाहुं सर्वानीकपुरस्सरं कर्णं दृष्ट्वा महात्मानं युद्धाय समुपस्थितं क्ष्वेडितास्फो
टितरवैः सिंहनादरवैरपि धनुःशब्दैश्च विविधैः कुरवः समपूजयन् इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संजय उ०
रथस्थं पुरुषव्याघ्रं दृष्ट्वा कर्णमवस्थितं हृष्टो दुर्योधनो राजन्निदं वचनमब्रवीत् सनाथमिव मन्येहं भव
ता पालितं बलं अत्र किं नु समर्थं यद्धितं तत्संप्रधार्यतां कर्ण उवाच ब्रूहि नः पुरुषव्याघ्र त्वं हि प्राज्ञतमो नृप य
था चार्थपतिः कृत्यं पश्यते न तथेतरः ते स्म सर्वे तव वचः श्रोतुकामा नरेश्वर नान्याय्यं हि भवान्वाक्यं ब्रूयादि
ति मतिर्मम दुर्योधन उवाच भीष्मः सेनाप्रणेतासीद्वयसा विक्रमेण च श्रुतेन चोपसंपन्नः सर्वैर्योधगुणै
स्तथा तेनातियशसा कर्ण घ्नता शत्रुगणान्मम सुयुद्धेन दशाहानि पालिताः स्मो महात्मना तस्मिन्नसु
करं कर्म कृतवत्यास्थिते दिवं कं नु सेनाप्रणेतारं मन्यसे तदनंतरं न विना नायकं सेना मुहूर्तमपि तिष्ठति
आहवेष्वाहवश्रेष्ठ कर्ण हीनेव नौर्जले यथा ह्यकर्णधारा नौ रथश्चासारथिर्यथा द्रवेद्यथेष्टं तद्वत्स्यादृते से
नापतिं बलं अदेशिको यथा सार्थः सर्वः कृच्छ्रं समृच्छति अनायका तथा सेना सर्वान्दोषान्समृच्छति स भवा
न्वीक्ष्य सर्वेषु मामकेषु महात्मसु पश्य सेनापतिं युक्तमनु शांतनवादिह यं हि सेनाप्रणेतारं भवान्वक्ष्यति संयुगे
तं वयं सहिताः सर्वे करिष्यामो न संशयः कर्ण उवाच सर्व एव महात्मान इमे पुरुषसत्तमाः सेनापतित्वमर्ह
ति नात्र कार्या विचारणा कुलसंहननज्ञानैर्बलविक्रमबुद्धिभिः युक्ताः कृतज्ञा धीमंत आहवेष्वनिवर्तिनः एम०
युगपन्न तु ते शक्याः कर्तुं सर्वे पुरस्सराः एक एव तु कर्तव्यो य ५

स्त्रिचैशेषिकागणाः अन्योन्यस्पर्द्धिनो ह्येषां पृथेकं पूर्वक रिष्यति शेषा विमनसो व्यक्तं न योत्स्यंति हितास्तव अयं च सर्व
योधानामाचार्यः स्थविरो गुरुः युक्तः सेनापतिं कर्तुं द्रोणः शस्त्रभृतां वरः को हि तिष्ठति दुर्द्धर्षे द्रोणे शस्त्रभृतां वरे से
नापतिः स्यादन्योस्माच्छुक्रांगिरसदर्शनात् न च शोप्यस्ति ते योधः सर्वराजसु भारत द्रोणं यः समरे यांतमनुयास्यति संयुगे
एष सेनाप्रणेतॄणामेष शस्त्रभृतामपि एष बुद्धिमतां चैव श्रेष्ठो राजन्गुरुस्तव एवं दुर्योधनाचार्य्यमाशु सेनापतिं कुरु
जिगीषंतोसुरान्संख्ये कार्त्तिकेयं इवामराः संजय उवाच कर्णस्य वचनं श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा सेनामध्यगतं द्रोण
मिदं वचनमब्रवीत् दुर्योधन उवाच वर्णश्रैष्ठ्यात्कुलोत्पत्त्या श्रुतेन वयसा धिया वीर्याद्दाक्ष्यादधृष्यत्वादर्थज्ञा
नान्नयाज्जयात् तपसा च कृतज्ञत्वाद्वृद्धः सर्वगुणैरपि युक्तो भवत्समो गोप्ता राज्ञामन्यो न विद्यते स भवान्पातु नः
सर्वान्देवानिव शतक्रतुः भवन्नेत्राः पराञ्जेतुमिच्छामो द्विजसत्तम रुद्राणामिव कापाली वसूनामिव पाव
कः कुवेर इव यक्षाणां मरुतामिव वासवः वशिष्ठ इव विप्राणां तेजसामिव भास्करः पितॄणामि
व धर्मेंद्रो यादसामिव वांबुराट् नक्षत्राणामिव शशी दितिजानामिव वोशनाः श्रेष्ठः सेनाप्रणेतॄणां स नः
सेनापतिर्भव अक्षौहिण्यो दशैका च वशगाः संतु ते नघ ताभिः शत्रून्प्रतिव्यूह्य जहि द्रोण दानवानिव
प्रयातु नो भवानग्रे देवानामिव पावकिः अनुयास्यामहे त्वाजौ सौरभेया इवर्षभं उग्रधन्वा महेष्वासो दि
व्यं विस्फारयन्धनुः अग्रे भवंतं दृष्ट्वा नार्जुनः प्रहरिष्यति ध्रुवं युधिष्ठिरं संख्ये सानुबंधं सबांधवं जेष्यामि पुरु
षव्याघ्र भवान्सेनापतिर्यदि संजय उवाच एवमुक्ते ततो द्रोणे जयेत्यूचुर्नराधिपाः सिंहनादेन महता हर्षयंतस्तवात्मजं से
निकाश्च मुदा युक्तं

द्रो० ६ वर्द्धयंतिद्विजोत्तमं दुर्योधनंपुरस्कृत्यप्राब्रुवंतोमहद्यशाः इतिद्रोणपर्व्वणिद्रोणाभिषेके द्रोणउवाच वेदंषडंगंवेदाहमर्थ
विद्यांचमानवीं त्र्यंबकमथेष्वस्त्रंशस्त्राणिविविधानिच येचाप्युक्ताममपिगुणाभवद्भिर्जयकांक्षिभिः चिकीर्षुस्तान
हंसर्वान्योधयिष्यामिपांडवान् पार्षतंतुरणेराजन्नहनिष्येकथंचन सहिसृष्टोवधार्थायममैवपुरुषर्षभः योध
यिष्यामिसैन्यानिनाशयन्सर्वसोमकान् नचमांपांडवायुद्धेयोधयिष्यंतिहर्षिताः संजयउवाच सएवमभ्यनुज्ञा
तश्चक्रेसेनापतिंततः द्रोणंतवसुतोराजन्विधिदृष्टेनकर्मणा अथाभिषिषिचुर्द्रोणंदुर्योधनमुखान्नृपाः सेना
पत्येयथास्कंदंपुराशक्रमुखाःसुराः ततोवादित्रघोषेणशंखानांचमहास्वनैः प्रादुरासीत्कृतेद्रोणेहर्षःसेना
पतौतदा ततःपुण्याहघोषेणस्वस्तिवादस्वनेनच संस्तवैर्गीतशब्दैश्चसूतमागधवंदिनां जयशब्दैर्द्विजाग्र्या
णांसुभगानर्त्तितैस्तथा सत्कृत्यविधिवद्द्रोणंमेनिरेपांडवान्जितान् इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्व्वणि
द्रोणाभिषेकः संजयउ० सेनापत्यंतुसंप्राप्यभारद्वाजोमहारथः युयुत्सुर्व्यूह्यसैन्यानिप्रायात्तवसुतैःस
ह सैंधवश्चकलिंगश्चविकर्णश्चतवात्मजः दक्षिणंपार्श्वमास्थायसमतिष्ठंतदंशिताः प्रपक्षःशकुनिस्तेषां
षांप्रवरैर्हयसादिभिः ययौगांधारकैःसार्द्धंविमलप्रासयोधिभिः कृपश्चकृतवर्माचचित्रसेनोविविंश
तिः दुःशासनमुखायत्ताःसव्यंपक्षमपालयन् तेषांप्रपक्षाःकांबोजाःसुदक्षिणपुरस्सराः ययुरश्वैर्म
हावेगैःशकाश्चयवनैःसह मद्रास्त्रिगर्त्ताःसांबष्ठाःप्रतीच्योदीच्यमालवाः शिवयःशूरसेनाश्चशूद्राश्चमलदैःसह
सौवीराःकितवाःप्राच्यादाक्षिणात्याश्चसर्वशः तवात्मजंपुरस्कृत्यसूतपुत्रस्यपृष्ठतः हर्षयंतःस्वसैन्यानिप्रायात्तव राम० ६
सुतैस्सह प्रवरःसर्व

योधानांबलतोमुख्यमाद्धत पयौवैकर्त्तनःकर्णःप्रमुखेसर्वधन्विनां तस्मुद्दीप्तोमहाकायःस्वान्यनीकानिहर्षयन् ह
स्तिकक्षोमहाकेतुर्वभौसूर्यसमद्युतिः नभीष्ममसनंकश्चिद्दृष्ट्वाकर्णममन्यत विशोकाश्चाभवन्सर्वेराजानः
कुरुभिःसह हृष्टाश्चवहवोयोधास्तत्राजल्पंतसंगताः नहिकर्णंरणेदृष्ट्वायुधिस्थास्यंतिपांडवाः कर्णोहि
समरेशक्तोजेतुंदेवान्सवासवान् किमुपांडुसुतान्युद्धे हीनवीर्यपराक्रमान् भीष्मेणतुरणेपार्थाःपालि
तावाहुशालिनां तांस्तुकर्णःशरैस्तीक्ष्णैर्नाशयिष्यतिसंयुगे एवंब्रुवंतस्तेन्योन्यंहृष्टरूपाविशांपते राधेयं
पूजयंतश्चप्रशंसंतश्चनिर्ययुः अस्माकंशकटव्यूहोद्रोणेनविहितोभवत् परेषांक्रौंचमासीद्व्यूहोराज
न्महात्मना प्रीयमाणेनविहितोधर्मराजेनभारत व्यूहप्रमुखतस्तेषांतस्थतुःपुरुषर्षभौ वानरध्वजमुच्छ्रि
त्यविष्वक्सेनधनंजयौ ककुदंसर्वसैन्यानांधामसर्वधनुष्मतां आदित्यपथगःकेतुःपार्थस्यामिततेजसः
योधानामर्जुनःश्रेष्ठोगांडीवंधनुषांवरं वासुदेवश्चभूतानांचक्राणांचसुदर्शनं चत्वार्येतानितेजांसि
वहन्श्वेतहयोरथः परेषामग्रतस्तस्थौकालचक्रमिवोद्यतं एवंतौसुमहात्मानौबलसेनाग्रगावुभौ
तावकानांमुखेकर्णः परेषांचधनंजयः ततोजाताभिसंरंभौपरस्परवधैषिणौ अवेक्षेतांतदान्योन्यंस
मरेकर्णपांडवौ ततःप्रयातेसहसाभारद्वाजेमहारथे आर्त्तनादेनघोरेणवसुधासमकंपत ततस्तुमुलमा
काशमावृणोत्सदिवाकरं वातोद्धूतंरजस्तीव्रंकौशेयनिकरोपमं ववर्षद्यौरनभ्रापिमांसास्थिरुधिराण्युत गृध्राःश्येनावलाः

द्रो० कंकवायसाश्च सहस्रशः उपर्युपरि सैन्यानां ते तदा पर्यपतन्नृप गोमायवश्च प्राक्रोशन् भयदान्दारुणान्स्वनान् अकार्षुर
७ पसव्यं च बहुशः पृतनां तव विखादिषंतो मांसानि पिपासंतश्च शोणितं अपतद्दीप्यमाना च सनिर्घाता सकंपना उ
ल्का ज्वलंती संग्रामे पुच्छेनावृत्य सर्वशः परिवेषो महांश्चापि सविद्युत्स्तनयित्नुमान् भास्करस्याभवद्राजन्प्रया
ते वाहिनीपतौ एते चान्ये च बहवः प्रादुरासन्सुदारुणाः उत्पाता युधि वीराणां जीवितक्षयकारिणः ततः प्रववृते यु
द्धं परस्परवधैषिणां कुरुपांडवसैन्यानां शब्देनापूरयन्जगत् ते त्वन्योन्यं सुसंरब्धाः पांडवाः कौरवैः सह अभ्यघ्न
न्निशितैः शस्त्रैः जयगृध्राः प्रहारिणः स पांडवानां महतीं महेष्वासो महाद्युतिः वेगेनाभ्यद्रवत्सेनां किरन्शरशतैः
शितैः द्रोणमभ्युद्यतं दृष्ट्वा पांडवाः सह संजयैः प्रत्यगृह्णंस्तदा राजन्छरवर्षैः पृथक्पृथक् विक्षोभ्यमाणो
नेव द्रोणः पांडवसंजयान् ते वध्यमाना द्रोणेन बाणसंघैर्नेव दानवाः पांचालाः समकंपंत धृष्टद्युम्नपुरोगमाः त
तो दिव्यास्त्रविच्छूरो याज्ञसेनिर्महारथः अभिनच्छरवर्षेण द्रोणानीकमनेकधा द्रोणस्य शरवर्षेण शरवर्षाणि
पार्षतः संनिवार्य ततः सर्वान्कुरूनथवधीद्बली संयम्य तु ततो द्रोणः समवस्थाप्य चाहवे स्वमनीकं महेष्वा
सः पार्षतं समुपाद्रवत् स बाणवर्षं सुमहदसृजत्पार्षतं प्रति मघवान्समभिक्रुद्धः सहसा दानवेष्विव ते कंप्य
माना द्रोणेन बाणैः पांडवसंजयाः पुनः पुनरभज्यंत सिंहेनेवेतरे मृगाः तथा पर्यचरद्द्रोणः पांडवानां बलं बली आ
लातचक्रवद्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् खचरनगरकल्पं कल्पितं शास्त्रदृष्ट्या चलदनिलपताकं ह्रादिनं वल्गिताश्वं स्फ राम०
+ णा द्रोणेन भिद्यमाना महाचमूः व्यशीर्यत स पांचालानावाते नेव बलाहकाः बहूनि हि विकुर्वाणो दिव्यान्यस्त्राणि संयुगे अपीडयत्क्षणेनैव ॥ ७

टिकविमलकेतुंत्रासनंशापैत्रवाणांमथ्यवरमधिसद्दः संजहाराशरैस्तं॥ ॥इतिश्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि युद्धे संजयउवा
च तथा द्रोणमभिघ्नंतं साश्वसूतरथद्विपान् व्यथिताः पांडवा दृष्ट्वा न चैनं पर्यवारयन् ततो युधिष्ठिरो राजा धृष्ट
द्युम्नधनंजयौ अब्रवीत्सर्वतो यत्तैः कुंभयोनिर्निवार्यतां तत्रैनमर्जुनश्चैव पार्षतश्च सहानुगः पर्यगृह्णंस्ततः सर्वे
समापेतुर्महारथाः केकया भीमसेनश्च सौभद्रोथ घटोत्कचः युधिष्ठिरो यमौ मत्स्या द्रुपदस्यात्मजास्तथा द्रौपदे
याश्च संहृष्टा धृष्टकेतुः ससात्यकिः चेकितानश्च संक्रुद्धो युयुत्सुश्च महारथः ये चान्ये पार्थिवा राजन् पांडवस्यानुयायि
नः कुलवीर्यानुरूपाणि चक्रुः कर्माण्यनेकशः संरक्ष्यमाणां तां दृष्ट्वा पांडवैर्वाहिनीं रणे व्यावृत्य चक्षुषी कोपाद्भा
रद्वाजोन्ववैक्षत स तीव्रं कोपमास्थाय रथे समरदुर्जयः व्यधमत्पांडवानीकमभ्राणीव सदागतिः रथानश्वान्नरा
न्नागानभिधावंस्ततस्ततः चचारोन्मत्तवद्द्रोणो वृद्धोपि तरुणो यथा तस्य शोणितदिग्धांगाः शोणास्ते वातरंहस
ः आजानेया हया राजन्नविभ्रांताः श्रियं ययुः तमंतकमिव क्रुद्धमापतंतं यतव्रतं दृष्ट्वा संप्राद्रवन्योधाः पांडवस्य य
तस्ततः तेषां प्राद्रवतां भीमः पुनरावर्ततामपि श्रूयतां तिष्ठतां चासीच्छब्दः परमदारुणः शूराणां हर्षजननो भीरू
णां भयवर्द्धनः द्यावापृथिव्योर्विवरं पूरयामास सर्वतः ततः पुनरपि द्रोणो नाम विश्रावयन्युधि अकरोद्रौद्रमा
त्मानं किरंश्शरशतैः शरान् स तथा तेष्वनीकेषु पांडुपुत्रेषु मारिष कालवद्व्यचरद्द्रोणो युवेव स्थविरो बली उ
त्कृत्य च शिरांस्युग्रान् बाहूनपि सुभूषणान् कृत्वा शून्यान् रथोपस्थानुदक्रोशन्महारथान् तस्य हर्षप्र
णादेन बाणवेगेन चाविभो प्राकंपंत रणे योधा गावः शीतार्दिता इव द्रोणस्य रथघोषेण मौर्वीनिष्पेषणेन च धनुः

पा२

द्रो० शब्देनचाकाशेशब्दः समभवन्महान् यथास्यधनुषोबाणानिश्चरंतःसहस्रशः आप्यसर्वादिशःपेतुर्नागाश्वरथपत्तिषु तं
८ कार्मुकमहावेगमस्त्रज्वलितपावकं द्रोणमासाद्यपांचक्रुःपांचालाःपांडवैःसह तान्सकुंजरपत्त्यश्वान्प्राहिणोद्यम
सादने चक्रेचिरेणचद्रोणोमहींशोणितकर्दमां तन्वतापरमास्त्राणिशराञ्शततमस्यता द्रोणेनविहितंदिक्षुश
रजालमदृश्यत पदातिस्यंदनाश्वेषुरथेष्वपिचसर्वशः तस्यविद्युदिवाभ्रेषुचरन्केतुरदृश्यत सकेकयानांप्रव
रांश्चपंचपंचालराजंचशरैः प्रमथ्य [redacted] :युधिष्ठिरानीकमदीनसत्त्वं द्रोणोभ्ययात्
त्कार्मुकबाणपाणिः तंभीमसेनश्चधनंजयश्चशिनेश्चनेतादुपदात्मजाश्च शैब्यात्मजःकाशिपतिःशिविश्चहृष्टान
दंतोव्यकिरंश्छरौघैः तेषामथद्रोणधनुर्विमुक्ताःपतत्रिणःकांचनचित्रपुंखाः भित्वाशरीराणिगजाश्वयूनांजग्मुर्म
हींशोणितदिग्धवाजाः सायोधसंघैश्चरथैश्चभूमिःशरैर्विभिन्नैर्गजवाजिभिश्च प्रच्छाद्यमानापतितैर्बभूवसमावृता
द्यौरिवकालमेघैः शैनेयभीमार्जुनवाहिनीशंसौभद्रपांचालसकाशिराजं अन्यांश्चवीरान्समरेसमर्दद्रोणःसु
तानांतवभूतिकामः एतानिचान्यानिचकौरवेंद्रकर्माणिकृत्वासमरेमहात्मा प्रताप्यलोकानिवकालसूर्यो
द्रोणोगतःस्वर्गमितोहिराजन् एवंरुक्मरथःशूरोहत्वाशतसहस्रशः पांडवानांरणेयोधान्पार्षतेननिपाति
ताः अक्षौहिणीमभ्यधिकांशूराणामनिवर्तिनां निहत्यपश्चाद्धृतिमानगच्छत्परमांगतिं पांडवैःसहपांचा
लैरशिवैःक्रूरकर्मभिः हतोरुक्मरथोराजन्कृत्वाकर्मसुदुष्करं ततोनिनादोभूतानामाकाशेसमजा
यत सैन्यानांचततोराजन्नाचार्येनिहतेयुधि द्यांधरांखंदिशोवापिप्रदिशश्चानुनादयन् ॥ ७ राम०
८

ततस्तोमहन्संमर्द्दोरणःपरस्परार्दनः ४ ७

न् अहोधिगितिभूतानांशब्दः समभवद्भृशं देवताः पितरश्चैवपूर्वेयेचास्यबांधवाः ददृशुर्निहतंतत्रभारद्वाजंमहारथं पां
डवास्तुजयंलब्ध्वासिंहनादान्प्रचक्रिरे सिंहनादेनमहतासमकंपतमेदिनी॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि
॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच किंकुर्वाणंरणेद्रोणंजघ्नुःपांडवसंजयाः तथानिपुणमस्त्रेषुसर्वशस्त्रभृतामपि रथभं
गोवभूवास्यधनुर्वाशीर्यतास्यतः प्रमत्तोवाभवद्द्रोणस्ततोमृत्युमपेयिवान् कथंनुपार्षतस्तातशत्रुभिर्दुष्प्रधर्षणं
किरंतमिषुसंघातान्रुक्मपुंखाननेकशः क्षिप्रहस्तंद्विजश्रेष्ठंकृतिनंचित्रयोधिनं दूरेषुपातिनंदांतमस्त्रयु
द्धेषुपारगं पांचालपुत्रोन्यवधीद्दिष्ट्यास्त्रधरमच्युतं कुर्वाणंदारुणंकर्मरणेयत्तंमहारथं व्यक्तंहिदैवंबलव
त्पौरुषादितिमेमतिः यद्द्रोणोनिहतःशूरःपार्षतेनमहात्मना अस्त्रंचतुर्विधंवीरेयस्मिन्नासीत्प्रतिष्ठितं
तमिष्वस्त्रधराचार्यंद्रोणंशंससिमेहतं श्रुत्वाहतंरुक्मरथंवैयाघ्रपरिवारितं जातरूपपरिष्कारंनाद्य
शोकमुपाददे ननूनंपरदुःखेनम्रियतेकोपिसंजय यत्रद्रोणमहंश्रुत्वाहतंजीवामिमंदधीः दैवमेवप
रंमन्येनचर्थंनहिपौरुषं यत्रद्रोणंहतंश्रुत्वाहतोजीवामिमंदभाक् अश्मसारमयंनूनंहृदयंसुदृढंमम यच्छ्रुत्वानि
हतंद्रोणंशतधानविदीर्यते ब्राह्मेदैवेतथेष्वस्त्रेयमुपासन्गुणार्थिनः ब्राह्मणाराजपुत्राश्चसकथंमृत्युनाहृतः
शोषणंसागरस्येवमेरोरिवविसर्पणं पतनंभास्करस्येवनमृष्येद्रोणपातनं दृप्तानांप्रतिषेद्धासीद्धार्मिकाणांचर
क्षिता योहासीत्कृपणस्यार्थेप्राणानपिपरंतपः मंदानांममपुत्राणांजयाशायस्यविक्रमे बृहस्पत्युशनसोर्बुद्ध्या

द्रो० सांनिहतः कथं तेषद्रोणाद्धंहतोस्वाश्छन्नाजाल्वैर्हिरण्मयैः रथैवातजवायुक्ताः सर्वशब्दातिगारणे बलिनोद्वेषिणोदांताः सैंध
९ वाः साधुवाहिनः दृढाः संग्राममध्येषु कच्चिदासन्विह्वलाः करिणांबृंहतांयुद्धे शंखदुंदुभिनिस्वने ज्याक्षेपशरवर्षाणांश
स्त्राणांचसहिष्णवः आशंसंतपराञ्जेतुंजितश्वासाजितव्यथाः हयाःपराजिताः शीघ्राभारद्वाजरथोद्वहाः तेस्मरुक्मरथेयु
क्तानरवीरसमाहिताः कथंनाभ्यतरंस्तातपांडवानामनीकिनीं जातरूपपरिस्कारमास्थायरथमुत्तमं भारद्वाजःकिमकं
रोच्छूरःसंक्रुद्धोयुधि विद्यांयस्योपजीवंतिसर्वलोकधनुर्द्धराः ससत्यसंधोबलवान्द्रोणःकिमकरोद्युधि दिविशक्रमि
वश्रेष्ठंमहामात्रंधनुर्भृतां केनुतेरौद्रकर्माणंयुद्धेप्रत्युदियूरथाः ननुरुक्मरथंदृष्ट्वाप्राद्रवंतिस्मपांडवाः दिव्यमस्त्रं
विकुर्वाणंरणेतस्मिन्महाबले उताहोसर्वसैन्येनधर्मराजःसहानुजः [illegible] पांचाल्यप्रग्रहोद्रोणंसर्वतःसमवारयत्
नूनमावारयत्पार्थोरथिनोन्यानजिह्मगैः ततोद्रोणंसमारोहत्पार्षतःपापकर्म्मकृत् नह्यहंपरिपश्यामिवधेकंचनशु
ष्मिणः धृष्टद्युम्नादृतेरौद्रात्पाल्यमानात्किरीटिना तैर्वृतःसर्वतःशूरैःपांचाल्यापसदस्ततः कैकेयैश्चेदिका
रूषैर्मत्स्यैरन्यैश्चभूमिपैः व्याकुलीकृतमाचार्यंपिपीलैरुरगंयथा कर्मण्यसुकरेसक्तंजघानेतिमतिर्मे
म योधीत्यचतुरोवेदान्सांगानाख्यानपंचमान् ब्राह्मणानांप्रतिष्ठासीत्स्रोतसामिवसागरः क्षत्रंचब्रह्मचैव
देहयोभ्यतिष्ठत्परंतपः सकथंब्राह्मणोवृद्धःशस्त्रेणवधमाप्तवान् अमर्षणोमर्षितवान्क्लिश्यमानःसदामया अनर्हमा
णःकौंतेयान्कर्मणस्तस्यतत्फलं यस्यकर्मोजीवंतिलोकेसर्वेधनुर्भृतः ससत्यसंधःसुकृतीश्रीकामैर्निहतःकथं दिवि श्रीराम०
९

उप

शक्र इवश्रेष्ठो महासत्वो महाव्रतः सकथं निहतः पार्थैः क्षुद्रमत्स्यैर्यथा तिमिः । क्षिप्रहस्तश्च बलवान् दृढधन्वारिमर्दनः न
यस्य विजयाकांक्षी विषयं प्राप्य जीवति यं द्वौ न जहतः शब्दौ जीवमानं कदाचन ब्राह्मश्च वेदकामानां ज्याघोषश्च धनु
ष्मतां अदीनं पुरुषव्याघ्रं ह्रीमंतमपराजितं नाहं मृष्ये हतं द्रोणं सिंहद्विरदविक्रमं कथं संजय दुर्धर्षमनाधृष्य य
शोबलं पश्यतां पुरुषेंद्राणां समरे पार्षतोवधीत् के पुरस्तादयुध्यंत रक्षंतो द्रोणमंतिकात् के नु पश्चादवर्तंत गच्छंतो
दुर्गमां गतिं केरक्षन् दक्षिणं चक्रं सव्यं के च महात्मनः पुरस्तात्के च वीरस्य युध्यमानस्य संयुगे के च तस्मिंस्तनुं त्यक्त्वा
प्रतीपं मृत्युमाव्रजन् द्रोणस्य समरे वीराः केकुर्वंत परां गतिं कच्चिन्नैनं भयान्मंदाः क्षत्रिया व्यजहन् रणे रक्षितारस्ततः
शून्ये कच्चिन्नैन्नेहतः परैः न स पृष्ठमरेस्त्रासाद्रणे शौर्यात्प्रदर्शयेत् परामप्यापदं प्राप्य स कथं निहतः परैः
एतदार्येण कर्तव्यं कृच्छ्रास्वापत्सु संजय पराक्रमेद्यथा शक्त्या तच्च तस्मिन्प्रतिष्ठितं मुह्यते मे मनस्तात क
थातावन्निवार्यतां भूयस्तु लब्धसंज्ञस्त्वां परिपृच्छामि संजय॥ ॥इति श्रीभारते द्रोणपर्वणि॥ वैशंपायन उ
वाच एतत्पृष्ट्वा सूतपुत्रं हृच्छोकेनार्दितो भृशं जये निराशः पुत्राणां धृतराष्ट्रोपतत्क्षितौ तं विसंज्ञं निप
तितं सिषिचुः परिचारिकाः जलेनात्यर्थशीतेन वीजंत्यः पुण्यगंधिना पतितं चैनमालोक्य समंतात् भरतस्त्रि
यः परिवव्रुर्महाराजमस्पृशंश्चैव पाणिभिः उत्थाप्य चैनं शनकै राजानं पृथिवीतलात् आसनं प्रापयामा
सुर्वाष्पकंठ्यो वरांगनाः आसनं प्राप्य राजा च मूर्च्छयाभिपरिप्लुतः निश्चेष्टोतिष्ठत तदा वीज्यमानः समं
ततः स लब्धा शनकैः संज्ञां वेपमानो महीपतिः पुनर्गावल्गणिं सूतं पर्यपृच्छद्यथातथं धृतराष्ट्र उ०

द्रो० यः सत्यधृतिर्वदान्यो ऽज्ञोऽतिधर्माप्रणुद्दृत्तमः अजातशत्रुमायांतं कस्तं द्रोणादवारयत् प्रभिन्नमिव मातंगं यथा क्रु-
१० द्धं तरस्विनं प्रसन्नवदनं द्रष्टा प्रति द्विरदगामिनं वाशितासंगमे यद्वत् अजय्यं प्रतियूथपैः निजघान रणे
वीरान्वीरः पुरुषसत्तमः यो ह्येको हि महावीर्यो निर्दहेद्घोरचक्षुषा कृत्स्नं दुर्योधनवलं धृतिमान्सत्यसंग-
रः वक्षुर्हणं जयेसक्तामिष्वासधरमच्युतं दांतं वहुमतं लोके के शूराः पर्यवारयन् . केऽद्रुः प्रधर्षं राजानमिष्वा-
सधरमच्युतं समासेदुर्नरव्याघ्रं कौंतेयं तत्र मामकाः तरसैवाभिपद्याथ यो वै द्रोणमुपाद्रवत् यः करोति मह-
त्कर्म शत्रूणां चै महावलः महाकायो महोत्साहो नागायुतसमो वले तं भीमसेनमायांतं के शूराः पर्यवारयन्
यदायाज्जलदप्रख्यो रथः परमवीर्यवान् पर्जन्य इव वीभत्सुस्तुमुलामशनीमिव विसृजंछरजालानि वर्षाणि
मघवानिव अवस्फूर्जन्दिशः सर्वास्तलनेमिस्वनेन च चापविद्युत्प्रभो घोरो रथगुल्मवलाहकः स नेमिघो-
षस्तनितः शरशब्दातिवंधुरः रोषनिर्जितजीमूतो मानोभिप्रायशीघ्रगः मर्मातिगो वाणधरस्तुमुलः शोणि-
तोदकः संप्लावयन्दिशः सर्वा मानवैरास्तरन्महीं भीमनिस्वनितो रौद्रो दुर्योधनपुरोगमान् युद्धेऽभ्यषिंचद्विजयो
गार्द्धपत्रैः शिलाशितैः गांडीवं धारयन्धीमान्कीदृशं वो मनस्तदा इषुसंवाधमाकाशं कुर्वन्कपिवरध्वजः यदा
यात्कथमासीत्तु तदा पार्थं समीक्ष्य तं कच्चिद्गांडीवशब्देन न प्रणश्यत वै वलं युद्धः सभैरवं कुर्वन्नर्जुनो भृशमन्व-
यात् कच्चिन्नापानुदत्प्राणानिषुभिर्वो धनंजयः वातो वेगादिवाविध्यन्मेघांछरगणैर्नृपान् को हि गांडीवध-
न्वानं रणे सोढुं नरोऽर्हति यमुपश्रुत्य सेनाग्रे जनः सर्वो विदीर्यते यत्सेना समकंपंत यद्वीरानस्पृशद्भयं के राम० १०

ख२

तत्रनाजर्जुनंकेक्षुब्धाःप्राद्रवन्नमयात केवात्रत्रातस्यत्काम्प्रतीपंमृत्युमाव्रजन् अमानुषाणांजेतारंयुद्धेष्वपिधनंजयं
नववेगंस्मिताश्वस्यदिसद्दिग्धंतिमामकाः गांडीवस्यचनिर्घोषंप्रावृट्जलदनिःस्वनं विक्षक्तेनोयस्यपंतापस्ययो
द्धाधनंजयः अशक्यःसरथोजेतुंमन्येदेवासुरैरपि सुकुमारोयुवाशूरोदर्शनीयश्चपांडवः मेधावीनिपुणोधीमान्यु
धिसत्यपराक्रमः आरावंविपुलंकुर्वन्व्यथयन्सर्वसैनिकान आयांतंनकुलंद्रोणांकेशूराःपर्यवारयन् आशीविष
इवक्रुद्धासहदेवोयदाभ्ययात कदनंकरिष्यन्शत्रूणांजेतासौदुर्जयोयुधि आयांतंतममोघषुद्धीमंतमपराजितं सह
देवंतमायांतंकेशूराःपर्यवारयन् यस्तुसौवीरराजस्यप्रमथ्यमहतीचमूं आदत्तमहिषींभोजांकाम्यांसर्वांगशोभनां
सत्यंधृतिश्चशौर्यंचब्रह्मचर्यंचकेवलं सर्वाणिपुरुषव्याघ्रेयस्मिन्नित्यानिपुरुषर्षभे बलिनंसत्यकर्माणमहीनम
पराजितं वासुदेवसमंयुद्धेवासुदेवादनंतरं धनंजयोपदेशेनश्रेष्ठमिष्वस्त्रकर्मणि पार्थेनसममस्त्रेषुकस्तंद्रोह ए६
वारयन् वृष्णीनांप्रवरंवीरंशूरंसर्वधनुष्मतां रामेणसममस्त्रेषुयशसाविक्रमेणच सत्यंधृतिर्मतिःशौर्यंब्रा
ह्मंचास्त्रमनुत्तमं सात्वतेतानिसर्वाणित्रैलोक्यमिवकेशवे तमेवंगुणसंपन्नंदुर्वारमपिदैवतैः समासाद्यमहेष्वा
संकेशूराःपर्यवारयन् पांचालेषूत्तमंवीरमुत्तमाभिजनप्रियं नित्यमुत्तमकर्माणमुत्तमौजसमाहवे युक्तंधनंजय
हितेममानर्थायमुद्यतं यमवैश्रवणादित्यमहेंद्रवरुणोपमं महारथंसमाख्यातंद्रोणायोद्यतमाहवे त्यजंतं
तुमुलेप्राणानकेशूराःसमवारयन् एकोपसत्यचेदिंयःपांडवान्समाश्रितः धृष्टकेतुंतमायांतंद्रोणात्कःसंन्यवारय

द्रो० त योवृधीत्केतुमानवीरोराजपुत्रंदुरासदं अपरांतगिरिद्वारे द्रोणात्कस्तंम्यवारयत यास्मिन्नत्यधिकावीरोयुगाः सर्वैधनंजया
११ त यस्मिन्नस्त्राणिसत्यंच ब्रह्मचर्यंचसर्वदा वासुदेवसमंवीर्ये धनंजयसमंबले तेजसादित्यसदृशं बृहस्पतिसमंमतौ
अभिमन्युंमहात्मानंव्यात्ताननमिवांतकं द्रोणायाभिमुखंयांतंकेशूराःसमवारयन् तरुणस्तरुणप्रख्यः सौभद्रःपरवीरहा
यदाभ्यधावद्वै द्रोणंतदासीद्वोमनःकथं द्रौपदेयान्नरव्याघ्राःसमुद्रमिवसिंधवः यद्द्रोणमाद्रवन्संख्येकेशूरास्तान्निवा
रयन् एतेद्वादशवर्षाणिक्रीडमुत्सृज्यबालकाः अस्त्रार्थमवसन्भीष्मेबिभ्रतोव्रतमुत्तमं क्षत्रंजयःक्षत्रदेवःक्षत्रव
र्मामानदः धृष्टद्युम्नात्मजावीराःकेतान्द्रोणाद्वारयन् शतादविशिष्टंयंयुद्धेसममन्यंतवृष्णयः चेकितानंमहेष्वा
संकस्तंद्रोणाद्वारयत् वार्द्धक्षेमिःकलिंगानांयःकन्यामाहरद्युधि अनाधृष्टिरदीनात्माकस्तंद्रोणाद्वारयत्
भ्रातरःपंचकैकेयाधार्मिकाःसत्यविक्रमाः इंद्रगोपकसंकाशारक्तवर्मायुधध्वजाः मातृष्वसुःसुतावीराःपांडु
वानांजयार्थिनां तान्द्रोणंहंतुमायातान्केवीराःपर्यवारयन् यंयोधयंतोराजानोनाजयन्वारणावते ष
ण्मासानपिसंरब्धाजिघांसंतोयुधांपतिं धनुष्मतांवरंशूरंसत्यसंधंमहाबलं द्रोणात्कस्तंनरव्याघ्रंयुयुत्सुंपर्यवा
रयत् यःपुत्रंकाशिराजस्यवाराणस्यांमहारथं समरेस्त्रीषुगृध्यंतंभल्लेनापाहरद्रथात् धृष्टद्युम्नंमहेष्वासंपार्थानांमंत्र
धारिणं युक्तंदुर्योधनानर्थेसृष्टंद्रोणवधायच निर्दहंतंरणेयोधान्दारयंतंचसर्वतः द्रोणाभिमुखमायांतंकेशूराःपर्यवा
रयन् उत्संगइवसंवृद्धंद्रुपदस्यास्त्रवित्तमं शिखंडिनंशस्त्रगुप्तंकेचद्रोणाद्वारयन् यइमांपृथिवींकृत्स्नांचर्मवत्समवे एम०
ष्टयत् ११

महतारथघोषेणमुख्यारिष्टोमहारथः दशाश्वमेधानाजह्रेस्वन्नपानाप्तदक्षिणान् निरर्गलान्सर्वमेधान्पुत्रवत्पालयन्प्र
जाः गंगास्रोतसियावंत्यःसिकतास्त्वप्यशेषतः तावतीर्गाददौवीरउशीनरसुतोध्वरे नपूर्वेनापरेचक्रुरिदंकेचनमान
वाः इतीदंचुक्रुशुर्देवाःकृतेकर्म्मणिदुष्करे पश्यामस्त्रिषुलोकेषुनतंसंस्थास्नुचारिषु जातंवापिजनिष्यंतंद्वितीयंवा
पिसांप्रतं अन्यमौशीनराच्छैब्याद्धुरोवोढारमित्युत गतिंयस्यनयास्यंतिमानुषालोकवासिनः तस्यनप्तारमायांतं
शैब्यंकःसमवारयत् द्रोणायाभिमुखंयांतंव्यात्ताननमिवांतकं विराटस्यरथानीकंमत्स्यस्यामित्रघातिनः प्रेप्संतं
समरेद्रोणंकेशूराःपर्यवारयन् सद्योवृकोदराज्जातोमहाबलपराक्रमः मायावीराक्षसोवीरोयस्मान्ममभहद्भयं
[illegible] पार्थानांजयकामंतंपुत्राणांममकंटकं घटोत्कचं
महात्मानंकस्तंद्रोणादवारयत् एतेचान्येचबहवोयेषामर्थायसंजय त्यक्ताःसंयुगेप्राणान्किंतेषामजितंयुधि
येषांचपुरुषव्याघ्रःशार्ङ्गधन्वाव्यपाश्रयः हितार्थीचापिपार्थानांकथंतेषांपराजयः लोकानांगुरुरत्यर्थंलोकनाथः
सनातनः नारायणोरणेनाथोदिव्योदिव्यात्मवान्प्रभुः यस्यदिव्यानिकर्म्माणिप्रवदंतिमनीषिणः तान्यहंकीर्त्त
यिष्यामिभक्त्याधैर्यार्थमात्मनः द्रोणपर्वणि धृतराष्ट्रउवाच शृणुदिव्यानिकर्म्माणिवासुदेवस्यसंजय कृतवा
न्यानिगोविंदोयथानान्यःपुमान्क्वचित् संवर्द्धतागोपकुलेबालेनैवमहात्मना विख्यापितंबलंबाह्वोस्त्रिषु
लोकेषुसंजय उच्चैःश्रवस्तुल्यबलंवायुवेगसमंजवे जघानहयराजंतंयमुनावनवासिनं दानवंघोरकर्मा
णंगवांमृत्युमिवोच्छ्रितं वृषरूपधरंबाल्येभुजाभ्यांनिजघानह प्रलंबंनरकंजंभंपीठंचापिमहासुरं मु

द्रो० संवर्तकसंकाशमवधीत्पुष्करेक्षणः तथा कंसो महातेजा जरासंधेन पालितः विक्रमेणैव कृष्णेन सगणः पातितो रणे
१२ सुनामा रणविक्रांतः समग्राक्षौहिणीपतिः भोजराजस्य मध्यस्थो भ्राता कंसस्य वीर्यवान् बलदेवद्वितीयेन कृ
ष्णेनामित्रघातिना तरस्वी समरे दग्धः ससैन्यः शूरसेनराट् दुर्वासा नाम विप्रर्षिस्तथा परमकोपनः आराधितः
सदारेण स चास्मै प्रददौ वरान् तथा गांधारराजस्य सुतां वीरः स्वयंवरे निर्जित्य पृथिवीपालानावहत्पुष्करेक्षणः
अमृष्यमाणा राजानो यस्य जात्या हया इव रथे वैवाहिके युक्ताः प्रतोदेन कृतव्रणाः जरासंधं महाबाहुमुपा
येन जनार्दनः परेण घातयामास समग्राक्षौहिणीपतिः चेदिराजं च विक्रांतं राजसेनापतिं बली अर्घे वि
वदमानं च जघान पशुवत्तदा सौभं दैत्यपुरं खस्थं शाल्वगुप्तं दुरासदं समुद्रकुक्षौ विक्रम्य पातयामास मा
धवः अंगान्वंगान्कलिंगांश्च मागधान्काशिकोशलान् वात्स्यगार्ग्यकरूषांश्च पौंड्रांश्चाप्यजयद्र
णे आवंत्यान्दाक्षिणात्यांश्च पार्वतीयान्दशेरकान् काश्मीरकानौरसिकान्पिशाचांश्च समुद्गलान् कांबो
जान्वाटधानांश्च चोलान्पांड्यांश्च संजय त्रिगर्तान्मालवांश्चैव दरदांश्च सुदुर्जयान् नानादिग्भ्यश्च संप्राप्तान्व
शांश्चैव शकांस्तथा जितवान्पुंडरीकाक्षो यवनांश्च सहानुगं प्रविश्य मकरावासं यादोगणनिषेवितं जिगा
य वरुणं संख्ये सलिलांतर्गतं पुरा युधि पंचजनं हत्वा पातालतलवासिनं पांचजन्यं हृषीकेशो दिव्यं
शंखमवाप्तवान् खांडवे पार्थसहितस्तोषयित्वा हुताशनं आग्नेयमस्त्रं दुर्धर्षं चक्रं लेभे महाबलः वैनतेयं स
मारुह्य त्रासयित्वामरावतीं महेंद्रभवनाद्वीरः पारिजातमुपानयत् तच्च मर्षितवान्शक्रो जानंस्तस्य पराक्रमं राज्ञां चाप्यजि

तंकंचित्क्लेशेनेस्मश्रुश्रुमः पश्यात्महृदयंस्पूर्ध्येसमायांममसंजय कृतवान्पुंडरीकाक्षःकस्तदन्यःसहार्हति पंचमःक्रयाप्रसन्नो
हमन्यक्षंकृष्णमीश्वरं तन्मेसुविदितंसर्वंप्रत्यक्षमिवचागमात नीतोविक्रमयुक्तस्यवुद्ध्यायुक्तस्यवापुनः कर्मणाशा
क्यतेगंतुंहृषीकेशस्यसंजय तथागदश्चसांवश्चप्रद्युम्नोथविदूरथः आगावहोनिरुद्धश्चचारुदेष्णःससारणः उल्मु
कोनिशठश्चैववाफिल्लीदभ्रुश्चवीर्यवान पृथुश्चविपृथुश्चैवशमीकोथारिमेजयः एतेन्येवलवंतश्चवृष्णिवीराःप्रहा
रिणः कथंचित्पांडवानीकंश्रयेयुःसमरेस्थिताः आहूतावृष्णिवीरेणकेशवेनमहात्मना ततःसंशयितंसर्वंभ
वेदितिमतिर्मम नागायुतवलोवीरःकैलासशिखरोपमः वनमालीहलीरामस्तत्रयत्रजनार्दनः यमाहुःस
र्वपितरंवासुदेवंद्विजातयः अपिवास्यैषपांडूनांयोत्स्यतेर्थायसंजय सयदातातसंनह्येत्पांडवार्थायसंज
य नतदाप्रतिसंयोद्धाभवितातत्रकश्चन यदिस्मकुरवःसर्वेजयेयुर्नामपांडवान वार्ष्णेयोर्थायतेषांवैगृह्णीया
च्छस्त्रमुत्तमं ततःसर्वान्नरव्याघ्रोहत्वाम्रपतीन्रणे कौरवांश्चमहावाहुःकुंत्यैदद्यात्समेदिनीं यस्ययंताहृषीके
शोयोद्धायस्यधनंजयः रथस्यतस्यकःसंख्येप्रत्यनीकोभवेद्रथः नकेनचिदुपायेनकुरूणांदृश्यतेजयः तस्मान्मे
सर्वमाचक्ष्वयथायुद्धमवर्त्तत अर्जुनःकेशवस्यात्माकृष्णोप्यात्माकिरीटिनः अर्जुनेविजयोनित्यंकृष्णेकीर्त्तिश्च
शाश्वती सर्वेष्वपिचलोकेषुवीभत्सुरपराजितः प्राधान्येनैवभूयिष्ठममेयाःकेशवेगुणाः मोहाद्दुर्योधनःकृष्णं
योनवेत्तीहकेशवं मोहितोदैवयोगेनमृत्युपाशपुरस्कृतः नवेदकृष्णंदाशार्हमर्जुनंचैवपांडवं पूर्वदेवौ
महात्मानौनरनारायणावुभौ एकात्मानौद्विधाभूतौदृश्येतेमानवैर्भुवि मनसापिहिदुर्द्धर्षौसेनामेतां

द्रो० यशस्विनौ नाशयेतामिहैवं तौ मानुष्यत्वाच्च नेच्छतः पुराणस्येव विपर्यासो लोकानामिव मोहनं भीष्मस्य च वधस्तात
१३ द्रोणस्य च महात्मनः नत्वेव ब्रह्मचर्येण न वेदाध्ययनेन च न क्रियाभिरस्त्रैर्वा त्राणं मृत्योः कश्चिन्निवार्यते लो
कसंभाविता वीरौ कृतास्त्रौ युद्धदुर्मदौ भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा किं नु जीवामि संजय यां तां श्रियमसूयामः पुरा दृष्ट्वा
युधिष्ठिरे अद्य तामनुजानीमो भीष्मद्रोणवधेन ह मत्कृते चाप्यनुप्राप्तः कुरूणामेष संक्षयः पक्वानां हि वधे
सूत वज्रायन्ते तृणान्युत अनन्तमिदमैश्वर्यं लोके प्राप्तो युधिष्ठिरः यस्य कोपान्महात्मानौ भीष्मद्रोणौ निपातितौ
प्राप्तः प्रकृतितो धर्मो न धर्मो मामकान्प्रति क्रूरः सर्वविनाशाय कालो मे न निवर्तते अन्यथा चिन्तिता ह्यर्था नरैस्ता
त मनस्विभिः अन्यथैव प्रपद्यन्ते दैवादिति मतिर्मम तस्मादपरिहार्येऽर्थे संप्राप्ते कृच्छ्रमुत्तमे अपारणीये दुश्चिन्त्ये
यथाभूतं प्रवक्ष्व मे॥ ॥इति द्रोणपर्वणि॥ संजय उवाच हन्त ते कथयिष्यामि सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् यथा सन्न्यपत
द्रोणः सूदितः पाण्डुसृञ्जयैः सेनापतित्वं संप्राप्य भारद्वाजो महारथः मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य पुत्रं ते वाक्यमब्रवीत्
यत्कौरवाणामृषभादापगेयादनन्तरं सेनापत्येन यद्राजन्मामद्य कृतवानसि सदृशं कर्मणस्तस्य फलं प्राप्नुहि
भारत करोमि कामं कं तेऽद्य प्रवृणीष्व यमिच्छसि ततो दुर्योधनो राजा कर्णदुःशासनादिभिः तमथोवा
च दुर्धर्षमाचार्यं जयतां वरं ददासि चेद्वरं मह्यं जीवग्राहं युधिष्ठिरं गृहीत्वा रथिनां श्रेष्ठं मत्समीपमिहानय
ततः कुरूणामाचार्यः श्रुत्वा पुत्रस्य ते वचः सेनां प्रहर्षयन्सर्वामिदं वचनमब्रवीत् धन्यः कुन्तीसुतो राजा यस्य ग्रहणमिच्छ श्रीराम०
सि न वधार्थं सुदुर्धर्ष वरमद्य प्रयाचसे किमर्थं च नरव्याघ्र न वधं तस्य कांक्षसे नाशंससि क्रियामेतां मत्तो दुर्योधन ध्रुवं अ १३

होस्मि धर्मराजस्य द्वेष्यात्तस्य न विद्यते यदिच्छसि त्वं जीवंतं कुतं रक्षसि चात्मनः अथवा भरतश्रेष्ठ निर्जित्य युधि पांडवान् राज्यं
संप्रति दत्वा च सौभ्रात्रं कर्त्तुमिच्छसि धन्यः कुंतीसुतो राजा सुजातं चास्य धीमतः अजातशत्रुता सत्या तस्य यत्स्निह्यते भवान्
द्रोणेन चैवमुक्तस्य तव पुत्रस्य भारत सहसा निःसृतो भावो योस्य नित्यं हृदि स्थितः नाकारो गूहितुं शक्यो बृहस्पतिसमैरपि
यएव तेषां शेषः स्यात्स एवास्मान्न शेषयेत् सत्यप्रतिज्ञे त्वानीते पुनर्द्यूतेन निर्जिते पुनर्यास्यंत्यरण्याय पांडवास्तम
नुव्रताः सोयं मम जयो व्यक्तं दीर्घकालं भविष्यति अतो न वधमिच्छामि धर्मराजस्य कर्हिचित् तस्य जिह्ममभिप्रायं
ज्ञात्वा द्रोणोर्थतत्ववित् तं वरं सांतरं तस्मै ददौ संचिंत्य बुद्धिमान् द्रोण उवाच न चेद्युधिष्ठिरं वीरः पालयत्यर्जुनो यु
धि मन्यध्वं पांडवश्रेष्ठमानीतं वशमात्मनः नहि शक्यो रणे पार्थः सेंद्रैर्देवासुरैरपि प्रत्युद्यातुमतस्तात नैतदाम
षयाम्यहं असंशयं स मे शिष्यो मत्पूर्वश्चास्त्रकर्मणि तरुणः सुकृतैर्युक्त एकायनगतश्च ह अस्त्राणि
शक्ररुद्राभ्यां भूयः स समवाप्तवान् अमर्षितश्च ते राजंस्ततो नामर्षयाम्यहं स चापक्रम्यतां युद्धाद्येनोपायेन शक्यते
अपनीते ततः पार्थे धर्मराजो जितस्त्वया ग्रहणे हि जयस्तस्य न वधे पुरुषर्षभ एतेन वाभ्युपायेन ग्रहणं स मुपैष्यति
अहं गृहीत्वा राजानं सत्यधर्मपरायणं आनयिष्यामि ते राजन्वशमद्य न संशयः यदि स्थास्यति संग्रामे मुहूर्त्तमपि मेग्रतः
अपनीते नरव्याघ्रे कुंतीपुत्रे धनंजये फाल्गुनस्य समीपे तु नहि शक्यो युधिष्ठिरः ग्रहीतुं समरे राजन् सेंद्रैरपि सुरासुरैः संजय
उवाच सांतरं तु प्रतिज्ञाते राज्ञो द्रोणेन निग्रहे गृहीतं तममन्यंत तव पुत्राः सुबालिशाः पांडवेयेषु सापेक्षं द्रोणं जानाति ते सुतः

द्रो० ततः प्रतिज्ञास्थैर्ये पार्थे समंत्रो वहुलीकृतः ततो दुर्योधनेनापि ग्रहणं पांडवस्य तत् सैन्यस्थानेषु सर्वेषु सुघोषितमरिंदम ॥ ॥इ
१४ ति द्रोणाप्रवेशि संजय उवाच सांतरं तु प्रतिज्ञाते राज्ञो द्रोणेन निग्रहे ततस्ते सैनिकाः श्रुत्वा तं युधिष्ठिरनिग्रहे सिंहनादरवांश्च
क्रुर्वाणशब्दांश्च कृत्स्नशः तच्च सर्वं यथान्यायं धर्मराजेन भारत आप्तैराशु परिज्ञातं भारद्वाजचिकीर्षितं ततः सर्वान्समा
नाय्य भ्रातॄनन्यांश्च सर्वशः अब्रवीद्धर्मराजस्तु धनंजयमिदं वचः श्रुतं ते पुरुषव्याघ्र द्रोणस्याद्य चिकीर्षितं यथा
तन्न भवेत्सत्यं तथा नीतिर्विधीयतां सांतरं तु प्रतिज्ञातं द्रोणेनामित्रकर्षण तच्चांतरं महेष्वास त्वयि तेन समाहितं स त्वम
द्य महाबाहो युध्यस्व मदनंतरं यथा दुर्योधनः कामं नेमं द्रोणादवाप्नुयात् अर्जुन उवाच यथा मे न वधः कार्य्य आचार्य्यस्य
कदाचन तथा तव परित्यागो न मे राजंश्चिकीर्षितः अप्येवं पांडव प्राणानुत्सृजेयमहं युधि प्रतीपो नाहमाचार्ये भवे
यं वै कथंचन त्वां निगृह्याहवे राज्यं धार्तराष्ट्रोयमिच्छति न स तं जीवलोकेस्मिन्कामं प्राप्तः कथंचन प्रपतेद्यौः सनक्ष
त्रा पृथिवी शकली भवेत् न त्वां द्रोणो निगृह्णीयाज्जीवमाने मयि ध्रुवं यदि तस्य रणे साह्यं कुरुते वज्रभृत्स्वयं विष्णुर्वा
सहितो देवैः न त्वां प्राप्स्यत्यसौ मृधे मयि जीवति राजेंद्र न भयं कर्तुमर्हसि द्रोणादस्त्रभृतां श्रेष्ठात्सर्वशस्त्रभृतामपि अ
न्यच्च ब्रूयां राजेंद्र प्रतिज्ञां मम नित्यदा न स्मराम्यनृतं तावन्न स्मरामि पराजयं न स्मरामि प्रतिश्रुत्य किंचिदप्यनृतं कृतं संजय
उवाच ततः शंखाश्च भेर्यश्च मृदंगाश्चानकैः सह प्रावाद्यंत महाराज पांडवानां निवेशने सिंहनादश्च संजज्ञे पांडवानां महात्मनां ध
नुर्ज्यातलशब्दश्च गगनस्पृक्सुभैरवः श्रुत्वा शंखस्य निर्घोषं पांडवस्य महौजसः त्वदीयेष्वप्यनीकेषु वादित्राण्यभिजघ्निरे ततो श्रीराम०
१४

व्यूढान्यनीकानि तवेतेषांच भारत शनैरुपेयुरन्योन्यं योध्यमानानि संयुगे ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणं पांडवानां कुरूणांच द्रो
णपांचाल्ययोरपि यतमानाः प्रयत्नेन द्रोणानीकविशातने नशेकुः संजया युद्धे तद्धि द्रोणेन पालितं तथैव तव पुत्र
स्य रथोदाराः प्रहारिणः नशेकुः पांडवीसेनां पाल्यमानां किरीटिना आस्तां ते स्तिमिते सेने रक्षमाणे परस्परं संप्रसुप्ते
यथा नक्तं वनराज्यौ सपुष्पिते ततो रुक्मरथो राजन्नर्केणेव विराजता वरूथिना विनिष्पत्य व्यचरत्पृतनामुखे त
मुद्यंतं रथेनैकमाशुकारिणमाहवे अनेकमिव संत्रासान्मेनिरे पांडुसंजयाः तेन मुक्ताः शरा घोरा विचेरुः सर्वतो दि
शं त्रासयंतो महाराज पांडवेयस्य वाहिनीं मध्यंदिनमनुप्राप्तो गभस्तिशतसंवृतः यथा दृश्येत घर्मांशुस्तथा द्रोणोप्य
दृश्यत नचैनं पांडवेयानां कश्चिच्छक्नोति भारत वीक्षितुं समरे क्रुद्धं महेंद्रमिव दानवाः मोहयित्वा ततः सैन्यं भारद्वा
जः प्रतापवान् धृष्टद्युम्नबलं तूर्णं व्यधमन्निशितैः शरैः सदिशः सर्वतो रुध्वा संवृत्य खमजिह्मगैः पार्षतो यत्र त
त्रैव ममृदे पांडुवाहिनीं॥ ॥इति द्रोणपर्वणि द्रोणयुद्धे संजय उवाच ततः स पांडवानीके जनयन्सुमहद्भयं
व्यचरत्पृतनां द्रोणो दहन्कक्षमिवानलः निर्दहंतमनीकानि साक्षादग्निमिवोत्थितं दृष्ट्वा रुक्मरथं क्रुद्धं समकंप
त संजयाः सततं कृष्यतः संख्ये धनुषोस्याशुकारिणः ज्याघोषः शुश्रुवेत्यर्थं विस्फूर्जितमिवाशनेः रथिनः सा
दिनश्चैव नागानश्वान्पदातिनः रौद्रा हस्तवता मुक्ताः संमृद्नंति स्म सायकाः नानद्यमानः पर्जन्यः प्रवृद्धः शुचिसंक्षये अ
श्मवर्षमिवावर्षत्परेषामावहद्भयं विचरन्स तदा राजन्सेनां संक्षोभयन्प्रभुः वर्धयामास संत्रासं शात्रवाणाममानु

द्रो०
१५

षं तस्य विधुद्विव्रान्मेजुवापं हेमपरिस्कृतं ममर्द्द थानुदेवास्मिन द्रुपदे तस्य पुनः पुनः सवीरः सत्यवान प्राज्ञो धर्म्मे नित्यः सदा पु
नः युगांतकाले संक्रुद्धो रौद्रां प्रावर्त्तयन्नदीं अमर्षवेगप्रभवां क्रव्यादगणसंकुलां बलौघैः सर्वतः पूर्णां वीरवृक्षापहा
रिणीं शोणितोदां रथावर्त्तां हस्त्यश्वकृतरोधसंकवचोत्पलसंयुक्तां मांसपंकसमाकुलां मेदोमज्जास्थिसिकतामुष्णीष
चयफेनिलां संग्रामजलदापूर्णां प्रासमत्स्यसमाकुलां नरनागाश्वकलिलां शरवेगौघवाहिनीं शरीरदारुसंघट्टां रथ
कच्छपसंकुलां उत्तमांगोपलतलां निस्त्रिंशमषसंकुलां रथनागह्रदोपेतां नानाभरणभूषितां महारथशतावर्त्तां भू
मिरेणूर्मिमालिनीं महावीर्यवतां संख्ये सुतरां भीरुदुस्तरां शरीरशतसंबाधां गृध्रकंकनिषेवितां महारथसहस्रा
णि नयंतीं यमसादनं शूलव्यालसमाकीर्णां प्राणिराजिनिषेवितां छिन्नछत्रमहाहंसां मुकुटांडजसेवितां चक्र
कूर्मां गदानक्रां शरक्षुद्रझषाकुलां बकगृध्रसृगालानां घोरसंघैर्न्निषेवितां निहतान प्राणिनः संख्ये द्रोणेन बलिना
रणे वहंतीं पितृलोकाय शतशो राजसत्तम शरीरशतसंबाधां केशशैवलशाद्वलां नदीं प्रावर्त्तयद्राजन भीरूणां भयवर्द्धि
नीं तं जयंतमनीकानि तानि तानि महारथं सर्वतोभ्यद्रवद्द्रोणं युधिष्ठिरपुरोगमाः तानभिद्रवतः शूरांस्तावकाः दृढविक्रमाः सर्वतः प्र
त्यगृह्णंस्तत् अभूल्लोमहर्षणं शतमायस्तु शकुनिः सहदेवं समाद्रवत सनियंतृध्वजरथं विव्याध निशितैः शरैः तस्य माद्रीसुतः
केतुं धनुः सूतं हयानपि नातिक्रुद्धः शरैश्छित्वा षष्ट्या विव्याध सौबलं सौबलस्तु गदां गृह्य प्रचस्कंद रथोत्तमात स तस्य गदया राज
न्रथात्सूतमपातयत ततस्तौ विरथौ राजन गदाहस्तौ महाबलौ चिक्रीडतू रणे शूरौ सशृंगाविव पर्व्वतौ द्रोणः पंचालराजा

श्रीराम०
१५

नंविध्वादशभिराशुगैः दद्रुमिस्तेनचाप्यस्तस्तंविव्याधततोधिकैः विविंशतिंभीमसेनोविंशत्यानिशितैःशरैः विध्वा
नाकंपयद्वीरस्तदद्भुतमिवाभवत् विविंशतिस्तुसहसाव्यश्वकेतुशरासनं भीमंचक्रेमहाराजततःसैन्यान्यपूजयन्
सतन्नममृषेवीरःशत्रोर्विक्रममाहवे ततोस्यगदयादांतान्हयान्सर्वानपातयत् हताश्वात्सरथाद्राजन्गृह्यच
र्ममहाबलः अभ्ययाद्भीमसेनंतुमत्तोमत्तमिवद्विपं शल्यस्तुनकुलंवीरःस्वस्रीयंप्रियमात्मनः विव्याधप्रहसन्बाणैर्ला
लयन्कोपयन्निव तस्याश्वानातपत्रंचध्वजंसूतमथोधनुः निपात्यनकुलःसंख्येशंखंदध्मौप्रतापवान् धृष्टकेतुःकृपेणा
स्तान्छित्वाबहुविधांछरान् कृपंविव्याधसप्तत्यालक्ष्मचास्याहरत्त्रिभिः तंकृपःशरवर्षेणमहतासमवारयत् निवार्य्य
चरणेविप्रोधृष्टकेतुमयोधयत् सात्यकिःकृतवर्म्माणंनाराचेनस्तनांतरे विध्वाविव्याधसप्तत्यापुनरन्यैःस्मयन्नि
व तंभोजःसप्तसप्तत्याविध्वाशुनिशितैःशरैः नाकंपयतशैनेयंशीघ्रोवायुरिवाचलं सेनापतिःसुशर्म्माणंभृशं
मर्मस्वताडयत् सचापितंतोमरेणजत्रुदेशेभ्यताडयत् वैकर्त्तनंतुसमरेविराटःप्रत्यवारयत् सहमत्स्यैर्म
हावीर्यैस्तदद्भुतमिवाभवत् तत्पौरुषमभूत्तत्रसूतपुत्रस्यदारुणं यत्सैन्यंवारयामासशरैःसन्नतपर्वभिः द्रुपद
स्तुस्वयंराजाभगदत्तेनसंगतः तयोर्युद्धंमहाराजचित्ररूपमिवाभवत् भगदत्तस्तुराजानंद्रुपदंनतपर्वभिः संनियंतृध्व
जरथंविव्याधपुरुषर्षभः द्रुपदस्तुततःक्रुद्धोभगदत्तंमहारथं आजघानोरसिक्षिप्रंशरेणानतपर्वणा युद्धंयुद्धवरौलोके
सोमदत्तिशिखंडिनौ भूतानांत्रासजननंचक्रातेस्त्रविशारदौ भूरिश्रवारणेराजन्याज्ञसेनिंमहारथं महतासायकौघे

सेरनुसौ २

द्रो० नछादयामासवीर्यवान् शिरवींतिस्ततःक्रुद्धःसौमदत्तिर्विशांपते नवत्यासायकानांतुकंपयामासभारत राक्षसौरौद्रकर्माणौ
१६ हैडिंबालंबुषावुभौ चक्रातेत्यद्भुतंयुद्धंपरस्परजयैषिणौ मायाशतसृजौदृप्तौमायाभिरितरेतरं अंतर्हितौभृशंविस्मयका
रिणौ चेकितानोनुविंदेनयुयुधेचातिभैरवं यथादेवासुरेयुद्धेबलिशक्रौमहाबलौ लक्ष्मणःक्षत्रदेवेनविमर्दमकरोद्भृशं
यथाविष्णुःपुराराजन् हिरण्याक्षेणसंयुगे ततःप्रचलिताश्वेनविधिवत्कल्पितेनच रथेनाभ्यपतद्राजन्सौभद्रंपौर
वोनदत् ततोभ्यधावत्त्वरितोयुद्धाकांक्षीमहाबलः तेनचक्रेमहद्युद्धमभिमन्युररिंदमः पौरवस्त्वथसौभद्रंशरव्रा
तैरवाकिरत् तस्यार्जुनिर्ध्वजंछत्रंधनुश्चोर्व्यामपातयत् सौभद्रःपौरवंत्वन्यैर्विध्वासप्तभिराशुगैः पंचभिस्तस्यवि
व्याधहयान्सूतंचसायकैः ततःप्रहर्षयन्सेनांसिंहवद्विनदन्मुहुः समादत्तार्जुनिस्तूर्णंपौरवांतकरंपरं तंतुसंधि
तमालक्ष्यसायकंघोरदर्शनं द्वाभ्यांशराभ्यांहार्दिक्यश्चिच्छेदसशरंधनुः तदुत्सृज्यधनुश्छिन्नंसौभद्रःपरवीरहा
उद्ववर्हसितंखड्गमाददानःशरावरं सतेनानेकताराणचर्म्मणाकृतहस्तवत् भ्रांतासिनाचरन्मार्गान्दर्शयन्वीर्यमा
त्मनः भ्रामितंपुनरुद्भ्रांतमाधूतंपुनरुच्छ्रितं चर्म्मनिस्त्रिंशयोराजन्निर्विशेषमदृश्यत सपौरवरथस्येषामा
प्लुत्यसहसानदत् पौरवंरथमास्थायकेशपक्षेपरामृशत् जघानास्यपदासूतंअसिनापातयद्ध्वजं विक्षोभ्यांभो
निधिंतार्क्ष्यस्तन्नागमिवचाक्षिपत् तमाकलितकेशांतंददृशुःसर्वपार्थिवाः उक्षाणमिवसिंहेनपात्यमानमचेत
सं तमार्जुनिवशंप्राप्तंकृष्यमाणमनाथवत् पौरवंपतितंदृष्ट्वानामृष्यतजयद्रथः सवर्हिणंमहाराज किंकिणीश श्रीराम०
१६

तज्जालवत्‌ चर्म्मोच्चावचपरकुंचनदनपर्य्यपतद्रथात्‌ ततः सैंधवमालोक्य कार्ष्णिः स्वल्पपौरुषं उत्पपात रथात्तूर्णं श्येनवन्नि
पपात च प्रासपट्टिशनिस्त्रिंशांश्छत्रुभिः संप्रचोदितान्‌ चिच्छेद त्वासिना कार्ष्णिश्चर्म्मणा संरुरोध च स दर्शयित्वा सैन्या
नां स्ववाहुवलमात्मनः तमुद्यम्य महाखड्गं चर्म्म चाथ पुनर्वली वृद्धक्षत्रस्य दायादं पितुरत्यंतवैरिणां ससाराभिमुखः शू
रः शार्दूल इव कुंजरं तौ परस्परमासाद्य खड्गदंतनखायुधौ हृष्टवत्संप्रजह्राते व्याघ्रकेसरिणाविव संपातेष्वभिघातेषु
निपातेष्वसिचर्मणोः नतयोरंतरं कश्चिद्ददर्श नरसिंहयोः अवक्षेपोसिनिर्ह्रादः शस्त्रांतरनिदर्शनं बाह्यांतरनिपा
तश्च निर्विशेषमदृश्यत बाह्यमाभ्यंतरं चैव चरंतौ मार्गमुत्तमं ददृशाते महात्मानौ सपक्षाविव पर्वतौ ततो विक्षिपतः
खड्गं सौभद्रस्य यशस्विनः शरावरणपक्षांते प्रजहार जयद्रथः रुक्मपत्रांतरे सक्तस्तस्मिंश्चर्मणि भास्वरे सिंधुराज
वलोद्धूतः सोभज्यत महानसिः भग्नमाज्ञाय निस्त्रिंशमवप्लुत्य पदानि षट्‌ अदृश्यत निमेषेण स्वरथं पुनरास्थितः
तं कार्ष्णिं समरान्मुक्तमास्थितं रथमुत्तमं सहिताः सर्वराजानः परिवव्रुः समंततः ततश्चर्म च खड्गं च समुत्क्षिप्य महा
वलं ननादार्जुनदायादः प्रेक्षमाणो जयद्रथं सिंधुराजं परित्यज्य सौभद्रः परवीरहा तापयामास तत्सैन्यं भुवनं भा
स्करो यथा ततः सर्वायसीं शक्तिं शल्यः कनकभूषणां चिक्षेप समरे घोरां दीप्तामग्निशिखामिव तामवप्लु
त्य जग्राह विकोशं चाकरोदसिं वैनतेयो यथा कार्ष्णिः पतंतमुरगोत्तमं तस्य लाघवमाज्ञाय सत्वं चामिततेजसः
सहिताः सर्वराजानः सिंहनादमथानदन्‌ ततस्तामेव शल्यस्य सौभद्रः परवीरहा मुमोच भुजवीर्येण वैडूर्यविकृताजिरां

द्रो० २ सातस्यरथमासाद्यनिर्मुक्तभुजगोपमा जघानसूतंशल्यस्यरथाच्चैनमपातयत ततोविराटद्रुपदौधृष्टकेतुर्युधिष्ठिरः सात्य
किः कैकयाभीमोधृष्टद्युम्नःशिखंडिनौ यमौचद्रौपदेयाश्चसाधुसाध्वितिचुक्रुशुः बाणाशब्दाश्चविविधाःसिंहनादाश्चपुष्क
लाः प्रादुरासन्हर्षयंतःसौभद्रमपलायिनं तत्रामृष्यंतपुत्रास्तेशत्रोर्विजयलक्षणं अथैनंसहसासर्वेसमंतान्निशितैः
शरैः अभ्याकिरन्महाराजजलदाइवपर्वतं तेषांचप्रियमन्विच्छन्सूतस्यचपराभवं आर्तायनिरमित्रघ्नःक्रुद्धःसौ
भद्रमभ्ययात द्रोणपर्वणिप्रथमदिनयुद्धं धृतराष्ट्रउवाच बहूनिसुविचित्राणिद्वंद्वयुद्धानिसंजय त्वयोक्तानि
निशम्याहंस्पृहयामिसचक्षुषां आश्चर्यभूतंलोकेषुकथयिष्यंतिमानवाः कुरूणांपांडवानांचयुद्धंदेवासुरोपमं न
हिमेतृप्तिरस्तीहश्रृण्वतोयुद्धमुत्तमं तस्मादार्तायनेर्युद्धंसौभद्रस्यचशंसमे संजयउवाच सादितंप्रेक्ष्ययंतारंशल्यःसर्वाय
सींगदां समुत्क्षिप्यतदाक्रुद्धःप्रचस्कंदरथोत्तमात तंदीप्तमिवकालाग्निंदंडहस्तमिवांतकं जवेनाभ्यपतद्भीमः प्रगृह्यम
हतींगदां सौभद्रोप्यशनिप्रख्यांप्रगृह्यमहतींगदां एह्येहीत्यब्रवीच्छ[illegible]यत्नाद्भीमेनवारितः वारयित्वातुसौभद्रं
भीमसेनः प्रतापवान् शल्यमासाद्यसमरेतस्थौगिरिरिवाचलः तथैवमद्रराजोपिभीमंदृष्ट्वामहाबलः स
साराभिमुखस्तूर्णंशार्दूलइवकुंजरं ततस्तूर्यनिनादाश्चशंखानांचसहस्रशः सिंहनादाश्चसंजज्ञुर्भेरीणां
चमहास्वनाः पश्यतांशतशोह्यासीदन्योन्यमभिधावतां पांडवानांकुरूणांचसाधुसाध्वितिनिःस्वनः न
हिमद्राधिपादन्यः सर्वराजसुभारत सोढुमुत्सहतेवेगंभीमसेनस्यसंयुगे तथामद्रा ॥ ० ॥ श्रीराम० २

क्षिपस्यापिगदावेगंमहात्मनः सोढुमुत्सहतेलोकेयुधिकौंतेयाद्वृकोदरात पट्टैर्जांबूनदैर्बद्धाबभूवजनहर्षणी प्रजज्वालतदावि
द्धाभीमेनमहतीगदा तथैवचरतोमार्गान्मंडलानिचसर्वशः महाविद्युत्प्रतीकाशाशल्यस्यशुशुभेगदा तौवृषाविव
नर्दंतौमंडलानिविचेरतुः आविद्धगदाशृंगावुभौशल्यवृकोदरौ मंडलावर्तमार्गेषुगदाविहरणेषुच निर्विशेषमभू
द्युद्धंतयोःपुरुषसिंहयोः ताडिताभीमसेनेनशल्यस्यमहतीगदा साग्निज्वालामहारौद्रातदातूर्णमशीर्यत तथैवभीमसे
नस्यद्विषताभिहतागदा वर्षाप्रदोषेखद्योतैर्वृतोवृक्षइवाबभौ गदाक्षिप्तातुसमरेमद्रराजेनभारत व्योमदीपयमानास
ससृजेपावकंमुहुः तथैवभीमसेनेनद्विषतेप्रेषितागदा तापयामासतत्सैन्यंमहोल्कापततीयथा तेगदेगदिनांश्रेष्ठे
समासाद्यपरस्परं श्वसंत्यौनागकन्येवससृजातेविभावसुं नखैरिवमहाव्याघ्रौदंतैरिवमहागजौ तौविचेरतुरासाद्य
गदाग्राभ्यांपरस्परं ततोगदाग्राभिहतौक्षणेनरुधिरोक्षितौ ददृशातेमहात्मानौकिंशुकाविवपुष्पितौ शुश्रुवेदि
क्षुसर्वासुतयोःपुरुषसिंहयोः गदाभिघातसंह्रादःशक्राशनिरिवोपमः गदयामद्रराजेनसव्यदक्षिणमाहतः
नाकंपततदाभीमोभिद्यमानइवाचलः तथाभीमगदावेगैस्ताड्यमानोमहाबलः धैर्यान्मद्राधिपस्तस्थौवज्रैर्गिरि
रिवाहतः आपेततुर्महावेगौसमुच्छ्रितगदावुभौ पुनरंतरमार्गस्थौमंडलानिविचेरतुः अथाप्लुत्यपदान्यष्टौसंपत
त्यगजाविव सहसालोहदंडाभ्यामन्योन्यमभिजघ्नतुः तौपरस्परवेगाच्चगदाभ्यांचभृशाहतौ युगपत्पेततुर्वीरौक्षिताविंद्र
ध्वजाविव ततोविह्वलमानंतंनिःश्वसंतंपुनःपुनः शल्यमभ्यपतत्तूर्णंकृतवर्मामहारथः दृष्ट्वाचैनंमहाराजगदयाभि

द्रो० निपीडितं विचेष्टं तं यथा नागं मृगेंद्रेणाभिपरिक्षतं ततः स्वरथमारोप्य मद्राणामधिपं रणात् अपोवाह रथात्तूर्णं कृतवर्मा महारथः
१८ क्षीबवद्विह्वलो वीरो निमेषात्पुनरुत्थितः भीमोऽपि सुमहाबाहुर्गदापाणिरदृश्यत ततो मद्राधिपं दृष्ट्वा तव पुत्राः पराङ्मुखं
सनागपत्त्यश्वरथाः समकंपंत मारिष ते पांडवैरर्द्यमानास्तावका जितकाशिभिः भीता दिशोऽन्वपद्यंत वातनुन्ना घना इव
निर्जित्य धार्त्तराष्ट्रांस्तु पांडवेया महारथाः व्यरोचंत रणे राजन् दीप्यमाना यशस्विनः सिंहनादान्भृशं चक्रुः शंखान्दध्मुश्च
हर्षिताः भेरीश्च वादयामासुर्मृदंगांश्चानकैः सह॥ ॥इति द्रोणपर्वणि प्रथमदिनयुद्धे संजय उवाच तद्बलं सु
महद्दीर्णं त्वदीयं प्रेक्ष्य वीर्यवान् दधारैको रणे राजन् वृषसेनोऽस्त्रमायया शरा दश दिशो मुक्ता वृषसेनेन संयुगे
विचेरुस्ते विनिर्भिद्य नरवाजिरथद्विपान् तस्य दीप्ता महाबाणा विनिश्चेरुः सहस्रशः भानोरिव महाराज घर्मका
ले मरीचयः तेनार्दिता महाराज रथिनः सादिनस्तथा निपेतुरुर्व्यां सहसा वातभग्ना इव द्रुमाः हयौघांश्च रथौघांश्च ग
जौघांश्च महारथः अपातयद्रणे राजं छतशोऽथ सहस्रशः दृष्ट्वा तमेकं समरे विचरंतमभीतवत् सहिताः सर्वराजा
नः परिवव्रुः समंततः नाकुलिस्तु शतानीको वृषसेनं समभ्ययात् विव्याध चैनं दशभिर्नाराचैर्मर्मभेदिभिः तस्य कर्णा म४
त्मजश्चापं छित्त्वा केतुमपातयत् तं भ्रातरं परीप्संतो द्रौपदेयाः समंततः कर्णात्मजं शरव्रातैरदृश्यं चक्रुरंजसा तान्न
दंतोऽभ्यधावंत द्रोणपुत्रमुखा रथाः छादयंतो महाराज द्रौपदेयान्महारथान् शरैर्नानाविधैस्तूर्णं पर्वतान्जलदा इव
तान्पांडवाः प्रत्यगृह्णन्त्वरिताः पुत्रगृद्धिनः पांचालाः केकया मत्स्याः संजयाश्चोद्यतायुधाः तद्युद्धमभवद्घोरं सुमहद्रो श्रीराम०
१८

महर्षेणां त्वदीयैः पांडुपुत्राणां देवानामिव दानवैः एवं युयुधिरे वीराः संरब्धाः कुरुपांडवाः परस्परमुदीक्षंतः परस्परकृतागसः तेषां ददृशिरे कोपाद्वपूंष्यमिततेजसां युयुत्सूनामिवाकाशे पतत्रिवरभोगिनां भीमकर्णकृपद्रोणद्रौणिपार्षतसात्यकैः बभासे सरणोद्देशः कालसूर्योदयोपमः तदासीत्तुमुलं युद्धं निघ्नतामितरेतरं महाबलानां बलिभिर्दानवानां यथा सुरैः ततो युधिष्ठिरानीकमुद्धूतार्णवनिस्वनं त्वदीयमवधीत्सैन्यं संप्रद्रुतमहारथं तत्प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा शत्रुभिर्भृशमर्दितं अलं द्रुतेन वः शूरा इति द्रोणोभ्यभाषत ततः शोणहयः क्रुद्धः चतुर्दंत इव द्विपः प्रविश्य पांडवानीकं युधिष्ठिरमुपाद्रवत् तमविध्यच्छितैर्बाणैः कंकपत्रैर्युधिष्ठिरः तस्य द्रोणो धनुश्छित्वा तं द्रुतं समुपाद्रवत् चक्ररक्षः कुमारस्तु पांचालानां यशस्करः दधार द्रोणमायांतं वेलेव सरितांपतिं द्रोणं निवारितं दृष्ट्वा कुमारेण द्विजर्षभं सिंहनादरवो ह्यासीत्साधु साध्विति भाषितं कुमारस्तु ततो द्रोणं सायकेन महाहवे विव्याधोरसि संक्रुद्धः सिंहवच्चानदन्मुहुः संवार्य च रणे द्रोणं कुमारस्तु महाबलः शरैरनेकसाहस्रैः कृतहस्तो जितक्लमः तं शूरमार्यव्रतिनं मंत्रास्त्रेषु कृतश्रमं चक्ररक्षं परामृद्नात् कुमारं द्विजपुंगवः समध्यं प्राप्य सैन्यानां सर्वाः प्रविचरन् दिशः तव सैन्यस्य गोप्तासीत् भारद्वाजो द्विजर्षभः शिखंडिनं द्वादशभिर्विंशत्या चोत्तमौजसं नकुलं पंचभिर्विध्वा सहदेवं च सप्तभिः युधिष्ठिरं द्वादशभिर्द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः सात्यकिं पंचभिर्विध्वा मत्स्यं च दशभिः शरैः व्यक्षोभयद्रणे योधान्यथामुख्यमभिद्रवन् अभ्यवर्तत संप्रेप्सुः कुंतीपुत्रं युधिष्ठिरं युगंध

द्रो० १८

रक्षतोराजन्भारद्वाजंमहारथम वारयामाससंक्रुद्धंवातोद्धूतइवार्णवं युधिष्ठिरंसविद्ध्वातुशरैः सन्नतपर्वभिः युगंधरंतुभल्लेन
नरथपीठादपातयत ततोविराटद्रुपदौकैकेयाःसात्यकिःशिबिः व्याघ्रदत्तश्चपांचाल्यःसिंहसेनश्चवीर्यवान् एतेचा
न्येचबहवः परीप्संतोयुधिष्ठिरं आवव्रुस्तस्यपंथानंकिरंतःसायकान्बहून व्याघ्रदत्तस्तुपांचाल्योद्रोणंविव्याधमार्ग
णैः पंचाशताशितैराजंस्ततउच्चुक्रुशुर्जनाः त्वरितंसिंहसेनस्तुद्रोणंविद्ध्वामहारथं प्राहसंस्तहसाहृष्टस्त्रासयन्वैम
हारथान् ततोविस्फार्यनयनेधनुर्ज्यामवमृज्यच तलशब्दंमहत्कृत्वाद्रोणस्तंसमुपाद्रवत ततस्तुसिंहसेनस्यशिरः
कायात्सकुंडलं व्याघ्रदत्तस्यचाक्रम्यभल्लाभ्यामाहरद्बली तान्प्रमृज्यशरव्रातैःपांडवानांमहारथान् युधिष्ठिरर
थाभ्यासेतस्थौमृत्युरिवांतकः ततोभवन्महाशब्दोराजन्यौधिष्ठिरेबले हतोराजेतियोधानांसमीपस्थेयतव्रते अब्रु
वन्सैनिकास्तत्रदृष्ट्वाद्रोणस्यविक्रमं अद्यराजाधार्त्तराष्ट्रःकृतार्थोवैभविष्यति अस्मिन्मुहूर्तेद्रोणस्तुपांडवंगृह्यहर्षितः आग
मिष्यतिनोनूनंधार्त्तराष्ट्रस्यसंयुगे एवंसंजल्पतांतेषांतावकानांमहारथः आयाज्जवेनकौंतेयोरथघोषेणनादयन् शोणितो
दांरथावर्त्तांकृत्वाविशसनेनदीं शूरास्थिचयसंकीर्णांप्रेतकूलापहारिणीं तांशरौघमहाफेनांप्रासमत्स्यसमाकुलां नदीमुत्तार्यवे
गेनकुरून्विद्राव्यपांडवः ततःकिरीटीसहसाद्रोणानीकमुपाद्रवत छादयन्निषुजालेनमहतामोहयन्निव शीघ्रमभ्यस्यतोबाणान्
संदधानस्यचानिशं नांतरंददृशेकश्चित्कौंतेयस्ययशस्विनः नदिशोनांतरिक्षंचनद्यौर्नैवचमेदिनी अदृश्यंतमहाराजबाण
भूताइवाभवत नादृश्यततदाराजंस्तत्रकिंचनसंयुगे बाणांधकारेमहतिकृतेगांडीवधन्वना सूर्येचास्तमनुप्राप्तेतमसाचाभिसं

श्रीराम० १८

दृष्टे नातापयत् द्रोणः शस्त्रैस्तु हन्त्वच कश्चन ततो वहारं चक्रुस्ते द्रोणादुर्योधनादयः तान्विदित्वा पुनस्त्रस्तानयुद्धमनसः परान् स्वान्यु
नीकानि वीभत्सुः शनकैरवहारयत् ततोभिसुष्टुवुः पार्थं प्रहृष्टाः पांडुसृंजयाः ४ पांचालाश्च मनोज्ञाभिर्वाग्भिः सूर्यमिवर्षयः
एवं स्वशिबिरं प्रायाज्जित्वा शत्रून् धनंजयः पृष्ठतस्सर्वसैन्यानां मुदितो वै सकेशवः ससारगल्वर्कसुवर्णरूप्यैर्वज्रप्रवाल
स्फटिकैश्च मुख्यैः चित्रे रथे पांडुसुतो बभासे नक्षत्रचित्रे वियतीव चंद्रः॥ ॥इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि प्रथमाह
युद्धं संजय उवाच ते सेने शिबिरं गत्वा न्यविशेतां विशांपते यथाभागं यथान्यायं यथागुल्मं च सर्वशः कृत्वावहारं
सैन्यानां द्रोणः परमदुर्मनाः दुर्योधनमभिप्रेक्ष्य सव्रीडमिदमब्रवीत् उक्तमेतन्मया पूर्वं न तिष्ठति धनंजये श
क्यो ग्रहीतुं संग्रामे देवैरपि युधिष्ठिरः इति तद्वः प्रयततां कृतं पार्थेन संयुगे माविशंकीर्वचो मत्यमजेयौ कृष्ण
पांडवौ अपनीते तु योगेन केन चिच्छ्वेतवाहने तत एष्यति ते राजन्वशमेष युधिष्ठिरः कश्चिदाह्वयतां संख्ये देश
मन्यं प्रकर्षतु तमजित्वा न कौंतेयो निवर्तेत कथंचन एतस्मिन्नंतरे भूयो धर्मराजमहं नृप ग्रहीष्यामि वमूं भि
त्वा धृष्टद्युम्नस्य पश्यतः अर्जुनेन विहीनस्तु यदि नोत्सृजते रणं मामुपायांतमालोक्य ग्रहीतं विद्धि पांडवं एवं तेहं
महाराज धर्मपुत्रं युधिष्ठिरं समानेष्यामि सगणं वशमद्य न संशयः यदि तिष्ठति संग्रामे मुहूर्तमपि पांडवः अथापयाति सं
ग्रामाद्विजयात्तद्विशिष्यते संजय उवाच द्रोणस्य तद्वचः श्रुत्वा त्रिगर्ताधिपतिस्तदा भ्रातृभिः सहितो राजन्निदं वचनमब्रवीत्
वयं विनिकृता राजन्सदा गांडीवधन्वना अनागस्स्वपि चागस्कृतत्कृतमस्मासु तेन वै ते वयं स्मरमाणास्तान्विनिकारान् पृथ

द्रो० २० त्रिद्वान् क्रोधाग्निनादह्यमानानपेमाहि सद्दाभिशी सनोदिष्ट्यास्त्रसंपन्नश्चक्षुर्विषयमागतः कर्त्तारस्मवयंकर्मयच्चि
कीर्षामहृद्गतं भवतश्चप्रियंयेस्यादस्माकंचयशस्करं वयमेनंहनिष्यामोनिकृष्यायोधनाद्बहिः अद्यास्त्वनर्जुनाभूमि
रत्रिगर्त्ताथवापुनः सत्यंतेप्रतिजानीमोनैतन्मिथ्याभविष्यति एवंसत्यरथश्चोक्त्वासत्यवर्म्माचभारत सहितोभ्रातरः
पंचरथानामयुतेनच न्यवर्त्ततमहाराजकृत्वाशपथमाहवे मालवास्तुंडिकेराश्चरथानामयुतैस्त्रिभिः सुशर्म्माचनर
व्याघ्रस्त्रिगर्त्तः प्रस्थलाधिपः मावेल्लकैर्ललित्थैश्चसहितोमद्रकैरपि रथानामयुतेनैवसोगमद्भ्रातृभिःसह
श्व नानाजनपदेभ्यश्चरथानामयुतेनच समुत्थितविशिष्टानांशपथार्थमुपागमत ततोज्वलनमानर्च्यहुत्वासर्वेपृ
थक्पृथक् [illegible] जगृहुःकुशचीराणिचित्राणिकवचानिच तेचबद्धतनुत्राणाघृताक्ताःकुशचीरिणः मौर्वीमेखलि
नोवीराःसहस्रशतदक्षिणाः यज्वानःपुत्रिणोलोक्याःकृतकृत्यास्तनुत्यजः योक्ष्यमाणास्तदात्मानंयशसाविजयेनच
ब्रह्मचर्यश्रुतिमुखैःक्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः प्राप्यलोकान्सुयुद्धेनक्षिप्रमेवयियासवः ब्राह्मणांस्तर्पयित्वाचनिष्का
न्दत्वापृथक्पृथक् गाश्चवासांसिचपुनःसमाभाष्यपरस्परं प्रज्वाल्यकृष्णवर्त्मानमुपगम्यरणेव्रतं तस्मिन्नग्नौत
दाचक्रुःप्रतिज्ञांदृढनिश्चयाः शृण्वतांसर्वभूतानामुच्चैर्वाचोबभाषिरे धृत्वाधनंजयवधेप्रतिज्ञांचैवचक्रिरे येवैलोकाश्चानृति
नांयेचैवब्रह्मघातिनां मद्यपस्यचयेलोकागुरुदाररतस्यच ब्रह्मस्वहारिणश्चैवराजपिंडापहारिणः शरणागतंचत्यजतोया
चमानंतथाघ्नतः अगारदाहिनांचैवयेचगांनिघ्नतामपि अपकारिणांचयेलोकायेचब्रह्मद्विषामपि स्वभार्यामृतुकालेवैमो श्रीराम० २०
हाद्वैनाभिगच्छतां

श्राद्धमैथुनिकानां च ये चाप्याश्रमापहारिणां न्यासापहारिणां ये च श्रुतं नाशयतां च ये क्लीवेन युध्यमानानां ये च नीचानुसारिणां ना
स्तिकानां च ये लोका ये ऽग्निमातृपितृत्यजां तानाप्नुयामहे लोकान्ये च पापकृतामपि यद्यहत्वा वयं युद्धे निवर्त्तेम धनंजयं
तेन चाभ्यर्दितास्त्रासात् भवेम हि पराङ्मुखाः यदि त्वसुकरं लोके कर्म कुर्याम संयुगे इष्टान् लोकान्प्राप्नुयामो वयमद्य न
संशयः एवमुक्त्वा तदा राजंस्तेभ्यवर्त्तन्त संयुगे आह्वयंतोर्जुनं वीराः पितृजुष्टां दिशं प्रति आहूतस्तैर्नरव्याघ्रैः पार्थः परपु
रंजयः धर्मराजमिदं वाक्यमपदांतरमब्रवीत आहूतो न निवर्त्तेयमिति मे व्रतमाहितं संसप्तकाश्च मां राजन्नाह्व
यंते महामृधे एष च भ्रातृभिः सार्द्धं सुशर्माह्वयते रणे वधाय सगणस्यास्य मामनुज्ञातुमर्हसि नैतच्छक्नोमि संसोढु न६
माह्वानं पुरुषर्षभ सत्यं ते प्रतिजानामि हतान्विद्धि परान्युधि युधिष्ठिर उवाच श्रुतं ते तत्त्वतस्तात यद्द्रोणस्य
चिकीर्षितं यथा तदनृतं तस्य भवेत्तत्त्वं समाचर द्रोणो हि बलवान् शूरः कृतास्त्रश्च जितश्रमः प्रतिज्ञातं च तेनैतद्ग्रह
णं मे महारथः अर्जुन उवाच अयं वै सत्यजिद्राजन्नद्य त्वां रक्षिता युधि ध्रियमाणे च पांचाल्ये नाचार्यः काममाप्स्य
ति हते तु पुरुषव्याघ्रे रणे सत्यजिति प्रभो सर्वैरपि समेतैर्वा न स्थातव्यं कथंचन संजय उवाच अनुज्ञातस्त
तो राज्ञा परिष्वक्तश्च फाल्गुनः प्रेम्णा दृष्टश्च बहुधा ह्याशिषश्चास्य योजिताः विधायैवं ततः पार्थस्त्रिगर्त्तान्प्र
त्ययाद्बली क्षुधितः क्षुद्विघातार्थं सिंहो मृगगणानिव ततो दौर्योधनं सैन्यं मुदा परमया युतं गतेर्जुनं भृशं
क्रुद्धं धर्मराजस्य निग्रहे ततोन्योन्येन ते सैन्ये समाजग्मतुरोजसा गंगासरय्वोर्वेगेन प्रावृषीवोल्वणोदके

द्रो० ॥ ।इति श्रीमन्मूर्धानीकं रथैरेव चंद्राकारं मुदायुताः तेकिरीटि॥ ॥इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संजय उवाच ततः
२१ संसप्तकाराजन्समे देशे व्यवस्थिताः मूर्धानीकं रथैरेव चंद्राकारं मुदायुताः तेकिरीटिनमायांतं दृष्ट्वा हर्षेण मारिष उद
क्रोशन्नरव्याघ्राः शब्देन महता तदा सदिशः प्रदिशः सर्वा दिशः खं च समावृणोत् आवृतत्वाच्च लोकस्य नासीत्तत्र प्रतिस्व
नः सोतीव संप्रहृष्टांस्तानुपलभ्य धनंजयः किंचिदभ्युत्स्मयन्कृष्णमिदं वचनमब्रवीत् पश्यैतान्देवकीमातर्मुमू
र्षूनद्य संयुगे भ्रातृंस्त्रैगर्त्तकानेवं रोदितव्ये प्रहर्षितान् अथवा हर्षकालोयं त्रैगर्त्तानामसंशयं कुनरैर्दुरवापान्हि
लोकान्प्राप्स्यंत्यनुत्तमान् एवमुक्त्वा महाबाहुं हृषीकेशं ततोर्जुनः आससाद रणे व्यूढां त्रिगर्त्तानामनीकिनीं स दे
वदत्तमादाय शंखं हेमपरिष्कृतं दध्मौ वेगेन महता घोषेणापूरयन्दिशः तेन शब्देन वित्रस्ता संसप्तकवरूथिनी
निश्चेष्टावस्थिता संख्ये त्वश्मसारमयी यथा वाहास्तेषां विवृत्ताक्षास्तब्धकर्णशिरोधराः विष्टब्धचरणा मूत्रं
रुधिरं च प्रसुस्रुवुः उपलभ्य ततः संज्ञामवस्थाप्य च वाहिनीं युगपत्पांडुपुत्राय चिक्षिपुः कंकपत्रिणः तान्यर्जुनः सहस्रा
णि दश पंचैव चाशुगैः अनागतान्येव शरैश्चिच्छेदाशुपराक्रमः ततोर्जुनं शितैर्बाणैर्दशभिर्दशभिः पुनः प्रत्यविध्यंस्ततः
पार्थस्तानविध्यत्त्रिभिस्त्रिभिः एकैकस्तु ततः पार्थं राजन्विव्याध पंचभिः स च तान्प्रतिविव्याध द्वाभ्यां द्वाभ्यां पराक्रमी भूय एव तु संक्रु
द्धास्त्वर्जुनं सहकेशवं आपूरयन्शरैस्तीक्ष्णैस्तटाकमिव वृष्टिभिः ततः शरसहस्राणि प्रापतन्नर्जुनं प्रति भ्रमराणामिव व्राताः कु श्रीराम०
ल्लद्रुमगणां वने ततस्सुबाहुस्त्रिंशद्भिरद्रिसारमयैः शरैः आविध्यदिषुभिर्गाढं किरीटे सव्यसाचिनं तैः किरीटी किरीटस्थैर्हेमपुंखै २१

रजितस्रगैः शातकुंभमयापीडोवभौसूर्यइवोछ्रितः हस्तावापंसुवाहोस्तुभल्लेनयुधिपांडव चिछेदतंचैवपुनःशरवर्षैरवाकिरत ततः
सुशर्मादशभिः सुरथस्तुकिरीटिनं सुधर्मासुधनुश्चैवसुवाहुश्चसमार्पयत तांस्तुसर्वान्पृथक्वाणैर्वानरप्रवरध्वजः प्रत्य
विध्यध्वजांश्चैषांभल्लैश्चिछेदसायकान सुधन्वनोधनुश्छित्वाहयांश्चास्यावधीच्छरैः अथास्यसशिरस्त्राणंशिरःकायादपा
तयत तस्मिन्निपतितेवीरेत्रस्तास्तस्यपदानुगाः व्यद्रवंतभयाद्भीतायत्रदौर्योधनंवलं ततोजघानसंक्रुद्धोवासविस्तांम
हाचमूं शरजालैरविछिन्नैस्तमःसूर्यइवांशुभिः ततोभग्नेवलेतस्मिन्विप्रलीनेसमंततः सव्यसाचिनिसंक्रुद्धे
त्रैगर्त्तान्भयमाविशत तेवध्यमानाःपार्थेनशरैःसन्नतपर्वभिः अमुह्यंस्तत्रतत्रैवत्रस्तामृगगणाइव ततस्त्रिगर्त्तरा
ट्क्रुद्धस्तानुवाचमहारथान अलंद्रुतेनवःशूरानभयंकर्त्तुमर्हथ शप्त्वाथशपथान्घोरान्सर्वसैन्यस्यपश्यतः ग
त्वादौर्योधनंसैन्यंकिंवैवक्ष्यथमुख्यशः नावहास्याःकथंलोकेकर्मणानेनसंयुगे भवेमसहिताःसर्वेनिवर्त्तध्वंय
थावलं एवमुक्तास्तुतेराजन्ननक्रोशन्मुहुर्मुहुः शंखांश्चदध्मिरेवीराहर्षयंतःपरस्परं ततस्तेसंन्यवर्त्तंतसं
सप्तकगणाःपुनः नारायणाश्चगोपालामृत्युंकृत्वानिवर्त्तनं॥ ॥इतिद्रोणपर्वणि संजयउवाच दृष्ट्वातु
संनिवृत्तांस्तान्संसप्तकगणान्पुनः वासुदेवंमहात्मानमर्जुनःसमभाषत चोदयाश्वान्हृषीकेशसंसप्तकगणान्प्रति
नैतेहास्यंतिसंग्रामंजीवंतइतिमेमतिः पश्यमेस्त्रबलंघोरंवाह्वोरिष्वसनस्यच अद्यैतान्पातयिष्यामिक्रुद्धोरुद्रःपशू
निव ततःकृष्णःस्मितंकृत्वाप्रतिनंद्यशिवेनतं प्रावेशयतदुर्धर्षोयत्रयत्रैछदर्जुनः सरथोभ्राजतत्यर्थमुह्यमानो

रणेतदा उह्यमानमिवाकाशेविमानंपांडुरैर्हयैः मंडलानिततश्चक्रेगत प्रत्यागतानिच यथाशक्ररथोराजन्युद्धे
देवासुरेपुरा अथनारायणाः क्रुद्धाविविधायुधपाणयः छादयंतः शरव्रातैः परिवव्रुर्धनंजयं अदृश्यंचमुहूर्तेनच
क्रुस्तेभरतर्षभ कृष्णेनसहितंयुद्धेकुंतीपुत्रंधनंजयं क्रुद्धस्तुफाल्गुनःसंख्येद्विगुणीकृतविक्रमः गांडीवंधनुरामृज्य
तूर्णंजग्राहसंयुगे बध्वाचभृकुटींवक्त्रेक्रोधस्यप्रतिलक्षणं देवदत्तंमहाशंखंपूरयामासपांडवः अथास्त्रमरिसंघ
घ्नंत्वाष्ट्रमभ्यस्यदर्जुनः ततोरूपसहस्राणिप्रादुरासन्पृथक्पृथक् आत्मनःप्रतिरूपैस्तेनानारूपैर्विमोहिताः
अन्योन्येनार्जुनंमत्वास्वमात्मानंचजघ्निरे अर्जुनोयंगोविंदइमौपांडवयादवौ इतिब्रुवाणाःसंमूढाजघ्नुरन्योन्य
माहवे मोहिताःपरमास्त्रेणक्षयंजग्मुःपरस्परं अशोभंतरणेयोधाःपुष्पिताइवकिंशुकाः ततःशरसहस्राणितै
र्विमुक्तानिभस्मसात् कृत्वातदस्त्रंतान्वीराननयद्यमसादनं अथप्रहस्यबीभत्सुर्ललित्थान्मालवानपि
मावेल्लकांस्त्रिगर्तांश्चयौधेयांश्चार्दयच्छरैः तेहन्यमानावीरेणक्षत्रियाःकालचोदिताः व्यसृजंछरजाला
निपार्थेनानाविधानिच नध्वजोनार्जुनस्तत्रनरथोनचकेशवः प्रत्यदृश्यंतघोरेणशरवर्षेणसंवृताः त
तस्तेलब्धलक्षत्वादन्योन्यमभिचुक्रुशुः हतौकृष्णावितिप्रीतावासांस्यादुधुवुस्तदा भेरीमृदंगशंखांश्चदध्मुर्वी
राःसहस्रशः सिंहनादरवांश्चोग्रांश्चक्रिरेतत्रमारिष ततःप्रसिष्विदेकृष्णःखिन्नश्चार्जुनमब्रवीत् क्वासिपार्थन
पश्येत्वांकच्चिज्जीवसिशत्रुहन् तस्यतद्भाषितंश्रुत्वात्वरमाणोधनंजयः वायव्यास्त्रेणतैरस्तांशरवृष्टिमपाहरत् ततःसंसप्तक

प्रतान्साश्वद्विपरथायुधान् उवाह भगवान्वायुः शुष्कपर्णचयानिव उह्यमानास्तु ते राजन्बहुशो मंत्रवायुना प्रतीनाः पक्षि
णः काले वृक्षेभ्य इव मारिष तांस्तथा व्याकुलीकृत्य त्वरमाणो धनंजयः जघान निशितैर्बाणैः सहस्राणि शतानि च
शिरांसि भल्लैरहरद्बाहूनपि च सायुधान् हस्तिहस्तोपमांश्चोरूंश्छरैरुर्व्यामपातयत् पृष्ठच्छिन्नान्विचरणान्बाहु
पार्श्वेक्षणाकुलान् नानांगावयवैर्हीनांश्चकारारीन्धनंजयः गंधर्वनगराकारान्विधिवत्कल्पितान्रथान् शरै
र्विशकलीकुर्वंश्चक्रे व्यश्वरथद्विपान् मुंडतालवनानीव तत्र तत्र चकाशिरे छिन्ना रथध्वजव्राताः केचित्तत्र क्वचि
त्क्वचित् सोत्तरायुधिनो नागाः सपताकांकुशध्वजाः पेतुः शक्राशनिहता द्रुमवंत इवाचलाः चामरापीडकवचा
ः स्रस्तांत्रनयनास्तथा सारोहास्तुरगाः पेतुः पार्थबाणाहताः क्षितौ विप्रविद्धासिनखरा श्छिन्नचर्मर्ष्टिशक्त
यः पत्तयश्छिन्नवर्माणः कृपणाः शेरते हताः निहतैर्हन्यमानैश्च पतद्भिः पतितैरपि भ्रमद्भिर्निष्टनद्भिश्च
क्रूरमायोधनं बभौ रजश्च सुमहज्जातं शांतं रुधिरवृष्टिभिः मही चाप्यभवद्दुर्गा कबंधशतसंकुला तद्बभौ रौद्र
बीभत्सं बीभत्सोर्यानमाहवे आक्रीडमिव रुद्रस्य घ्नतः कालात्यये पशून् ते वध्यमानाः पार्थेन व्याकुलाश्वरथद्विपाः त
मेवाभिमुखाः क्षीणाः शक्रस्यातिथितां गताः सा भूमिर्भरतश्रेष्ठ निहतैस्तैर्महारथैः आस्तीर्णा संबभौ सर्वा प्रेतीभूतैः समंत
तः एतस्मिन्नंतरे चैव प्रमत्ते सव्यसाचिनि व्यूढानीकस्ततो द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् तं प्रत्यगृह्णंस्त्वरिताः व्यूढानीकाः प्र
हारिणः युधिष्ठिरं परीप्संतस्तदासीत्तुमुलं महत् ॥ ॥इति द्रोणपर्वणि द्वितीयदिनयुद्धं संजय उवाच परिणाम्य निशां तां तु

द्रो॰ २३ मारद्वाजो महारथः उक्तास्तु वचने राजेंद्र वचनं वै सुयोधनं विधाय योगं पार्थेन संसप्तकगणैः सह निःक्रांते च तदा पार्थे संसप्त
कवधं प्रति व्यूढानीकस्ततो द्रोणः पांडवानां महाचमूं अभ्ययाद्भरतश्रेष्ठ धर्मराजजिघृक्षया व्यूढं दृष्ट्वा सुपर्णं तु भार
द्वाजेन तं तदा व्यूहेन मंडलार्द्धेन प्रत्यव्यूहद्युधिष्ठिरः मुखं त्वासीत्सुपर्णस्य भारद्वाजो महारथः शिरो दुर्योधनं राजा
सोदर्यैः सानुगैर्वृतः चक्षुषी कृतवर्मासौ द्रौणश्चास्यतांवरः भूतशर्मा क्षेमशर्मा करकाक्षश्च वीर्यवान् कलिंगाः
सिंहलाः प्राच्याः शूराभीरा दशेरकाः शकायवनकांबोजास्तथा हंसपथाश्च ये ग्रीवायां शूरसेनाश्च दरदा मद्रकैक
याः गजाश्वरथपत्त्यौघास्तस्थुः परमदंशिताः भूरिश्रवास्तथा शल्यः सोमदत्तश्च वाह्लिकः अक्षौहिण्या वृता
वीरा दक्षिणं पार्श्वमास्थिताः विंदानुविंदावावंत्यौ कांबोजश्च सुदक्षिणः वामपार्श्वे समास्थाय द्रोणपुत्राग्रतः स्थि
ताः पृष्ठे कलिंगाः सांबष्ठा मागधाः पौंड्रमद्रकाः गांधाराः शकुनिः प्राच्याः पार्वतीया वशातयः पुच्छे वैक
र्तनः कर्णः सपुत्रज्ञातिबांधवः महत्या सेनया तस्थौ नानाजनपदोच्छ्रया जयद्रथो भीमरथः संपातिरृष
भो जयः भूमिंजयो वृषः क्राथो नैषधश्च महाबलः वृता बलेन महता ब्रह्मलोकपरिस्कृताः व्यूहस्योरसि
ते राजन्नास्थिता युद्धविशारदाः द्रोणेन विहितो व्यूहः पदात्यश्वरथद्विपैः वातोद्धूतार्णवाकारः प्रनृत्यन्निव लक्ष्यते
तस्य पक्षप्रपक्षेभ्यो निःपतंति युयुत्सवः सविद्युत्स्तनिता मेघाः सर्वा दिग्भ्य इवोष्णगे तस्य प्राग्ज्योतिषो मध्ये विधिवत्काल्पितं
गजं [illegible] आस्थितः शुशुभे राजन्नंशुमानुदये यथा माल्यदामवता राजन्श्वेतच्छत्रेण धार्य्यता कृत्तिकायोगयुक्तेन पौर्णमा राम॰ २३

स्यामिवेंदुना नीलांजनचयप्रख्योमदांधोद्विरदोत्तमौ अतिष्ठोमहामेघैर्यथास्यात्पर्वतोमहान् नानारूपतिभौवीरैः वि
विधायुधभूषणैः समुद्गीतःपार्थेतीयैःशक्रोदेवगणैरिव ततोयुधिष्ठिरःप्रेक्ष्यमूहंतमतिमानुषं अजय्यमरि
भिःसंख्येपार्थतंवाक्यमब्रवीत् श्रावणास्यवर्णांनाहमिपामद्ययथाप्रभो पारावतसवर्णाश्वतथानीतिविधीय
तो धृष्टद्युम्नउवाच द्रोणस्यपवींतमानस्यवर्णांनैष्यामिसुव्रत अहमावारयिष्यामिद्रोणमद्यसहानुगं मयिजी
वतिकौरव्यनोद्वेगंकर्तुमर्हसि नहिशक्तोरणेद्रोणोविजेतुंमांकथंचन संजयउवाच एवमुक्त्वाकिरन्बाणान्द्रु
पदस्यसुतोवली पारावतसवर्णाश्वःस्वयंद्रोणमुपागमत् अनिष्टदर्शनंदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नमवस्थितं क्षणेनैवाभ
वद्द्रोणोनातिहृष्टमनाइव तंतुसंप्रेक्ष्यपुत्रस्तेदुर्मुखःशत्रुकर्षणः प्रियंचिकीर्षुर्द्रोणस्यधृष्टद्युम्नमवारयत्
ससंप्रहारस्तुमुलःसुघोरःसमपद्यत पार्षतस्यचशूरस्यदुर्मुखस्यचभारत पार्षतःशरजालेनक्षिप्रंप्रच्छाद्यदुर्मु
खं भारद्वाजंशरौघेणमहतासमवारयत् द्रोणमावारितंदृष्ट्वाभृशायत्तस्तवात्मजः नानालिंगैःशरव्रातैःपार्षतंस
ममोहयत् तयोर्विसक्तयोःसंख्येपांचाल्यकुरुमुख्ययोः द्रोणोयौधिष्ठिरंसैन्यंबहुधाव्यधमच्छरैः अनिलेनयथाभ्रा
णिविच्छिन्नानिसमंततः तथापार्थस्यसैन्यानिविच्छिन्नानिक्वचित्क्वचित् मुहूर्तमिवतद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनं
ततउन्मत्तवद्राजन्निर्मर्यादमवर्त्तत नैवस्वेनपरेराजन्नाज्ञायंतपरस्परं अनुमानेनसंज्ञाभिर्युद्धंतत्समवर्त्तत चू
डामणिषुनिष्केषुभूषणेष्वपिवर्मसु तेषामादित्यवर्णाभारश्मयःप्रचकाशिरे तत्प्रकीर्णपताकानांरथवारणवाजि

द्रो० २४ नां बलाकाशबलाभ्रांतं ददृशे सुमहाहवे नराणेवनरजाघ्नुरुद्योग्राश्च हयाहयान् रथांश्चरथिनोजघ्नुर्वारणावरवारणान् समुच्छ्रि
तपताकानां [illegible] गजानांपरमद्विपैः क्षणेनतुमुलोघोरःसंग्रामःसमपद्यत तेषांसंसक्तगात्राणांकर्षतामितरेतरं दं
तसंघातसंघर्षात्सधूमोग्निरजायत विप्रकीर्णपताकास्तेविषाणजनिताग्नयः बभूवुःखंसमासाद्यसविद्युतइवांबुदाः
विक्षिपद्भिर्नदद्भिश्चनिपतद्भिश्चवारणैः संबभूवमहीकीर्णामेघैर्द्यौरिवशारदी तेषामाहन्यमानानांबाणतोमरऋ
ष्टिभिः वारणानांरवोजज्ञेमेघानामिवसंप्लवे तोमराभिहताःकेचिद्बाणैश्चपरमद्विपाः वित्रेसुःसर्वनागानांशब्दमेवा
परेऽव्रजन् विषाणाभिहताश्चापिकेचित्तत्रगजागजैः चक्रुरार्तस्वनंघोरमुत्पातजलदाइव प्रतीपाःक्रियमाणाश्चवा
रणावरवारणैः उन्मथ्यपुनराजघ्नुःप्रेरिताःपरमांकुशैः महामात्रैर्महामात्रास्ताडिताःशरतोमरैः गजेभ्यःपृथिवीं
जग्मुर्मु[illegible]क्तप्रहरणांकुशाः निर्मनुष्याश्चमातंगाःविनदंतस्ततस्ततः। छिन्नाभ्राणिवसंपेतुःसंप्रविश्यपरस्परं। ह
तान्परिवहंतश्चपतितान्पतितायुधान् दिशोजग्मुर्महानागाःकेचिदेकचराइव ताडितास्ताड्यमानाश्चतोमरर्ष्टिपरश्वधैः प
ग४ [illegible] संजारोहेःसपताकैःसमंततः मातंगैःशुशुभेभूमिर्विकीर्णैरिवपर्वतैः गजस्थाश्चमहामात्रानिर्भिन्नहृदयारणे
रथिभिःपातितामध्येविकीर्णांकुशतोमराः क्रौंचवद्विनदंतोन्येनाराचाभिहतागजाः परांस्तांश्चमृद्नंतःपरिपेतुर्दिशोदश गजाश्व
रथयोधानांशरीरौघसमावृताः बभूवपृथिवीराजन्मांसशोणितकर्दमा प्रमथ्यचविषाणाग्रैःसमुत्क्षिप्ताश्चवारणैः सचक्रा श्रीराम०
तुरार्तस्वनंकृत्वातदाविशसनेगजाः तेषांशैलोपमैःकायैर्निपतद्भिःसमंततः आहतासहसाभूमिश्चकंपेचननादच सादिनो। २४

श्वविचक्राश्चरथैरेवमहारथः रथाश्चरथिभिर्हीनानिर्मनुष्याश्चवाजिनः हतारोहाश्चमातंगादिशोजग्मुर्भयातुराः जघानात्रपिता
पुत्रंपुत्रश्चपितरंतथा इत्यासीत्तुमुलंयुद्धंनप्राज्ञायतकिंचन आगुल्फेभ्योवसीदंतेनरालोहितकर्दमैः दीप्यमानैःपरिक्षिप्तादा
वैरिवमहाद्रुमाः शोणितैःसिच्यमानानिवस्त्राणिकवचानिच छत्राणिचपताकाश्चसर्वंरक्तमदृश्यत हयौघाश्चरथौघाश्चनरौघाश्च
निपातिताः संक्षुब्धाः पुनरावृत्यवहुधारथनेमिभिः सगजौघमहावेगः परासुनरशैवलः रथौघतुंगावर्त्तःप्रवभौसैन्यसागरः
तंवाहनैर्महानौभिर्योधाजयधनैषिणः अवगाह्यावमज्जंतोनैवमोहंप्रचक्रिरे शरवर्षाभिवृष्टेषुयोधेष्वचितलक्ष्मसु नतेषु
चित्तंतातेमेकश्चिदाहतलक्षणाः वर्त्तमानेतथायुद्धेघोररूपेभयंकरे मोहयित्वापरान्द्रोणोयुधिष्ठिरमुपाद्रवत॥ ॥इति
द्रोणपर्वणि संजयउवाच ततोयुधिष्ठिरोद्रोणंदृष्ट्वांतिकमुपागतं महताशरवर्षेणप्रत्यगृह्णादभीतवत ततोहल
हलाशब्दआसीद्यौधिष्ठिरेवले जिघृक्षतिमहासिंहेगजानामिवयूथपं दृष्ट्वाद्रोणंततःशूरःसत्यजित्सत्यविक्रमः युधिष्ठिरम
भिप्रेप्सुराचार्यंसमुपाद्रवत ततआचार्यपांचाल्यौयुयुधातेमहाबलौ विक्षोभयंतौतत्सैन्यमिंद्रवैरोचनाविव ततोद्रोणंम
हेष्वासःसत्यजित्सत्यविक्रमः अविध्यन्निशिताग्रेणपरमास्त्रंविदर्शयन तथास्यसारथेःपंचशरान्सर्पविषो
पमान अमुंचदंतकप्रख्यान्सममोहास्यसारथिः अथास्यसहसाविध्यद्धयान्दशभिराशुगैः दशभिर्दशभिःक्रु
द्धउभौचपार्ष्णिसारथी मंडलंतुसमावृत्यविचरन्पृतनामुखे ध्वजंचिच्छेदचक्रुद्धोद्रोणस्यामित्रकर्षणः द्रोणस्तु
तत्समालोक्यचरितंतस्यसंयुगे मनसाचिंतयामासप्राप्तकालमरिंदमः ततःसत्यजितंतीक्ष्णैर्दशभिर्मर्मदिभिः
मभि।

द्रो० अविध्यच्छीघ्रमाचार्यश्छित्वास्यसशरंधनुः सशीघ्रतरमादायधनुरन्यत्प्रतापवान् द्रोणमभ्यहनद्राजंस्त्रिंशताकंकपत्रि
२५ भिः दृष्ट्वासत्यजिताद्रोणंग्रस्यमानमिवाहवे वृकःशरशतैस्तीक्ष्णैः पांचाल्योद्रोणमार्दयत संछाद्यमानंसमरेद्रो
णंदृष्ट्वामहारथं चुक्रुशुःपांडवाराजनवस्त्राणिदुधुवुश्चह वृकस्तुपरमक्रुद्धोद्रोणंषष्ट्यास्तनांतरे विव्याधबलवान्रा
जंस्तदद्भुतमिवाभवत द्रोणस्तुशरवर्षेणछाद्यमानोमहारथः वेगंचक्रेमहावेगःक्रोधादुद्धृत्यचक्षुषी ततःसत्यजितश्चा
पंछित्वाद्रोणोवृकस्यच षड्भिःससूतंसहयंध्वजंशरैर्द्रोणोवधीद्वृकं अथान्यद्धनुरादायसत्यजिद्वेगवत्तरं साश्वंस
सूतंविशिखैर्द्रोणंविव्याधसध्वजं सतन्नममृषेद्रोणः शरवर्षैःसहस्रशः ततस्तस्यविनाशायसत्वरंविसृजंछरा
न् हयान्ध्वजान्धनुर्मुष्टिमुभौचपार्ष्णिसारथी अवाकिरत्ततोद्रोणः शरवर्षैःसहस्रशः ततस्तस्यविनाशायस
त्वरंविसृजंछरान् हयान्ध्वजान्धनुर्मुष्टिमुभौचपार्ष्णिसारथी अवाकिरत्ततोद्रोणः शरवर्षैःसहस्रशः त
थासंछिद्यमानेषुकार्मुकेषुपुनःपुनः पांचाल्यःपरमास्त्रज्ञः शोणाश्वंसमयोधयत ससत्यजितमालोक्यतथोदीर्णंमहाहवे
अर्द्धचंद्रेणचिच्छेदशिरस्तस्यमहात्मनः तस्मिन्हतेमहामात्रेपांचालानांमहारथे अपायाज्जवनैरश्वैर्द्रोणात्त्रस्तोयुधिष्ठिरः
पांचालाःकेकयामत्स्याश्चेदिकारूषकोशलाः युधिष्ठिरमभीप्संतोदृष्ट्वाद्रोणमुपाद्रवन् ततोयुधिष्ठिरंप्रेप्सुराचार्यःशत्रुपूग
हा व्यधमत्तान्यनीकानितूलराशिमिवानलः निर्दहंतमनीकानितानितानिपुनःपुनः द्रोणंमत्स्यादवरजः शतानीकोभ्य श्रीराम०
वर्तत सूर्यरश्मिप्रतीकाशैःकर्म्मारपरिमार्जितैः षड्भिःससूतंसहयंद्रोणंविद्ध्वानदद्भृशं क्रूरायकर्म्मणेयुक्तश्चिकीर्षुः २५
कर्म्मदुष्करं अवाकिरच्छरशतैर्भारद्वाजंमहारथं तस्यनानदतोद्रोणःशिरःकायात्सकुंडलं क्षुरेणापाहरत्तूर्णंततोमत्स्याःप्रदुद्रु

कुः मत्स्यानजित्वाजयपञ्चेदीनकरूषानकेकयानपि पांचालान्संजयान्पांडून्भारद्वाजः पुनःपुनः तंदहंतमनीकानिक्रुद्धमग्निं
यथावनं दृष्ट्वारुक्मरथंवीरं समकंपतसंजयाः उत्तमंह्याददानस्य धनुरस्याशुकारिणः ज्याघोषो निघ्नतोमित्रान्दि
क्षुसर्वासुशुश्रुवे नागानश्वान्पदातींश्च रथिनोगजसादिनः रौद्राहस्तवतामुक्ताः प्रमथ्नंतिस्मसायकाः नानद्यमा
नः पर्जन्यो मिश्रवातो हिमात्यये अश्मवर्षमिवावर्षत्परेषांभयमादधत् सर्वादिशः समचरन्सैन्यंविक्षोभयन्नि
व वलीशूरोमहेष्वासोमित्राणामभयंकरः तस्यविद्युदिवाभ्रेषुचापंहेमपरिष्कृतं दिक्षुसर्वासुपश्यामो द्रोण
स्यामिततेजसः शोभमानांध्वजेचास्यवेदीमद्राक्ष्मभारत हिमवच्छिखराकारांचरतःसंयुगेभृशं द्रोणस्तुपांडवानी
केचकारकदनंमहत् यथादैत्यगणंविष्णुःसुरासुरनमस्कृतः सशूरःसत्यवाक्प्राज्ञोवलवान्सत्यविक्रमः म
हानुभावः कल्पांतेरौद्रींभीरुविभीषणीं कवचोर्मिध्वजावर्तांमर्त्यकूलापहारिणीं गजवाजिमहाग्राहामसिमी
नांदुरासदां वीरास्थिशर्करांरौद्रांभेरीमुरजकच्छपां चर्मवर्मप्लवांघोरांकेशशैवलशाद्वलां शरौघिणींधनुः
स्रोतांबाहुपन्नगसंकुलां रणभूमिवहांतीव्रांकुरुसंजयवाहिनीं मनुष्यशीर्षपाषाणांशक्तिमीनांगदो
डुपां उष्णीषफेनवसनांविकीर्णांत्रसरीसृपांवीरापहारिणीमुग्रांमांसशोणितकर्दमां हस्तिग्राहांके
तुवृक्षांक्षत्रियाणांनिमज्जनीं क्रूरांशरीरसंघट्टांसादिनक्रांदुरत्ययां द्रोणःप्रावर्त्तयत्तत्रनदीमंतक
गामिनीं क्रव्यादगणसंजुष्टांश्वशृगालगणायुतां निषेवितांमहारौद्रैःपिशिताशैःसमंततः तंदहंतमनी
कानिरथोदारंकृतांतवत् सर्वतोभ्यद्रवद्द्रोणंकुंतीपुत्रपुरोगमाः तेद्रोणंसहिताःशूराःसर्वतःप्रत्यवारयन् गभ

द्रो०
२६

त्तिमिरिवादित्यंतपंतंभुवनंयथा तंतुशूरंमहेष्वासंतावकान्युधमायुधाः राजानोराजपुत्राश्चसमंतात्पर्यवारयन् शिखं
डीतुततोद्रोणंपंचभिर्नतपर्वभिः क्षत्रवर्माचविंशत्यावसुदानश्चपंचभिः उत्तमौजास्त्रिभिर्वाणैःक्षत्रदेवश्चसप्तभिः
सात्यकिश्चशतेनाजौयुधामन्युस्तथाष्टभिः युधिष्ठिरोद्वादशभिर्द्रोणंविव्याधसायकैः धृष्टद्युम्नश्चदशभिश्चेकिता
नस्त्रिभिःशरैः ततोद्रोणःसत्यसंधःप्रभिन्नइवकुंजरः अभ्यतीत्यरथानीकंदृढसेनमपातयत् ततोराजानमासाद्य
प्रहरंतमभीतवत् अविध्यन्नवभिःक्षेमंसहतःप्रापतद्रथात् समध्यंप्राप्यसैन्यानांसर्वाःप्रविचरन्दिशः त्राताह्य
भवदन्येषांनत्रातव्यःकथंचन शिखंडिनंद्वादशभिर्विंशत्याचोत्तमौजसं वसुदानंचभल्लेनप्रेषयद्यमसादनं अशीत्याक्षत्र
वर्माणंषड्विंशत्यासुदक्षिणं क्षत्रदेवंतुभल्लेनरथनीडादपातयत् युधामन्युंचतुःषष्ट्यात्रिंशताचैवसात्यकिं विध्वारुक्म
रथस्तूर्णंयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ततोयुधिष्ठिरःक्षिप्रंकितवोराजसत्तमः अपायाज्जवनैरश्वैःपांचाल्योद्रोणमभ्ययात् तंद्रो न१
णःसधनुषंछित्वासाश्वयंतारमाक्षिणोत् सहतःप्रापतद्भूमौरथाज्ज्योतिरिवांबरात् तस्मिन्हतेराजपुत्रेपांचालानांयशस्क
रे हतद्रोणंहतद्रोणमित्यासीत्स्वनोमहान् तांस्तथाभृशसंरब्धान्पांचालान्मत्स्यकेकयान् संजयान्पांडवांश्चैव
द्रोणोव्यक्षोभयद्बली सात्यकिंचेकितानंचधृष्टद्युम्नशिखंडिनौ वार्द्धक्षेमिंचैत्रसेनिंसेनाबिंदुंसुवर्चसं एतां
श्चान्यांश्चसुबहून्नानाजनपदेश्वरान् सर्वान्द्रोणोजयद्युद्धेकुरुभिःपरिवारितः तावकाश्चमहाराजजयंलब्ध्वाम ग२
हाहवे पांडवेयान्रणेजघ्नुर्द्रवमाणान्समंततः तेदानवाइवेंद्रेणवध्यमानामहात्मना पांचालाःकेकयामत्स्याः
समकंपंतभारत॥ ॥इतिद्रोणपर्वणि धृतराष्ट्रउवाच भारद्वाजेनभग्नेषुपांडवेषुमहामृधे पांचालेषुसर्वे श्रीराम०
२६

३४

निरतं दुर्योधनहितैषिणं भारद्वाजं तथानीके दृष्ट्वा समरमध्यस्थितं केऽशूराः समभ्यवर्त्तंत तन्ममाचक्ष्व संजय
संजय उवाच तानदृष्ट्वाचलितं ३

युकश्चैव्योन्यवर्त्तत आर्यां युद्धे मतिं कृत्वा क्षत्रियाणां यशस्करीं असेवितां कापुरुषैः सेवितां पुरुषर्षभैः सहि वीरो नतः
शूरो यो भग्नेषु निवर्त्तते अहो नासीत्पुमान्कश्चिद्दृष्ट्वा द्रोणं व्यवस्थितं जृंभमाणमिव व्याघ्रं प्रभिन्नमिव कुंजरं त्यजं
तमाहवे [illegible] प्राणान्सन्नद्धं चित्रयोधिनं महे[illegible]ष्वासं नरव्याघ्रं द्विषतामभयवर्द्धनं कृतज्ञं सत्यनिरतान्संरब्धे प्रद्युम्नान्द्रोणसा
यकैः पांचालान्पांडवान्मत्स्यान्सृंजयांश्चेदिकैकयान् द्रोणचापविमुक्तेन शरौघेण सुहारिणा सिंधोरिव महो
घेणाह्रियमाणान्यथाप्लवान् कौरवाः सिंहनादेन नानावाद्यस्वनेन च रथद्विपनरांश्चैव सर्वतः समवारयन् तान्प
श्यन्सैन्य[illegible]मध्यस्थो राजा स्वैर्जनैः संवृतः दुर्योधनोऽब्रवीत्कर्णं प्रहृष्टः प्रहसन्निव दुर्योधन उवाच पश्य राधेय पां
चालान्प्रद्युम्नान्द्रोणसायकैः सिंहेनेव मृगान्वन्यांस्त्रासितान्दृढधन्विना नैते जातु पुनर्युद्धमीहेयुरिति मे मतिः
यथा च भग्ना द्रोणेन वातेनेव महाद्रुमाः अर्द्यमानाः शरैरेते रुक्मपुंखैर्महात्मना पथा नैकेन गच्छंति घूर्णमानास्त
तस्ततः संनिरुद्धाश्च कौरवैर्द्रोणेन च महात्मना एते त्वेमे मंडलीभूताः पावकेनेव कुंजराः भ्रमरैरिव चाविष्टा द्रोणस्य नि ६५
शितैः शरैः अन्योन्यं समलीयंत पलायनपरायणाः एष भीमो महाक्रोधी हीनः पांडवसृंजयैः मदीयैरावृतो योधैः क
र्णं तर्जयतीव मां व्यक्तं द्रोणमयं लोकमद्य पश्यति दुर्मतिः निराशो जीविताद्द्य नूनमद्य राज्याच्च पांडवाः कर्ण उवाच
नैष जातु महाबाहुर्जीवन्नाहवमुत्सृजेत् न चेमान्पुरुषव्याघ्र सिंहनादान्सहिष्यति न चापि पांडवा युद्धे भज्येर
न्निति मे मतिः शूराश्च बलवंतश्च कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः विषाग्निद्यूतसंक्लेशान्वनवासं च पांडवाः स्मरमाणा नहा

स्यंतिसंग्रामदृतिमेमतिः निहंत्नोहिमहाबाहुरमितौजावृकोदरः वृरान्वरानहिकौंतेयोरथोदारानहनिष्यति अश्विनाधतु
षाशक्याहयैनोगेनरैरथैः आयसेनवदंडेनव्रातान्व्रातानहनिष्यति तमेनमनुवर्त्तंतिसात्यकिप्रमुखारथाः
पांचालाकैकयामत्स्याःपांडवाश्चविशेषतः शूराश्चबलवंतश्चविक्रांताश्चमहारथाः विनिघ्नंतश्चभीमेनसंरब्धेनाभि
चोदिताः तद्रोणमभिवर्त्तंतेसर्वतःकुरुपुंगवाः वृकोदरंपरीप्संतःसूर्यमभ्रगणाइव एकायनगताह्येतेपांडवेयु
येतव्रते आरक्षमाणांशलभायथादीपंमुमूर्षवः असंशयंकृतास्त्रश्चपर्याप्ताश्चापिवारणे अतिभारमहंमन्येभारद्वा
जेसमाहितं शीघ्रमनुगमिष्यामोयत्रद्रोणोव्यवस्थितः काकाइवमहानागंमावैहन्युर्यतव्रतं संजयउवाच राधे
यस्यवचःश्रुत्वाराजादुर्योधनस्ततः भ्रातृभिःसहितोराजनप्रायाद्रोणरथंप्रति तत्रारावोमहानासीदेकंद्रोणंजिघां
सतां पांडवानांनिघ्नतांनानावर्णैर्हयोत्तमैः॥ ॥महाभारतेद्रोणपर्वणि धृतराष्ट्रउवाच सर्वेषामेवमेब्रूहिरथचिह्नानि
संजय येद्रोणमभ्यवर्त्तंतक्रुद्धाभीमपुरोगमा॥ संजउवाच ऋक्षवर्णैर्हयैर्दृष्ट्वाव्यायच्छंतंवृकोदरं रजताश्वस्ततःशूरः
शैनेयःसम्यवर्त्तत सारंगाश्वोयुधामन्युःस्वयंप्रत्वरयनहयान पर्यवर्त्ततदुर्धर्षःक्रुद्धोद्रोणरथंप्रति पारावतसवर्णैस्तुहेम
भांडैर्महाजवैः पांचालराजस्यसुतोधृष्टद्युम्नोन्यवर्त्तत पितरंतुपरीप्सुःक्षत्रधर्मायतव्रतः सिद्धिंचास्यपराकांक्षनशोणाश्वः
सन्यवर्त्तत पद्मपत्रनिभांश्चाश्वानमल्लिकाक्षान्स्वलंकृतान शैखंडिःक्षत्रदेवस्तुस्वयंप्रत्वरयन्ययौ दर्शनीयास्तुकांबोजाःशुक
पत्रपरिच्छदाः वहंतोनकुलंशीघ्रंतावकानभिदुद्रुवुः कृष्णास्तुमेघसंकाशास्त्ववहन्नुत्तमौजसं दुर्धर्षायाभिसंधायक्रुद्धंयुद्धायभार

न तथातित्तिरिकल्माषा हया वातसमा जवे अवहंस्तमुलेयुद्धे सहदेवमुदायुधं दंतवर्णास्तु राजानं कालवाला युधिष्ठिरं
भीमवेगा नरव्याघ्रमवहन्वातरंहसः हेमोत्तमप्रतिछन्नैर्हयैर्वातसमैर्जवे अभ्यवर्तंत सैन्यानि सर्वाण्येव युधिष्ठिरं
राज्ञस्त्वनंतरो राजा पांचाल्यो द्रुपदोभवत जातरूपमयछत्रः सर्वैस्तैरभिरक्षितः ललामैर्हरिभिर्युक्तैः सर्वशब्दक्षमैर्यु
धि राज्ञां मध्ये महेष्वासः शांतभीरभ्यवर्तत तं विराटोन्वयात्पश्चात्सह सर्वैर्महारथैः केकयाश्च शिखंडी च धृष्टकेतुस्तथै
व च स्वैः स्वैः सैन्यैः परिवृता मत्स्यराजानमन्वयुः तं तु पाटलिपुष्पाणां समवर्णा हयोत्तमाः वहमाना व्यराजंत मत्स्य
स्यामित्रघातिनः हरिद्रसमवर्णास्तु जवना हेममालिनः पुत्रं विराटराजस्य सत्वरं समुदावहन् इंद्रगोपकवर्णैश्च
भ्रातरः पंच कैकयाः जातरूपसमाभासाः सर्वे लोहितकध्वजाः ते हेममालिनः शूराः सर्वे युद्धविशारदाः वर्षंत इ
व जीमूताः प्रत्यदृश्यंत दंशिताः आमपात्रनिकाशास्तु पांचाल्यममितौजसं दत्तास्तुंबुरुणा दिव्याः शिखंडिनमुदावहन्
तथा द्वादशसाहस्राः पांचालानां महारथाः तेषां तु षट्सहस्राणि ये शिखंडिनमन्वयुः पुत्रं तु शिशुपालस्य नरसिंहस्य
मारिष आक्रीडंतो वहंति स्म सारंगशबला हयाः धृष्टकेतुस्तु चेदीनामृषभोतिबलोदितः कांबोजैः शबलैरभ्यवर्त
त दुर्जयः बृहत्क्षत्रं तु कैकेयं सुकुमारं हयोत्तमाः पलालधूमसंकाशाः सैंधवाः शीघ्रमावहन् मल्लिकाक्षाः पद्मवर्णा बा
ह्लिजाताः स्वलंकृताः शूरं शिखंडिनः पुत्रं क्षत्रदेवमुदावहन् रुक्मभांडप्रतिछन्नाः कौशेयसदृशा हयाः क्षमावं
तोवहन्संख्ये सेनाबिंदुमरिंदमं युवानमवहन्संख्ये क्रौंचवर्णा हयोत्तमाः काश्यस्याभिभुवः पुत्रं सुकुमारं महार
थं श्वेतास्तु प्रतिविंध्यं तं कृष्णग्रीवा मनोजवाः यंतुः प्रेष्यकरा राजन्राजपुत्रमुदावहन् कांचनापिहितैर्यो

द्रो० क्रौंचेमेपृष्ठगौवसत्क्षिमाः द्रौपदेयं नरव्याघ्रं श्रुतकर्माणमावहन् श्रुतकीर्त्तिं श्रुतनिधिं द्रौपदेयं हयोत्तमाः ऊहुः पा
२८ र्थसमं युद्धे चाषपत्रनिभा हयाः यमाहुरध्यर्द्धगुणं कृष्णात्पार्थाच्च संयुगे अभिमन्युं पिशंगास्तं कुमारमवहन् रणे
एकस्तु धार्त्तराष्ट्रेभ्यः पाण्डवान्यः समाश्रितः तं बृहंतो महाकाया युयुत्सुमवहन् रणे पलालकांडवर्णास्तु वार्द्धक्षेमं तर
स्विनं ऊहुः सुतुमुले युद्धे हयाः कृष्णाः स्वलंकृताः कुमारं शितिपादास्तु रुक्मपत्रैरुरश्छदैः सौचित्तिमवहन्यु
क५ द्धे यंतुः प्रेष्यौरा हयाः रुक्मपृष्ठावकीर्णास्तु कौशेयसदृशा हयाः सुवर्णमालिनः क्षांताः श्रेणीमंतमुदावहन् रु
क्ममालाधराः शूराः हेमपृष्ठाः स्वलंकृताः काशिराजं नरश्रेष्ठं श्लाघनीयमुदावहन् अस्त्राणां च धनुर्वेदे ब्राह्मे वे
दे च पारगं तं सत्यधृतिमायांतमरुणाः समुपावहन् यः संपांचालसेनानी द्रोणमंशमकल्पयत् पारावत
सवर्णास्तं धृष्टद्युम्नमुदावहन् तमन्वयात्सत्यधृतिः सौचित्तिर्युद्धदुर्म्मदः श्रेणीमान्वसुदानश्च पुत्र
:काश्यस्य वाविभुः युक्तैः परमकांबोजैर्जवनैर्हेममालिभिः भीषयंतो द्विषत्सैन्यं यमवैश्रवणोपमाः
प्रभद्रकास्तु कांबोजाः षट्सहस्राण्युदायुधाः नानावर्णैर्हयैः श्रेष्ठैर्हेमवर्णरथध्वजाः शरव्रातैर्विधुन्वं
तः शत्रून्वितत कार्मुकाः समानमृत्यवो भूत्वा धृष्टद्युम्नं समन्वयुः बभ्रुकौशेयवर्णास्तु सुवर्णवरमालि न४
नः ऊहुरम्लानमनसश्चेकितानं हयोत्तमाः [illegible] द्रायुधसवर्णास्तु कुंतिभोजं हयोत्तमैः आयात्स
दश्वैः पुरुजिन्मातुलः सव्यसाचिनः अंतरिक्षसवर्णास्तु तारकाचित्रिता इव राजानं रोचमानं तो
हयाश्चेरम्भेसमावहन् कर्बुराः शितिपादास्तु स्वर्णजालपरिच्छदाः जांसंधिं हयश्रेष्ठाः सहदेवमु श्रीराम०
२८
ए१

दावहन् पेतपुष्करनालस्य समवर्णा हयोत्तमाः जवेश्येन समाश्चित्राः सुदामानमुदावहन् शशलोहितवर्णास्त पांडुरोऽद्गत
राजयः पांचाल्यं गोपतेः पुत्रं सिंहसेनमुदावहन् पांचालानां नरव्याघ्रो यः ख्यातो जनमेजयः तस्य सर्षपपुष्पाणां तुल्य
वर्णा हयोत्तमाः माषवर्णास्तु जवना वृहंतो हेममालिनः दधिपृष्ठाश्चित्रमुखाः पांचाल्यमवहन् द्रुतं शूराश्च भद्रकाश्चैव
शरकांडनिभा हयाः पद्मकिंजल्कवर्णाभा दंडधारमुदावहन् रासभारुणवर्णाभाः पृष्ठतो मूषिकप्रभाः वल्गन्त इव संय
त्ता व्याघ्रदत्तमुदावहन् हरयः कालकाश्चित्राश्चित्रमाल्यविभूषिताः सुधन्वानं नरव्याघ्रं पांचाल्यं समुदावहन् इंद्राश
निसमस्पर्शा इंद्रगोपकसंनिभाः काये चित्रांतराश्चित्राश्चित्रायुधमुदावहन् विभ्रतो हेममालास्तु चक्रवाकोदरा हयाः
: कोशलाधिपतेः पुत्रं सुक्षत्रं वाजिनोवहन् शवलास्तु वृहंतोश्वा दांता जांबूनदस्रजः युद्धे सत्यधृतिं क्षैमिमवहन् प्रां
शवः शुभाः एकवर्णेन सर्वेण ध्वजेन कवचेन च अश्वैश्च धनुषा चैव शुक्लैः शुक्लोन्यवर्त्तत समुद्रसेन पुत्रं
तु सामुद्रा रुद्रतेजसं अश्वाः शशांकसदृशाश्चंद्रसेनमुदावहन् नीलोत्पलसवर्णास्तु तपनीयविभूषिताः
शैव्यं चित्ररथं संख्ये चित्रमाल्या वहन् हयाः कलायपुष्पवर्णास्तु श्वेतलोहितराजयः रथसेनं हयश्रेष्ठाः
समूहुर्युद्धदुर्मदं यं तु सर्वमनुष्येभ्यः प्राहुः शूरतरं नृपं तं पटच्चरहंतारं शुकवर्णा वहन् हयाः चित्रायुधं
चित्रमाल्यं चित्रवर्मायुधध्वजं ऊहुः किंशुकपुष्पाणां समवर्णा हयोत्तमाः एकवर्णेन सर्वेण ध्वजेन
कवचेन च धनुषा रथवाहैश्च नीलैर्नीलोन्यवर्त्तत नानारूपै रत्नचित्रैर्वरूथध्वजकार्मुकैः वाजिध्वजपताका

द्रो० मिश्रैश्चित्रैरभ्यवर्त्तत यैस्तु पुष्कारपर्णस्य तुल्यवर्णा हयोत्तमाः ते रोचमानस्य सुतं हेमवर्णा मुदावहन् योधाश्च भद्रकाराश्च
२८ शरदण्डानुदण्डजः श्वेताङ्गाः कुक्कुटाण्डाभा दण्डकेतुं हया वहन् केशवेन हते संख्ये पितर्यथ नराधिपे भित्वा कपाटं पाण्ड्यानां विद्रुते
सुत बन्धुषु भीष्मादवाप्य चास्त्राणि द्रोणाद्रामात्कृपात्तथा अस्त्रैः समत्वं संप्राप्य रुक्मिकर्णार्जुनाच्युतैः इयेष द्वारकां हन्तुं
कृत्स्नां जेतुं च मेदिनीं निवारितस्ततः प्राज्ञैः सुहृद्भिर्हितकाम्यया वैरानुबन्धमुत्सृज्य स्वराज्यमनुशास्ति यः स सागरध्वजः पां
ड्यश्चन्द्ररश्मिनिभैर्हयैः वैदूर्यजालप्रतिच्छन्नैर्वीर्यद्रवणमाश्रितः दिव्यं विस्फारयंश्चापं द्रोणमभ्यद्रवद्बली आटरूषकवर्णा
भा हयाः पाण्ड्यानुयायिनां अवहन्रथमुख्यानामयुतानि चतुर्दश नानावर्णेन रूपेण नानाकृतिमुखा हयाः रथचक्रध्वजं
वीरं घटोत्कचमुदावहन् भरतानां समेतानामुत्सृज्यैको मतानि यः गतो युधिष्ठिरं भक्त्या त्यक्त्वा सर्वमभीप्सितं लोहिताक्षं महा
बाहुं बृहन्तं तमरट्टजाः महासत्त्वा महाकायाः सौवर्णस्यन्दने स्थितं सुवर्णवर्णा धर्मज्ञमनीकस्थं युधिष्ठिरं राजश्रेष्ठं हय
श्रेष्ठाः सर्वतः पृष्ठतोऽन्वयुः वर्णैरुच्चावचैरन्यैः सदश्वानां प्रभद्रकाः संन्यवर्त्तन्त युद्धाय बहवो देवरूपिणः ते
यत्ता भीमसेनेन सहिताः काञ्चनध्वजाः प्रत्यदृश्यन्त राजेन्द्र सेन्द्रा इव दिवौकसः अत्यरोचत तान्सर्वान्धृष्ट
द्युम्नः समागतान् सर्वाण्यपि तु सैन्यानि भारद्वाजोऽत्यरोचत अतीव शुशुभे तस्य ध्वजः कृष्णाजिनोत्तरः क
मण्डलुर्महाराज जातरूपमयः शुभः ध्वजं तु भीमसेनस्य वैडूर्यमणिलोचनं भ्राजमानं महासिंहं राजतं श्रीराम०
दृष्टवानहं ध्वजं तु कुरुराजस्य पाण्डवस्य महौजसः दृष्टवानस्मि सौवर्णं सोमं ग्रहगणान्वितं मृदङ्गौ चात्र विपुलौ दि २८

व्यौनंदोपनंदकौ यंत्रेणाहन्यमानौ च सुस्वनौ हर्षवर्द्धनौ शरभं पृष्ठसौवर्णं नकुलस्य महाध्वजं अपश्याम रथेऽत्युग्रं
भीषयानमवस्थितं हंसस्तु राजतः श्रीमान् ध्वजे घंटापताकवान् सहदेवस्य दुर्द्धर्षो द्विषतां शोकवर्द्धनः पंचानां द्रौ
पदेयानां प्रतिमा ध्वजभूषणं धर्ममारुतशक्राणामश्विनोश्च महात्मनोः अभिमन्योः कुमारस्य शार्ङ्गपक्षी हिरण्म
यः रथे ध्वजवरो राजंस्तप्तचामीकरोज्वलः घटोत्कचस्य राजेंद्र ध्वजे गृध्रो व्यरोचत अश्वाश्च कामगास्तस्य रावण
स्य पुरा यथा माहेंद्रं च धनुर्दिव्यं धर्मराजे युधिष्ठिरे वायव्यं भीमसेनस्य धनुर्दिव्यमभून्नृप त्रैलोक्यरक्षणार्थाय ब्र
ह्मणा सृष्टमायुधं तद्दिव्यमजरं चैव फाल्गुनार्थाय वै धनुः वैष्णवं नकुलायाथ सहदेवाय चाश्विजं घटोत्कचाय पौ
लस्त्यं धनुर्दिव्यं भयानकं रौद्रमाग्नेयकौबेरं याम्यं गिरिशमेव च पंचानां द्रौपदेयानां धनूरत्नानि भारत रौद्रं धनुर्वरं
श्रेष्ठं लेभे यं रोहिणीसुतः तं तुष्टः प्रददौ रामः सौभद्राय महात्मने एते चान्ये च बहवो ध्वजा हेमविभूषिताः त
त्रादृश्यंत शूराणां द्विषतां शोकवर्द्धनाः तदभूद्ध्वजसंबाधमकापुरुषसेवितं द्रोणानीकं महाराज पटे चित्रमि
वार्पितं शुश्रुवुर्नामगोत्राणि वीराणां संयुगे तदा द्रोणमाद्रवतां राजन् स्वयंवर इवाहवे महाभारते द्रोणपर्वणि
धृतराष्ट्र उवाच व्यथयेयुरिमे सेनां देवानामपि संजय दिष्टे भवति पूरुषः तस्मिन्नेव च सर्वार्थाः प्रदृश्यंते पृथ
ग्विधाः दीर्घं विप्रोषितः कालमरण्ये जटिलोऽजिनी अज्ञातश्चैव लोकस्य विजहार युधिष्ठिरः स एव महतीं से
नां समावर्त्तयदाहवे किमन्यद्दैवसंयोगान्मम पुत्रस्य चाभवत् युक्त एव हि भाग्येन ध्रुवमुत्पद्यते नरः स यथाकृष्य

ग्प्राहवे येन्यवर्तंत वृकोदरमुखा नृपाः संप्रयुक्तः किलैवाय [illegible]

द्रो० तेतेननपथ्यास्वपमिच्छति द्यूतव्यसनमासाद्य क्लेशितो हि युधिष्ठिरः स पुनर्भागधेयेन सहायानुपलब्धवान् अधमे कैक
३० यान्लब्धाः काशिकाकोशलाश्च ये चेदयश्चापरे वंगा मामेव समुपाश्रिताः पृथिवी भूयसी तात मम पार्थस्य नो तथा
इति मामब्रवीत्सूत मंदो दुर्योधनः पुरा तस्य सेनासमूहस्य मध्ये द्रोणः सुरक्षितः निहतः पार्षतेनाजौ किमन्यद्भाग
धेयतः मध्ये राज्ञां महाबाहुं सदा युद्धाभिनंदिनं सर्वास्त्रपारगं द्रोणं कथं मृत्युरुपेयिवान् समनुप्राप्तकृच्छ्रोहं मोहं प
रमुपागतः भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा नाहं जीवितुमुत्सहे यन्मां क्षत्ताब्रवीत्तात प्रपश्यन्पुत्रगृद्धिनं दुर्योधनेन तत्
सर्वं प्राप्तं सूत मया सह नृशंसं तु परं तत्स्यात्त्यक्त्वा दुर्योधनं यदि पुत्रशेषं चिकीर्षेयं कृत्स्नं न मरणं व्रजेत् यो हि
धर्मं परित्यज्य भवत्यर्थपरो नरः सोस्माच्च हीयते लोकात्क्षुद्रभावं च गच्छति अद्य चाप्यस्य राष्ट्रस्य हतोत्साहस्य संज
य अवशेषं न पश्यामि ककुदे मर्दिते सति कथं स्यादवशेषो हि धुर्ययोरभ्यतीतयोः यौ नित्यमुपजीवामः
क्षमिणौ पुरुषर्षभौ व्यक्तमेव च मे शंस यथा युद्धमवर्तत के युध्यन्के व्यपाकुर्वन्के क्षुद्राः प्राद्रवन्भयात्
धनंजयं च मे शंस यद्यच्चक्रे रथर्षभः तस्माद्भयं नो भूयिष्ठं भ्रातृव्याच्च वृकोदरात् यथासीच्च निवृत्तेषु पांडवेयेषु सं
जय मम सैन्यावशेषस्य संनिपातः सुदारुणः कथं च वो मनस्तात निवृत्तेष्वभवत्तदा मामकानां च ये शूराः के कां
स्तत्र न्यवारयन्॥ ॥महाभारते द्रोणपर्वणि संजय उवाच महद्वैरं समासीनः संनिवृत्तेषु पांडवे दृष्ट्वा द्रो
णं छाद्यमानं तैर्भास्करं मिवांबुदैः तेश्चोद्धूतं रजस्तीव्रमवचक्रे चमूं तव ततो हतममंस्याम द्रोणं दृष्टिपथे हत श्रीराम०
३०

ते तांस्तुमूरान्महेष्वासानक्रूरंकर्मचिकीर्षतः दृष्ट्वादुर्योधनस्तूर्णंस्वसैन्यंसमचूचुदत् यथाशक्तियथोत्साहंयथासत्वंनराधि
पाः वारयध्वंयथायोगंपांडवानामनीकिनीं ततोदुर्मर्षणोभीममभ्यगाच्छसुतस्तव आरात्दृष्ट्वाकिरन्बाणैर्जिघांसं
स्तस्यजीवितं तंबाणैरवतस्तारक्रुद्धोमृत्युरिवाहवे तंचभीमोनुदत्बाणैस्तदासीत्तुमुलंमहत् तईश्वरसमादिष्टाः प्रा
णाः शूराः प्रहारिणाः राज्यमृत्युभयंत्यक्त्वाप्रत्यतिष्ठन्परान्युधि कृतवर्माशिनेःपौत्रंद्रोणप्रेप्सुंविशांपते पर्यवार
यदायांतंशूरः समरशोभिनं तंशैनेयः शरव्रातैः क्रुद्धः क्रुद्धमवारयत् कृतवर्माचशैनेयंमत्तोमत्तमिवद्विपं सैं
धवः क्षत्रधर्माणमायांतंनिशितैःशरैः उग्रधन्वामहेष्वासंयत्तोद्रोणादवारयत् क्षत्रधर्मासिंधुपतेश्छित्वाकेतन
कार्मुके नाराचैर्दशभिःक्रुद्धःसर्वमर्मस्वताडयत् अथान्यद्धनुरादायसैंधवःकृतहस्तवत् विव्याधक्षत्रधर्मा
णंरणेसर्वायसैःशरैः युयुत्सुःसितपीताभ्यांक्षुराभ्यामच्छिनद्भुजौ राजानंपांडवश्रेष्ठंधर्मात्मानंयुधिष्ठि
रं वेलेवसागरंक्षुब्धंमद्रराट्समवारयत् तंधर्मराजोबहुभिर्मर्मभिद्भिरवाकिरत् मद्रेशस्तंचतुःष
ष्ट्याशरैर्विद्ध्वानदद्भृशं तस्यनानदतः केतुमुच्चकर्त्तचकार्मुकं क्षुराभ्यांपांडवोज्येष्ठः स्ततउच्चुक्रुशुर्ज
नाः तथैवराजाबाह्लीकोराजानंद्रुपदंशरैः आद्रवंतंसहानीकः सहानीकंन्यवारयत् तद्युद्धमभव
द्घोरंवृद्धयोःसहसेनयोः यथामहायूथपयोर्द्विपयोःसंप्रभिन्नयोः विंदानुविंदावावंत्यौविराटंमत्स्यमा
र्छेतां सहसैन्यौमहानीकंयथेंद्राग्नीपुराबलिं तदुत्पिंजलकंयुद्धमासीद्देवासुरोपमं मत्स्यानांकेकयैः

द्रो० साद्रुमसीनाम्भुरथद्विपं नाकुलिं तु शतानीकं भूतकर्मा स भूपतिः असृजंतमिषुजालानि यांतं द्रोणाद्वारयत् ततो
३१ नकुलदायादस्त्रिभिर्भल्लैः सुसंशितैः चक्रे विबाहुशिरसं भूतकर्माणमाहवे सुतसोमं तु विक्रांतमायांतं तं शरौ
घिणं द्रोणायाभिमुखं वीरं विविंशतिरवारयत् सुतसोमस्तु संक्रुद्धः स्वपितृव्यमजिह्मगैः विविंशतिं शरैर्भित्वा
नाभ्यवर्त्तत दंशितः अथ भीमरथं शाल्वमाशुगैरायसैः शितैः षड्भिः शाल्वो नियंतारमनयद्यमसादनं श्रु
तकर्माणमायांतं मयूरसदृशैर्हयैः चित्रसेनो महाराज तव पौत्रमवारयत् तौ पौत्रौ तव दुर्द्धर्षौ परस्परवधै
षिणौ पितृणामर्थसिद्ध्यर्थं चक्रतुर्युद्धमुत्तमं तिष्ठंतमग्रे तं दृष्ट्वा प्रतिविंध्यं महाहवे द्रौणिर्मानं पितुः कुर्वन्मा
र्गणैः समवारयत् तं क्रुद्धं प्रतिविव्याध प्रतिविंध्यः शितैः शरैः सिंहलांगूललक्ष्माणं पितुरर्थे व्यवस्थितं प्रवप
न्निव बीजानि बीजकाले नरर्षभ द्रौणायनिं द्रौपदेयाः शरवर्षैरवाकिरन् आर्जुनिं श्रुतकीर्तिं तु द्रौपदेयं महारथं
द्रोणायाभिमुखं यांतं दौःशासनिरवारयत् तस्य कृष्णसमः कार्ष्णिस्त्रिभिर्भल्लैः सुशांसितैः धनुर्ध्वजं च सूतं च
छित्वा द्रोणांतिकं ययौ यस्तु शूरतमो राजन् उभयोः सेनयोर्मतः तं पटच्चरहंतारं लक्ष्मणः समवारयत् स लक्ष्मणस्येषुस
नं छित्वा लक्ष्म च भारत लक्ष्मणे शरजालानि विसृजन्बह्वशोभत विकर्णस्तु महाप्राज्ञो याज्ञसेनिं शिखंडिनं पर्यवारयदायां
तं युवानं समरे युवा ततस्तमिषुजालेन याज्ञसेनिः समावृणोत् विधूय तद्बाणजालं बभौ तव सुतो बली अंगदोभिमुखं वी
रमुत्तमौजसमाहवे द्रोणायाभिमुखं यांतं शरौघेणान्यवारयत् स संप्रहारस्तुमुलस्तयोः पुरुषसिंहयोः सैनिका श्रीराम०
३१

२५ ३७

नांचसर्वेषांतयोश्चप्रीतिवर्द्धनः द्रुमसेनस्तुमहेष्वासोवीरंपुरुजितंवली द्रोणायाभिमुखंयांतंवत्सदंतैरवारयत सदुर्मुखंमु
वोभेद्येनाराचेनाभ्यताडयत तस्यतद्विवभौवक्त्रंसनालमिवपंकजं कर्णस्तुकेकयान्भ्रातृन्पंचलोहितकध्वजान द्रो
णायाभिमुखंयांतःशरवर्षैरवारयत तेचैनंभृशसंतप्ताःशरवर्षैरवाकिरन सचतांश्छादयामासुःशरजालैःपुनः
पुनः नैवकर्णोनतेपंचददृशुर्बाणसंवृताः साश्वसूतध्वजरथाःपरस्परशराचिताः पुत्रास्तेदुर्जयश्चैवजयश्चवि
जयश्चह नीलकाश्यजयत्सेनांस्त्रयस्त्रीन्प्रत्यवारयन तद्युद्धमभवद्घोरमीक्षितृप्रीतिवर्द्धनं सिंहव्याघ्रतर
क्षूणांयथेक्षमहिषर्षभैः क्षेमधूर्त्तिवृहंतौतुभ्रातरौसात्वतंयुधि द्रोणायाभिमुखंयांतंशरैस्तीक्ष्णैश्चतक्षतुः त
योस्तस्यचतद्युद्धमत्यद्भुतमिवाभवत सिंहस्यद्विपमुख्याभ्यांप्रभिन्नाभ्यांयथावने राजानंतुतथांवष्टमेकंयु
द्धाभिनंदितं चेदिराजःशरानस्यन्क्रुद्धोद्रोणादवारयत ततोंबष्टोस्थिभेदिन्यानिरभिद्यच्छलाकया स
त्यक्त्वासशरंचापंरथाद्भूमिमुपागमत वार्द्धक्षेमिंतुवार्ष्णेयंकृपःशारद्वतःशरैः अक्षुद्रःक्षुद्रकैर्वाणैःक्रु
द्धरूपमवारयत युध्यंतौकृपवार्ष्णेयौयेपश्यंश्चित्रयोधिनौ तेयुद्धसक्तमनसोनान्यांबुबुधिरेक्रियां सौमदत्तिस्तुराजा
नंमणिमंतमतंद्रितं पर्यवारयद्यांतंयशोद्रोणस्यवर्द्धयन ससौमदत्तेस्त्वरितस्तस्येष्वसनकेतने पुनःपताकांसू
तंचछत्रंचापातयद्रथात अथाप्लुत्यरथात्तूर्णंयूपकेतुरमित्रहा साश्वसूतध्वजरथंतंचकर्तवरासिना रथंचस्वंसमा
स्थायधनुरादायचापरं स्वयंयच्छन्हयानराजन्व्यधमत्पांडवींचमूं पांड्यमिंद्रमिवायांतंअसुरान्प्रतिदुर्जयं समर्थः

द्रो॰
३२

सायकौघेणाहषसेनोन्यवारयत् गदापरिघनिस्त्रिंशपट्टिशायोघनखनैः कडंगरैर्भुशुंडीभिः प्रासैस्तोमरसायकैः मुसलैर्मु
द्गरैश्चक्रैर्भिंडिपालपरश्वधैः पांसुवातास्त्रिसलिलैर्भस्मलोष्टतृणद्रुमैः आतुदन्प्ररुदन्भंजन्निघ्नन्विद्रावयन्क्षिपन्
सेनांविभीषयन्नायाद्द्रोणप्रेप्सुर्घटोत्कचः तंतुनानाप्रहरणैर्नानायुद्धविशेषणैः राक्षसंराक्षसः क्रुद्धः समाजघ्नेऽलंबु
षः तयोस्तदभवद्युद्धंरक्षोग्रामणिमुख्ययोः तादृक्पुरायथावृत्तंशंबरामरराजयोः एवंद्वंद्वशतान्यासन्रथवारणवा
जिनां पदातीनांचभद्रंतेतवतेषांचसंकुले नैतादृशोदृष्टपूर्वः संग्रामोनैवचश्रुतः द्रोणस्याभावभावेतुप्रसक्तानांयथा
भवत् इदंघोरमिदंचित्रमिदंरौद्रमितिप्रभो तत्रयुद्धान्यदृश्यंतप्रततानिबहूनिच॥ ॥महाभारतेद्रोणपर्वणि॥ धृतरा
ष्ट्र उवाच तेष्वेवंसंनिवृत्तेषुप्रत्युद्यातेषुभागशः कथंयुयुधिरेपार्थामामकाश्चतरस्विनः किमर्जुनश्चाप्यकरोत्संसप्त
कबलंप्रति संसप्तकावापार्थस्यकिमकुर्वततंसंजय संजयउवाच तथातेषुनिवृत्तेषुप्रत्युद्यातेषुभागशः स्वयमभ्य
द्रवद्भीमंनागानीकेनतेसुतः सनागइवनागेनगोवृषेनेवगोवृषः समाहूतः स्वयंराज्ञानागानीकमुपाद्रवत् सयु
द्धकुशलः पार्थोबाहुवीर्येणचान्वितः अभिनत्कुंजरानीकमचिरेणैवमारिष तेगजागिरिसंकाशाः क्षरंतः सर्व
तोमदं भीमसेनस्यनाराचैर्विमुखाविमदीकृताः विधमेदभ्रजालानियथावायुः समुद्धतः व्यधमत्तान्यनीका
नितथैवपवनात्मजः सतेषुविसृजन्बाणान्भीमोनागेष्वशोभत भुवनेष्विवसर्वेषुगभस्तीनुदितोरविः तेभीमबाणैर्निह श्रीराम॰
ताः संस्यूताविबभुर्गजाः गभस्तिभिरिवार्कस्यव्योम्निनानाबलाहकाः तथागजानांकदनंकुर्वाणमनिलात्मजं क्रुद्धोदुर्योध ३२

उ॰ ५

नोभ्येत्यप्रत्यविध्यच्छितैः शरैः ततःक्षणेनक्षितिपंक्षतजप्रतिमेक्षणः क्षयंनिनीषुर्निशितैर्भीमोविव्याधपत्रिभिः सश
रार्पितसर्वांगः क्रुद्धोविव्याधपांडवः नाराचैरर्करश्म्याभैर्भीमसेनंस्मयन्निव तस्यनागंमणिमयंरत्नचित्रध्वजोच्छ्रितं
महद्भ्यांकार्मुकंचैवक्षिप्रंचिच्छेदपांडवः दुर्योधनंपीड्यमानंदृष्ट्वाभीमेनमारिष चुक्षोभयिषुरभ्यागाद्गोमातंगसं
स्थितः तमापतंतंनागेंद्रमंबुदप्रतिमस्वनं कुंभांतरेभीमसेनोनाराचेर्हृदयस्पृशं तस्यकायंविनिर्भिद्यन्यमज्जद्धर २४
णीतले ततःपपातद्विरदोवज्राहतइवाचलः तस्यावर्जितनागस्यम्लेच्छस्याधःपतिष्यतः शिरश्चिच्छेदभल्लेनक्षि
प्रकारीवृकोदरः तस्मिन्निपतितेवीरेसंप्राद्रवतसाचमूः संभ्रांताश्वद्विपरथापदातीनवमृद्नती तेष्वनीकेषुभ
ग्नेषुविद्रवत्सुसमंततः प्राग्ज्योतिषस्ततोभीमंकुंजरेणसमाद्रवत् येननागेनमघवानजयद्दैत्यदानवान् तद
न्वयेननागेनभीमसेनमुपाद्रवत् सनागप्रवरोभीमंसहसासमुपाद्रवत् चरणाभ्यामथोद्धृभ्यांसंहतेनकरेणच
व्यावृत्तनयनः क्रुद्धः प्रमथ्नन्निवपांडवं वृकोदररथंसाश्वमविशेषमचूर्णयत् पद्भ्यांभीमोप्यथोधावंस्तस्यगात्रे
ष्वलीयत जानन्नंजलिकावेधंनापाक्रामतपांडवः गात्राभ्यंतरगोभूत्वाकरेणाताडयन्मुहुः लालयामासतंनागंवधा
कांक्षिणमव्ययं कुलालचक्रवन्नागस्तदातूर्णमथाभ्रमत् नागायुतबलःश्रीमान्कालयानोवृकोदरं भीमोपिनिःक्र
म्यततःसुप्रतीकाग्रतोभवत् भीमंकरेणावनम्यजानुभ्यामभ्यताडयत् ग्रीवायांवेष्टयित्वैनंसगजोहंतुमैहत करवे
ष्टंभीमसेनोभ्रमंदत्वाव्यमोचयत् पुनर्गात्राणिनागस्यप्रविवेशवृकोदरः यावत्प्रतिगजायातंस्वबलस्यमवेक्षत भीमोपि

नागमात्रेभ्यो निनिःसत्यापययाजुवात् ततः सर्वस्य सैन्यस्य नादः समभवन्महान् अहो धिग्निहतो भीमः कुंजरेणेति मारिष
तेन नागेन संत्रस्ता पांडवानामनीकिनी सहसा भ्यद्रवद्राजन् यत्र तस्थौ वृकोदरः ततो युधिष्ठिरो राजा हतं मत्वा वृकोदरं
भगदत्तं सपांचाल्यः सर्वतः समवारयत् तं रथै रथिनां श्रेष्ठाः परिवार्य परंतपाः अवाकिरंछरैस्तीक्ष्णैः शतशोथ सहस्रश
ः स विघातं पृषत्कानामंकुशेन समाचरन् गजेन पांडुपांचालानधमत्पर्वतेश्वरः तदद्भुतमपश्याम भगदत्तस्य संयुगे
तथा वृद्धस्य चरितं कुंजरेण विशांपते ततो राजा दशार्णानां प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् तिर्यग्यातेन मार्गेन समदेशानु
गामिना तयोर्युद्धं समभवन्नागयोर्भीमरूपयोः सपक्षयोः पर्वतयोर्यथा सद्रुमयोः पुरा प्राग्ज्योतिषपतेर्नागः सं
निवृत्यापसृत्य च पार्श्वे दशार्णाधिपतेर्भित्त्वा नागमपातयत् तोमरैः सूर्यरश्मिभिर्भगदत्तोथ सप्तभिः जघान द्विरदस्थं
तं शत्रुं प्रचलितासनं उपसृत्य तु राजानं भगदत्तं युधिष्ठिरः रथानीकेन महता सर्वतः पर्यवारयत् स कुंजरस्थो रथिभिः
शुशुभे सर्वतो वृतः पर्वते वनमध्यस्थो ज्वलन्निव हुताशनः मंडलं सर्वतः श्लिष्टं रथिनामुग्रधन्विनां किरतां शरवर्षाणि स
नागः पर्यवर्तत ततः प्राग्ज्योतिषो राजा परिगृह्य महागजं प्रेषयामास सहसा युयुधानरथं प्रति शिनेः पौत्रस्य तु रथं परिगृ
ह्य महाद्विपः अभिचिक्षेप वेगेन युयुधानस्त्वपाक्रमत् बृहंतः सैंधवानश्वान्समुत्थाप्याथ सारथिः तस्थौ सात्यकिमासाद्य संप्लु
तस्तं रथं प्रति स तु लब्धांतरं नागस्त्वरितो रथमंडलात् निश्चक्राम ततः सर्वान्परिचिक्षेप पार्थिवान् ते त्वाशुगतिना तेन त्रास्यमाना
नरर्षभाः तमेकं द्विरदं संख्ये मेनिरे शतशो द्विपान् ते गजस्थेन काल्यंते भगदत्तेन पांडवाः ऐरावतस्थेन यथा देवराजेन दानवाः ते श्रीराम०

तेषां प्रद्रवतां भीमः पांचालानामितस्ततः गजवाजिकृतः शब्दः सुमहान्समजायत भगदत्तेन समरे काल्यमानेषु पांडुषु प्राग्ज्योति
षमभिक्रुद्धः पुनर्भीमः समभ्ययात् तस्याभिद्रवतो वाहान् हस्तमुक्तेन वारिणा सिक्त्वा व्यत्रासयन्नागस्ते पार्थमहरंस्ततः
ततस्तमभ्ययात्तूर्णं रुचिपर्वाकृतीसुतः समधंछरवर्षेण रथस्थोंतकसंनिभः ततः सुरुचिपर्वाणं शरेण नतपर्वणा
सुपर्वा पर्वतपतिर्निन्ये वैवस्वतक्षयं तस्मिन्निपतिते वीरे सौभद्रो द्रौपदीसुताः चेकितानो धृष्टकेतुर्युयुत्सुश्चाद्दयन् द्विपं तएनं श
रधाराभिरौघाराभिरिव तोयदाः सिषिचुर्भैरवान्नादान्विनदंतो जिघांसवः ततः पार्ष्ण्यंकुशांगुष्ठैः कृतिनाचोदितो द्विपः प्र
सारितकरः प्राप्तस्तब्धकर्णेक्षणो द्रुतं सोधिष्ठायपदा वाहान्युयुत्सोः सूतमारुजत् युयुत्सुस्तु रथाद्राजन्नपक्रांमत्वरान्वि
तः ततः पांडवयोधास्ते नागराजं शरैर्द्रुतं सिषिचुर्भैरवान्नादान्विनदंतो जिघांसवः पुत्रस्तु तव संभ्रांतः सौभद्रस्याप्लुतो रथं
स कुंजरस्थो विसृजन्निषून्नरिषु पार्थिवः बभौ रश्मीन्निवादित्यो भुवनेषु समुत्सृजन् तमार्जुनिर्द्वादशभिर्युयुत्सुर्द
शभिः शरैः त्रिभिस्त्रिभिर्द्रौपदेया धृष्टकेतुश्च विव्यधुः सोतिपन्नार्पितैर्बाणैराचितो द्विरदो बभौ संस्यूत इव सू
र्यस्य रश्मिभिर्जलदो महान् नियंतुः शिल्पयत्नाभ्यां प्रेरितोरिशरार्दितः परिचिक्षेप तान्नागः स रिपून्सव्य
दक्षिणं गोपाल इव दंडेन यथा पशुगणान्वितं आवेष्टयत तां सेनां भगदत्तस्तथा मुहुः क्षिप्रं श्येनाभिपन्नानां
वायसानामिवस्वनः बभूव पांडवेयानां भृशं विद्रवतां स्वनः स नागराजः प्रवरांकुशाहतः पुरा सपक्षो द्रिवरो यथा नृप
भयं तदा रिपुषु समादधद्भृशं वणिग्जनानां क्षुभितो यथार्णवः ततो ध्वनिर्द्विरदरथाश्वपार्थिवैर्भयाद्द्रवद्भिर्जनितोति

५ X नमधुसूदन त्वरमाणोभिनिष्क्रांतो ध्रुवं तस्यैव निःस्वनं। इंद्रादनवरः संख्ये गजयान विशारदः प्रथमो गजयोधानां
पृथिव्यामिति मे म

द्रो० भैरवः क्षितिं विपतघ्नां विदिशो दिशस्तथा समावृणोत्पार्थिव संयुगे ततः स तेन नागप्रवरेण पार्थिवो भृशं जगाहे द्विषताम
३४ नीकिनी पुरा सुगुप्तां विबुधैरिवाहवे विरोचनो देववरूथिनीमिव भृशं ववौ ज्वलनसमो महाभुजः समावृणोन्मुहु
रपि चैव सैनिकान् तमेकनागं गणशो यथा गजाः समंततो द्रुतमथमेनिरेजनाः॥ ॥इति द्रोणपर्वणि भगद
त्तयुद्धे संजय उवाच यन्मां पार्थस्य संग्रामे कर्माणि परिपृच्छसि तच्छृणुष्व महाबाहो पार्थो यदकरोद्रणे रजो दृष्ट्वा
समुद्भूतं श्रुत्वा च गजनिस्वनं भगदत्ते विकुर्वाणे कौंतेयः कृष्णमब्रवीत् यथा प्राग्ज्योतिषो राजा गजेन मतिः स चा
पि द्विरदः श्रेष्ठः सदा प्रतिगजो युधि सर्वशस्त्रातिगः संख्ये कृतकर्मा जितक्लमः सहः शस्त्रनिपातानामग्निस्प
र्शस्य चामघ सपांडवबलं सर्वमद्यैको नाशयिष्यति न चावाभ्यामृतेन्योस्ति शक्तस्तं प्रतिबाधितुं त्वरमाणस्ततो
याहि यतः प्राग्ज्योतिषाधिपः दृप्तं संख्ये द्विपबलाद्वयसा चापि विस्मितं अद्यैनं प्रेषयिष्यामि बलहंतुः प्रियातिथिं
वचनादथ कृष्णस्य प्रययौ सव्यसाचिनः दीर्यते भगदत्तेन यत्र पांडववाहिनी तं प्रयांतं ततः पश्चादाह्वयंतो म
हारथाः संसप्तकाः समारोहन्सहस्राणि चतुर्दश दशैव तु सहस्राणि त्रिगर्तानां महारथाः चत्वारि च सह
स्राणि वासुदेवस्य चानुगाः दीर्यमाणां चमूं दृष्ट्वा भगदत्तेन मारिष आहूयमानस्य च तैरभवद्धृदयं द्वि
धा किं नु श्रेयस्करं कर्म भवेदद्येति चिंतयन् इह वा विनिवर्तेयं गच्छेयं वा युधिष्ठिरं तस्य बुद्ध्या वि
चार्यैवमर्जुनस्य कुरूद्वह अभवद्भूयसी बुद्धिः संसप्तकवधे स्थिरा स संनिवृत्तः सहसा कपिप्रवरकेतनः श्रीराम०
३४

एकोरथसहस्राणि निहंतुंवासवींरणे साहिदुर्योधनस्यासीन्मतिः कर्णस्यचोभयोः अर्जुनस्यवधोपायेतेनतद्धर्ममकल्पय
न् सतुद्रोणायमानोभूद्धीमावेनपांडवः वधेनतुनराश्वाणांस्मकरोत्त्रांमृधातदा ततः शरसहस्राणिशरणां ततप
वेणां असृजन्नर्जुनेराजन्संसप्तकमहारथाः नैवकुंतीसुतः पार्थोनैवकृष्णोजनार्दनः नहयानरथोराजन्दृश्यंते
स्मशरांचिताः ततोमोहमनुप्राप्तः सदेवोदेजनार्दनः ततस्तान्प्रायशः पार्थोब्रह्मास्त्रेणाभिजघ्निवान् शतशः पाणि
पच्छिन्नाः सेषुज्यामतलकार्मुकाः केतवोवाजिनः सूताः रथिनश्चापतन्क्षितौ द्रुमाचलग्रांबुधरैः समकायाः सुकल्पिताः
हतारोहाःक्षितौपेतुर्द्विपाः पार्थशराहताः विप्रविद्धकुथानागाश्छिन्नभांडाः परासवः सारोहास्तुरगोपेतुर्मे
थितामार्गणैर्भृशं सर्ष्टिप्रासासिनखराः समुद्गरपरश्वधाः विच्छिन्नावाहवः पेतुर्नृणां भल्लैः किरीटिना बा
लादित्यांबुजेंदूनांतुल्यरूपाणिमारिष संछिन्नान्यर्जुनशरैः शिरांस्युर्व्याम्प्रपेदिरे जज्वालालंकृतासेनापत्रिभिः
प्राणिभोजनैः नानारूपैस्तदामित्रान्क्रुद्धेनिघ्नतिफाल्गुने क्षोभयंतस्तदासेनांद्विरदानलिनीमिव धनंजयं
भूतगणाः साधुसाध्वित्यपूजयन् दृष्ट्वातत्कर्मपार्थस्यवासवस्येवमाधवः विस्मयंपरमंगत्वाप्रांजलिस्तमुवाचह
कर्मैतत्पार्थशक्रेणयमेनधनदेनच दुष्करंसमरेयत्तेकृतमद्येतिमेमतिः युगपच्चैवसंग्रामेशतशोथसहस्रशः
पतिताएवमेदृष्टाः संसप्तकमहारथाः संसप्तकांस्ततोहत्वाभूयिष्ठंयेव्यवस्थिताः भगदत्ताययाहीतिकृष्णंपार्थो
भ्यचोदयत् इतिद्रोणपर्वणि संजयउवाच यियासतस्ततः कृष्णः पार्थस्याश्वान्मनोजवान् संप्रैषीद्धेमसंछन्नान्द्रो

६१

द्रो० गानीकापसव्यवत् तंप्रयांतंकुरुश्रेष्ठं स्वान्भ्रातॄन् द्रोणतापितान् सुशर्मा भ्रातृभिः सार्द्धं युद्धार्थी पृष्ठतोन्वयात् ततः श्वेतहयः
३५ कृष्णमब्रवीदजितंजयः एषमांभ्रातृभिः सार्द्धंसुशर्माह्वयतेच्युत दीर्यतेचोत्तरेणैतत्सैन्यंमधुसूदन द्वैधीभूतंमनोमेघ
कृतंसंसप्तकैरिदं किंनुसंसप्तकान्हन्मिस्वान्नक्षाम्यहितार्दितान् इतिमेत्वंमतंवेत्सि तत्रकिंसुकृतंभवेत् एवमुक्तस्तुदाशा
र्हः स्यंदनंप्रत्यपादयत् येनत्रिगर्त्ताधिपतिः पांडवंसमुपाह्वयत् ततोर्जुनः सुशर्माणंविध्वासप्तभिराशुगैः ध्वजंधनुश्चा
स्यतथाक्षुराभ्यांसमकृंतत त्रिगर्त्ताधिपतेश्चापिभ्रातरंषड्भिराशुगैः साश्वंससूतंत्वरितः पार्थः प्रैषीद्यमक्षयं ततोभु
जगसंकाशांसुशर्माशक्तिमायसीं चिक्षेपार्जुनमादिश्यवासुदेवायतोमरं शक्तिंत्रिभिः शरैश्छित्वातोमरंत्रिभिरर्जुनः
सुशर्माणंशरव्रातैर्मोहयित्वान्यवर्त्तयत् तंवासवमिवायांतंभूरिवर्षशरौघिणं राजंस्तावकसैन्यानांनोग्रंकश्चिदवारय
त् ततोधनंजयोबाणैः सर्वानेवमहारथान् आयाद्विनिघ्नन्कौरव्यान्दहन्कक्षमिवानलः तस्यवेगमसह्यं
तंकुंतीपुत्रस्यधीमतः नाशक्नुवंस्तेसंसोढुंस्पर्शमग्नेरिवप्रजाः संवेष्टयन्ननीकानिशरवर्षेणपांडवः सुपर्णपातव
द्राजन्नायात्प्राग्ज्योतिषंप्रति यत्तदानामयज्जिष्णुर्भरतानामपापिनां धनुः क्षेमकरंसंख्ये द्विषतामश्रुवर्द्धनं तदे
वतवपुत्रस्यराजन्दुर्द्यूतदेविनः कृतंक्षत्रविनाशायधनुरायच्छदर्जुनः तथाविक्षोभ्यमाणासापार्थेनतववा
हिनी व्यशीर्यतमहाराजनौरिवासाद्यपर्वतं ततोदशसहस्राणिन्यवर्त्तंतधनुष्मतां मतिंकृत्वार [illegible]
णेक्रूरांवीराजयपराजये व्यपेतहृदयत्रासा आपद्धर्मातिगारथी आर्छंत्पार्थंगुरुंभारंसर्वभारसहोयुधि यथा श्रीराम०
३५

नलवनंक्रुद्धःप्रभिन्नःषष्ठिहायनः मृद्नीयात्तद्वदायस्तःपार्थोगृह्णाच्चमूंतव तस्मिन्प्रभग्नेसैन्येभगदत्तोनराधिपः तेन
नागेनसहसाधनंजयमुपाद्रवत् तंरथेननरव्याघ्रःप्रत्यगृह्णाद्धनंजयः सससन्निपातस्तुमुलोबभूवरथनागयोः कल्पि
ताभ्यांयथाशास्त्रंरथेनचगजेनच संग्रामेचेरतुर्वीरौभगदत्तधनंजयौ ततोजीमूतसंकाशान्नागादिंद्रइवप्रभुः अ
भ्यवर्षच्छरौघेणभगदत्तोधनंजयं सचापिशरवर्षंतच्छरवर्षेणवासविः अप्राप्तमेवचिच्छेदभगदत्तस्यवीर्यवान् ततः
प्राग्ज्योतिषोराजाशरवर्षंनिवार्यतत् शरैर्जघ्नेमहाबाहुंपार्थंकृष्णंचमारिष ततस्तच्छरजालेनमहताभ्यवकीर्यतौ
चोदयामासतंनागंवधायाच्युतपार्थयोः तमापतंतंद्विरदंदृष्ट्वाक्रुद्धमिवांतकं चक्रेऽपसव्यंत्वरितःस्यंदनेनजनार्द
नः तंप्राप्तमपिनेयेषपरावृत्तंमहाद्विपं सारोहंमृत्युसात्कर्तुंस्मरन्धर्मंधनंजयः सतुनागोद्विपरथान्हयांश्चा
रुज्यमारिष प्राहिणोन्मृत्युलोकायततःक्रुद्धोधनंजयः॥ ॥महाभारतेद्रोणपर्वणिभगदत्तयुद्धः धृतरा
ष्ट्रउवाच तथाक्रुद्धःकिमकरोद्भगदत्तस्यपांडवः प्राग्ज्योतिषोवापार्थस्यतन्मेसंशयथातथं संजयउवाच प्रा
ग्ज्योतिषेणसंसक्तावुभौदाशार्हपांडवौ मृत्युदंष्ट्रांतिकंप्राप्तौसर्वभूतानिमेनिरे तथातुशरवर्षाणिपातयत्य
निशंप्रभो गजस्कंधान्महाराजकृष्णयोःस्यंदनस्थयोः अथकार्ष्णायसैर्बाणैःपूर्णकार्मुकनिःसृतैः अविध्य
द्देवकीपुत्रंहेमपुंखैःशिलाशितैः अग्निस्पर्शसमाकीर्णाभगदत्तेनचोदिताः निर्भिद्यदेवकीपुत्रंक्षितिंजग्मुःसुवाससः
तस्यपार्थोधनुश्छित्वापरिवारंनिहत्यच लालयन्निवराजानंभगदत्तमयोधयत् सोर्करश्मिनिभांस्तीक्ष्णांस्तोमरान्वैच

द्रो०
३६

नुद्दिश्य प्रेरयन्सव्यसाचीतुद्विधैकैकमथाछिनत् ततो नागस्य तद्वर्म्म व्यधमत्पाकशासनिः शरजालेन महता तच्च शीर्यत भूतले
शीर्णवर्म्मा स तु गजः शरैः सुभृशमर्दितः बभौ धारानिपाताक्तो व्यभ्रः पर्वतराडिव ततः प्राग्ज्योतिषः शक्तिं हेमदंडामयस्म
यी व्यसृजद्वासुदेवाय द्विधातामर्ज्जुनोछिनत् ततश्छत्रं ध्वजं चैव छित्वा राज्ञोर्ज्जुनः शरैः विव्याध दशभिस्तूर्णमुत्स्मयन्प
र्वतेश्वरं सोतिविद्धोर्ज्जुनशरैः सुपुंखैः कंकपत्रिभिः भगदत्तस्ततः क्रुद्धः पांडवस्य जनाधिपः व्यसृजत्तोमरान्मूर्द्ध्नि
श्वेताश्वस्योन्ननादच तैरर्ज्जुनस्य समरे किरीटं परिवर्त्तितं परिहृत्तं किरीटं तत्स्था[illegible]मयन्नेव पांडवः सुदृष्टः क्रियतां लोक इति
राजानमब्रवीत् एवमुक्तस्तु संक्रुद्धः शरवर्षेण पांडवं अभ्यवर्षत्सगोविंदं धनुरादाय भास्वरं तस्य पार्थो धनुश्छित्वा तूणी
रान्संनिकृत्यच त्वरमाणो हि सप्तत्या सर्वमर्मस्वताडयत् विद्धस्ततोतिव्यथितो वैष्णवास्त्रमुदीरयत् अभिमंत्र्यांकुशं क्रुद्धो
व्यसृजत्पांडवोरसि विसृष्टं भगदत्तेन तदस्त्रं सर्वघाति वै उरसा प्रतिजग्राह पार्थं संछाद्य केशवः वैजयंत्यभवन्माला
तदस्त्रं केशवोरसि ततोर्ज्जुनः क्लांतमनाः केशवं प्रत्यभाषत अयुध्यमानस्तुरगान्संयंतास्मीति चानघ इत्युक्त्वा पुंडरी
काक्ष प्रतिज्ञां स्वां न रक्षसि यद्यहं व्यसनी वास्याम् अशक्तो वा निवारणे ततस्त्वयैवं कार्यं स्यान्नत्कार्यमपिस्थिते सबाणः
सधनुश्चाहं ससुरासुरमानुषान् शक्तो लोकानिमान्जेतुं तच्चापि विदितं तव ततोर्ज्जुनं वासुदेवः प्रत्युवाचार्थवद्वचः श्र
णु गुह्यमिदं पार्थ पुरावृत्तं यथानघ चतुर्मूर्त्तिरहं शश्वल्लोकत्राणार्थमुद्यतः आत्मानं प्रविभज्येह लोकानां हितमादधे
एका मूर्त्तिस्तपश्चर्यां कुरुते मे भुवि स्थिता अपरा पश्यति जगत्कुर्वाणं साध्वसाधुनी अपरा कुरुते कर्म्म मानुषं लोकमाश्रिता।

श्रीराम०
३६

शेतेचतुर्थीत्वपरानिद्रांवर्षसहस्रिकींयासोवर्षसहस्रांतेमूर्त्तिरुत्तिष्ठतेमम वरार्हेभ्योवरान्श्रेष्ठांस्तांसिकालेददातिसा
तंतुकालमनुप्राप्तंविदित्वापृथिवीतदा अयाचतवरंयन्मांनरकार्थायतच्छृणु देवानांदानवानांचअवध्यस्तनयोस्तु
मे उपेतोवैष्णवास्त्रेणतन्मेत्वंदातुमर्हसि एवंवरमहंश्रुत्वाजगत्यास्तनयेतदा अमोघमस्त्रंप्रायच्छंवैष्णवंपरमंपु
रा अवोचंचैतदस्त्रंवैह्यमोघंभवतुक्षमे नरकस्याभिरक्षार्थंनैनंकश्चिद्वधिष्यति अनेनास्त्रेणतेगुप्तःसुतःपर
बलार्द्दनः भविष्यतिदुराधर्षःसर्वलोकेषुसर्वदा तथेत्युक्त्वातदादेवीकृतकामामनस्विनी सचाप्यासीद्दुराधर्षोनर
कःशत्रुतापनः तस्मात्प्राग्ज्योतिषंप्राप्तंतदस्त्रंपार्थमामकं नास्यावध्योस्तिलोकेषुसेंद्ररुद्रेषुमारिष तन्मया
त्वत्कृतेनैतदन्यथाव्यपलापितं विमुक्तंपरमास्त्रेणजहिपार्थमहासुरं वैरिणंजहिदुर्धर्षंभगदत्तंसुरद्विषं
यथाहंजघ्निवान्पूर्वंहितार्थेनरकंतथा एवमुक्तस्तदापार्थःकेशवेनमहात्मना भगदत्तंशितैर्बाणैःसह
सासमवाकिरत ततःपार्थोमहाबाहुरसंभ्रांतोमहामनाः कुंभयोरंतरेनागंनाराचेनसमार्पयत ससमा
साद्यतंनागंबाणोवज्रइवाचलं अभ्यगात्सहपुंखेनवल्मीकमिवपन्नगः सकरीभगदत्तेनप्रेर्यमाणोमुहुर्मुहुः न
करोतिवचस्तस्यदरिद्रस्येवयोषिता सतुविष्टभ्यगात्राणिदंताभ्यामवनिंययौ नदन्नार्तस्वनंप्राणानुत्ससर्जमहाद्वि
पः अक्ष्णोरुन्मीलनार्थायबद्धंपट्टंसदानृपः देववाक्यात्प्रचिच्छेदशरेणभृशमर्जुनः छिन्नमात्रेंशुकेतस्मिन्रुद्ध
नेत्रोबभूवसः ततश्चंद्रार्द्धबिंबेनबाणेननतपर्वणा बिभेदहृदयंराज्ञोभगदत्तस्यपांडवः सभिन्नहृदयोराजाभगद

द्रो० न्तः किरीटिना शरासनं शरांश्चैव गतासुः प्रमुमोच च शिरसस्तस्य विभ्रष्टं पपात वसुधांशुकं नालताडनविभ्रष्टं पलाशं नलि
३७ नादिव स हेममाली तपनीयकुंडलो पपात नागाद्गिरिसंनिकाशात् सुपुष्पितो मारुतवेगरुग्णो महीधराग्रादिव कर्णिकार
: निहत्य तं नरपतिमिंद्रविक्रमं सखायमिंद्रस्य तदैंद्रिराहवे ततोऽपरांस्तव जयकांक्षिणो नरान्बभंज वायुर्बलवान्
द्रुमानिव ॥ ॥ इति श्रीद्रोणपर्वणि भगदत्तवधः संजय उ० प्रियमिंद्रस्य सततं सखायममितौजसं हत्वा प्राग्ज्यो
तिषं पार्थः प्रदक्षिणमवर्त्तत ततो गांधारराजस्य सुतौ परपुरंजयौ अर्द्दतामर्जुनं संख्ये भ्रातरौ वृषकाचलौ
श्रय ६ तौ समेत्यार्जुनं वीरौ पुरः पश्चाच्च धन्विनौ अविध्येतां महावेगैर्निशितैराशुगैर्भृशं वृषकस्य हयान्सूतं धनुश्छत्रं रथं ध्व
जं तिलशो व्यधमत्पार्थः सौबलस्य शितैः शरैः ततोऽर्जुनः शरव्रातैर्नानाप्रहरणैरपि गांधारानाकुलांश्चक्रे सौ
बलप्रमुखान्पुनः ततः पंचशतान्वीरान्गांधारानुद्यतायुधान् प्राहिणोन्मृत्युलोकाय क्रुद्धो बाणैर्धनंजयः
हताश्वात्तु रथात्तूर्णमवतीर्य महाभुजः आरुरोह रथं भ्रातुरन्यच्च धनुराददे तावेकरथमारूढौ भ्रातरौ वृषका
चलौ शरवर्षेण बीभत्सुमविध्येतां मुहुर्मुहुः स्यालौ तव महात्मानौ राजानौ वृषकाचलौ भृशं विजघ्नतुः पा
र्थमिंद्रं वृत्रबलाविव लब्धलक्षौ तु गांधारावहतां पांडवं पुनः निदाघवार्षिकौ मासौ लोकं घर्मांबुभिर्यथा तौ रथस्थौ
नरव्याघ्रौ राजानौ वृषकाचलौ संश्लिष्टांगौ स्थितौ राजन्जघानैकेषुणार्जुनः तौ रथात्सिंहसंकाशौ लोहिताक्षौ महा
भुजौ गतासू पेततुर्वीरौ सोदर्यावेकलक्षणौ तयोर्भूमिं गतौ देहौ रथाद्बंधुजनप्रियौ यशो दश दिशः पुण्यं गमयित्वा व्य
वस्थितौ दृष्ट्वा विनिहतौ संख्ये मातुलावपलायिनौ भृशं मुमुचुरस्राणि पुत्रास्तव विशांपते निहतौ भ्रातरौ दृष्ट्वा श्रीराम०

मायाशतविशारदो कृष्णौसंमोहयन्मायांविदधेशकुनिस्ततः लगुडायोगुडाश्मानःशतघ्न्यःप्राससशक्तयः गदापरिघनिस्त्रिं
शशूलमुद्गरपट्टिशाः संकंपनर्ष्टिनिखरामुसलानिपरस्वधाः क्षुराःक्षुरप्रनालीकावत्सदंतास्थिसंधयः चक्राणिवि
शिखाः प्रासाविविधान्यायुधानिच प्रपेतुःशतशोदिग्भ्यःप्रदिग्भ्यश्चार्जुनंप्रति खरोष्ट्रमहिषाःसिंहाव्याघ्राःसृम
रचिल्लिकाःऋक्षाःशालावृकागृध्राःकपयश्चसरीसृपाः विविधानिचरक्षांसिक्षुधितान्यर्जुनंप्रति संक्रुद्धान्यभ्यधा
वंतविविधानिवयांसिच ततोदिव्यास्त्रविच्छूरःकुंतीपुत्रोधनंजयः विसृजन्निषुजालानिसहसातान्यताडयत
तेहन्यमानाःशूरेणप्रवरैःसायकैर्दृढैः विरुवंतोमहारावान्विनेशुःसर्वतोमुखं ततस्तमःप्रादुरभूदर्जुनस्यरं
थंप्रति तस्माच्चतमसोवाचःक्रूराःपार्थमभर्त्सयन् तत्तमोभैरवंघोरंभयकर्तृमहाहवे उत्तमास्त्रेणमहताज्यो
तिषेणार्जुनोवधीत् हतेतस्मिन्जलौघास्तुप्रादुरासन्भयानकाः अंभसस्तस्यनाशार्थमादित्यास्त्रमथार्जुनः
प्रायुंक्तांभस्ततस्तेनप्रायशोस्त्रेणशोषितं एवंबहुविधामायाःसौबलस्यकृताःकृताः जघानास्त्रबलेनाशुप्रह
सन्नर्जुनस्तदा तदाहतासुमायासुत्रस्तोर्जुनशराहतः अपायाज्जवनैरश्वैःशकुनिःप्राकृतोयथा ततोर्जुनोस्त्र
विच्छ्रैष्ठ्यंदर्शयन्नात्मनोरिपुः अभ्यवर्षच्छरौघेणकौरवाणामनीकिनी साहन्यमानापार्थेनतवपुत्रस्यवाहिनी
द्वैधीभूतामहाराजगंगेवासाद्यपर्वतं द्रोणमेवान्वपद्यंतकेचित्तत्रनरर्षभाः केचिद्दुर्योधनंराजन्नर्द्यमानाःकिरीटि
ना नापश्यामततस्त्वेतत्सैन्यंवैरजसावृतं गांडीवस्यचनिर्घोषःश्रुतोदक्षिणतोमया शंखदुंदुभिनिर्घोषंवादित्राणांच
निःस्वनंगांडीवस्यतुनिर्घोषोव्यतिक्रम्यास्पृशद्दिवं ततःपुनर्दक्षिणतःसंग्रामश्चित्रयोधिनां सुयुधश्चार्जुनस्यासीदहं

द्रो॰ तुद्रोणमन्वयंयोधिष्ठिरमण्यनीकानिप्रहरंतिततस्ततः नानाविधान्यनीकानिपुत्राणांतेतुभारत अर्जुनोव्यधमत्कालेदिवीवा
३८ भ्राणिमारुतः तंवासवमिवायांतंभूरिवर्षंशरौघिणं महेष्वासानरव्याघ्रानोग्रंकश्चिदवारयत् तेहन्यमानाःपार्थे
नत्वदीयाव्यथिताभृशं स्थानेष्वेवबहवोजघ्नुर्विद्रवंतस्ततः ततः तेर्जुनेनशरामुक्ताःकंकपत्रास्तनुच्छिदः शलभाइव
संपेतुःसंहरणानांदिशोदश तुरगंरथिनंनागंपदातिमपिमारिष विनिर्भिद्यक्षितिंजग्मुर्वल्मीकमिवपन्नगाः नच
द्वितीयंव्यसृजत्कुंजराश्वनरेषुसः पृथगेकशरारुग्णानिपेतुस्तेगतासवः हतैर्मनुष्यैर्द्विरदैश्चसर्वतः शराभिसृष्टै
श्चहयैर्निपातितैः तदाश्वगोमायुबलाभिनादितंविचित्रमायोधशिरोबभूवतत् पितासुतंत्यक्तवान्सुहृत्सुहृदंसुहृत्तथै
वपुत्रःपितरंशरातुरः स्वरक्षणेकृतमतयस्तदाजनास्त्यजंतिवाहानपिपार्थपीडिताः॥ ॥महाभारतेद्रोणपर्वणि
धृतराष्ट्रउवाच तेष्वनीकेषुभग्नेषुपांडुपुत्रेणसंजय चलितानांद्रुतानांचकथमासीन्मनोहिवः अनीकानांप्रभग्नाना
मवस्थानमपश्यतां दुष्करंप्रतिसंधानंतन्ममाचक्ष्वसंजय संजयउवाच तथापितवपुत्रस्यप्रियकामाविशांपते यशः
प्रवीरालोकेषुरक्षंतोद्रोणमन्वयुः समुद्यतेषुचास्त्रेषुसंप्राप्तेचयुधिष्ठिरे अकुर्वन्नार्यकर्माणिभैरवेसत्यभीतवत् अं
तरंभीमसेनस्यप्राप्यतन्नमितौजसः सात्यकेश्चैववीरस्यधृष्टद्युम्नस्यवाविभो द्रोणंद्रोणमितिक्रूराःपांचालाःसमचो
दयन् माद्रोणमितिपुत्रास्तेकुरून्सर्वानचोदयन् तथाभागविपर्यासेसंग्रामेभैरवेसति वीराःसमासदन्वीरानगच्छं
तोभैरवःपुरा अकंपनीयाःशत्रूणांबभूवुस्तत्रपांडवाः अकंपयन्ननीकानिस्मरंतःक्लेशमात्मनः तेत्वमर्षवशं
प्राप्ताःह्रीमंतःसत्वचोदिताः त्यक्त्वाप्राणान्न्यवर्तंतघ्नंतंद्रोणंमहाहवे अयसामिवसंपातःशिलानामिवचाभवत् दीव्यतां श्रीराम॰
३८

तुमुलेयुद्धेप्राणैरमितत्तेजसां नतुस्मरंतिसंग्राममपिवृद्धास्तथाविधं दृष्टपूर्वंमहाराजश्रुतपूर्वमथापिवा प्राकंपतेवपृथिवीत
स्मिन्वीरावसादने निवर्त्ततावलौघेनमहताभारपीडिता घूर्णतोपिबलौघस्यदिवंस्तब्ध्वेवनिःस्वनः अजातशत्रोस्तत्सैन्य
माविवेशसुभैरवः समासाद्यतुपांडूनामनीकानिसहस्रशः द्रोणेनचरतासंख्येप्रभग्नानिशितैःशरैः तेषुप्रमथ्यमा
नेषुद्रोणेनाद्भुतकर्मणा पर्य्यवारयदायांतंद्रोणंसेनापतिःस्वयं तदद्भुतमभूद्युद्धंद्रोणपांचालयोस्तथा नैवत
स्योपमाकाचिदितिमेनिश्चितामतिः ततोनीलोनलप्रख्योददाहकुरुवाहिनीं शरस्फुलिंगश्चापार्चिर्द्दहन्कक्षमि
वानलः तंदहंतमनीकानिद्रोणपुत्रःप्रतापवान् पूर्वाभिभाषीसुश्लक्ष्णंस्मयमानोभ्यभाषत नीलकिंबहुभिर्द्द
ग्धैस्तवयोधैःशरार्चिषा मयैकेनहियुध्यस्वक्रुद्धःप्रहरचाशुमां तंपद्मनिकराकारंपद्मपत्रनिभेक्षणं [illegible]व्याश को
पद्माभमुखोनीलोविव्याधसायकैः तेनातिविद्धःसहसाद्रौणिर्भल्लैःशितैस्त्रिभिः धनुर्ध्वजंचछत्रंचद्विषतःसं
न्यकृंतत सप्लुतःस्यंदनात्तस्मान्नीलश्चर्मवरासिभृत् द्रोणायनेःशिरःकायाद्धर्त्तुमैच्छत्पतत्रिवत् तस्योन्नतांसं
सुन[illegible]संशिरःकायात्सकुंडलंभल्लेनापाहरद्द्रौणिः स्मयमानइवानघ संपूर्णचंद्राभमुखःपद्मपत्रनिभेक्षणः
प्रांशुरुत्पलपत्राभोनिहतोन्यपतद्भुवि ततःप्रविव्यथेसेनापांडवीभृशमाकुला आचार्यपुत्रेणहतेनीलेज्वलि
ततेजसि अचिंतयंश्चतेसर्वेपांडवानांमहारथाः कथंनोवासविर्जिष्णुर्यायाच्छत्रुभ्यपरवमारिष दक्षिणेनतुसेनायाःकु
रुतेकदनंबली संसप्तकावशेषस्यनारायण[illegible]बलस्यच॥ ॥इतिद्रोणपर्वणि संजयउ॰ प्रति
घातंतुसैन्यस्यनामृष्यतवृकोदरः सोभ्याहनत्[illegible]षष्ट्याकर्णंचदशभिःशरैः तस्यद्रोणःशितैर्बाणैस्तीक्ष्णधारैर

तगा

द्रो० जिह्मगैः जीवितांतमभिप्रेप्सुर्भीमसेनमथाजघान ह आनंतर्यमभिप्रेप्सुः षड्विंशत्या समार्पयत् कर्णो द्वादशभिर्बाणैरश्वत्थामा
३९ च सप्तभिः षड्भिर्दुर्योधनो राजा ततएनमथाकिरत् भीमसेनोपि तान्सर्वान्प्रत्यविध्यन्महाबलः द्रोणं पंचाशतेषूणां कर्णं च द
शभिः शरैः दुर्योधनं द्वादशभिर्द्रौणिमष्टभिराशुगैः आरावं तुमुलं कुर्वन्नभ्यवर्त्तत तान्रणे तस्मिन्संत्यजति प्राणान्मृत्युसाधा
रणीकृते अजातशत्रुस्तान्योधान्भीमं त्रातेत्यचोदयत् ते ययुर्भीमसेनस्य समीपममितौजसः युयुधानप्रभृतयो माद्री
पुत्रौ च पांडवौ ते समेत्य सुसंरब्धाः सहिताः पुरुषर्षभाः महेष्वासवरैर्गुप्तं द्रोणानीकं बिभित्सवः समापेतुर्महावी
र्याः भीमप्रभृतयो रथाः तान्प्रत्यगृह्णादव्यग्रो द्रोणोपि रथिनां वरः महारथानतिबलान्वीरान्समरयोधिनः बा
ह्यं मृत्युभयं त्यक्त्वा तावकाः पांडवान्ययुः सादिनः सादिनोभ्यघ्नंस्तथैव रथिनो रथान् आसीच्छक्त्यसिसंपातो युद्धमा
सीत्परश्वधैः प्रकृष्टमसियुद्धं च बभूव कटकोदयं कुंजराणां च संपाते युद्धमासीत्सुदारुणं अपतत्कुंजरादन्यो ह
याद्न्यस्त्ववाक्छिराः नरो बाणविनिर्भिन्नो रथाद्न्यश्च मारिष तत्रान्यस्य च संमर्दे पतितस्य विवर्मणः शि
रः प्रध्वंसयामास वक्षस्याक्रम्य कुंजरः अपरांश्चापरे मृद्नन्वारणाः पतितान्नरान् विषाणैश्चावनिं गत्वा व्यभिंदन्रथि
नो बहून् नरांत्रैः कश्चिदपरे विषाणालग्नसंस्रवैः बभ्रमुः समरे नागा मृद्नंतः शतशो नरान् कार्ष्णायसतनुत्राणा
न्नराश्वरथकुंजरान् पतितान्पोथयांचक्रुर्द्विपाः स्थूलनलानिव गृध्रपत्राधिवासांसि शयनानि नराधिपाः ह्रीमंतः कालसं
पक्वाः सुदुःखान्यनुशेरते हंति स्मात्र पिता पुत्रं रथेनाभ्येत्य संयुगे पुत्रश्च पितरं मोहान्निर्मर्यादमवर्त्तत रथो भग्नो
ध्वजश्छिन्नश्छत्रमुर्व्यां निपातितं युगार्द्धं छिन्नमादाय प्रदुद्राव तथा हयः सासिर्बाहुर्निपतितः शिरश्छिन्नं सकुंडलं गजेना श्रीराम०
३९

क्षिप्यवर्तिनारथः संछन्नरीतः क्षितौ रथिनाताडितोनागोनाराचेनापतत्क्षितौ सारोहश्चापतद्वाजीगजेनाभ्याहतोभृशं निर्म्मर्य्या
दंमहद्युद्धमवर्त्ततसुदारुणं हातातहापुत्रसखेक्कासितिष्टकधावसि प्रहराहरजह्येनंस्मितक्ष्वेडितगर्जितैः इत्येवमुच्च
रंतिस्मश्रूयंतेविविधागिरः नरस्याश्वस्यनागस्यसममज्जतशोणितं उपाशाम्यद्रजोभौमंभीरून्कश्मलमाविशत् च
क्रेणचक्रमासाद्यवीरोवीरस्यसंयुगे अतीतेसत्रपथेकालेजहारगदयाशिरः आसीत्केशपरामर्शोमुष्टियुद्धंचदारुणं
नखैर्दंतैश्चशूराणामद्वीपेद्वीपमिच्छतां तत्राछिद्यतशूरस्यसखड्गोबाहुरुद्यतः सधनुश्चापरस्यापिसशरः सांकुशस्त
था आक्रोशदन्यमन्योत्रतथान्योविमुखोद्रवत् अन्यः प्राप्तस्यचान्यस्यशिरःकायादपाहरत् सशब्दमभवच्चान्यः श
ब्दादन्योत्रसद्भृशं स्वानन्योथपरानन्योजघाननिशितैःशरैः गिरिशृंगोपमश्चात्रनाराचेननिपातितः मातंगोना
पतद्भूमौनदीरोधइवोष्मगे तथैवरथिनोनागः क्षरन्गिरिरिवासृजत् अभ्यतिष्टत्पदाभूमौसहाश्वंससहसा
रथिं शूरान्प्रहरतोदृष्ट्वाकृतास्त्रान्रुधिरोक्षितान् बहूनप्याविशन्मोहोभीरून्हृदयदुर्वलान् सर्वमा
विग्नमभवन्नप्राज्ञायतकिंचन सैन्येनरजसाध्वस्तंनिर्मर्य्यादमवर्त्तत ततःसेनापतिःशीघ्रमयंकालइतिब्रुव
न् कुर्वंतःशासनंतस्यपांडवावाहुशालिनः सरोहंसाइवापेतुर्घ्नंतोद्रोणरथंप्रति गृह्णीताद्रवतान्योन्यंविभी
ताविनिकृंतत इत्यासीत्तुमुलःशब्दोदुर्द्धर्षस्यरथंप्रति ततोद्रोणःकृपःकर्णोद्रौणीराजाजयद्रथः विंदा
नुविंदावावंत्यौशल्यश्चैतान्न्यवारयत् तेत्वार्य्यधर्मसंरब्धादुर्निवारादुरासदाः शरार्त्तानजहुर्द्रोणंपांचा
लाःपांडवैःसह ततोद्रोणोतिसंक्रुद्धोविसृजंश्छतशःशरान् चेदिपांचालपांडूनामकरोत्कदनंमहत् तस्य

द्रो० न्यपतत्ताम्रिघोषः श्रुअश्रेवेदिक्षु मारिष वज्रसंहृदसंकाशस्त्रासयन्मानवान्बहून् एतस्मिन्नंतरे जिष्णुर्जित्वा संसप्त
४० कान्बहून् अभ्ययात्तत्र यत्रासौ द्रोणः पांडून्प्रमर्दति तांश्च रौघान्महावेगान् शोणितोदान्महाह्रदान् तीर्णः संसप्तकान्
हत्वा प्रत्यदृश्यत फाल्गुनः तस्य कीर्तिमतो लक्ष्म सूर्यप्रतिमतेजसः दीप्यमानमपश्याम तेजसा वानरध्वजं संसप्त
कसमुद्रं तमुच्छोष्यास्त्रगभस्तिभिः स पांडवयुगांतार्कः कुरूनप्यभ्यतापयत् प्रददाह कुरून्सर्वानर्जुनः शस्त्रतेजसा
युगांते सर्वभूतानि धूमकेतुरिवोच्छ्रितः तेन बाणसहस्रौघैर्गजाश्वरथयोधिनः ताड्यमानाः क्षितिं जग्मुर्मुक्तकेशाः
शरार्दिताः केचिदार्तस्वनं चक्रुर्विनेशुरपरे पुनः पार्थबाणहताः केचिन्निपेतुर्विगतासवः तेषामुत्पतितान्कांश्चि
त्पतितांश्च पराङ्मुखान् न जघानार्जुनो योधान्योधव्रतमनुस्मरन् ते विकीर्णरथाश्चित्राः प्रायशश्च पराङ्मुखाः कुरवः क
र्णकर्णेति हाहेति च विचुक्रुशुः तमाधिरथिराक्रंदं विज्ञाय शरणैषिणां मा भैष्टेति प्रतिश्रुत्य ययावभिमुखोऽर्जुनं
स भारत रथश्रेष्ठः सर्वभारतहर्षणः प्रादुश्चक्रे तदाग्नेयमस्त्रमस्त्रविदां वरः तस्य दीप्तशरौघस्य दीप्तचापधरस्य च
शरौघान्शरजालेन विदुधाव धनंजयः तथैवाधिरथिस्तस्य बाणान्ज्वलिततेजसः अस्त्रमस्त्रेण संवार्य प्राण
दद्विसृजञ्छरान् धृष्टद्युम्नश्च भीमश्च सात्यकिश्च महारथः विव्यधुः कर्णमासाद्य त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः अर्जुनास्त्रं
तु राधेयः संवार्य शरवृष्टिभिः तेषां त्रयाणां चापानि चिच्छेद विशिखैस्त्रिभिः ते निकृत्तायुधाः शूरा निर्विषा भुजगा इव
रथान् शक्तीः समुत्क्षिप्य भृशं सिंहा इवानदन् ता भुजाग्रैर्महावेगा निसृष्टा भुजगोपमाः दीप्यमाना महाशक्त्यो जग्मु
राधेयं प्रति ता निकृत्य शरव्रातैस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ननाद बलवान्कर्णः पार्थाय विसृजञ्छरान् अर्जुनश्चा श्रीराम०
४०

पिराधेयंविव्याधसप्तभिराशुगैः कर्णोदवसेनंवारौक्मेघामनिशितैःशरैः ततःशत्रुंजयंहत्वापार्थःषड्भिरजिह्मगैः जहारसद्योभ
ल्लेनविपाटस्यशिरोरथात् पश्यतांधार्तराष्ट्राणामेकेनैवकिरीटिना प्रमुखेसूतपुत्रस्यसोदर्यानिहतास्त्रयः ततोभीम
ःसमुत्पत्यस्वरथाद्वैनतेयवत् वरासिनाकर्णपक्षाञ्जघानदशपंचच पुनस्स्वरथमास्थायधनुरादायचापरं विव्या
धदशभिःकर्णंसूतमश्वांश्चपंचभिः धष्टद्युम्नोथखड्गंचर्मचादायभास्वरं जघानचंद्रवर्माणंवृहत्क्षत्रंचनैषधं
ततःस्वरथमास्थायसूतमश्वांश्चपंचभिः धष्टद्युम्नोथखड्गंचर्मचादायभास्वरं जघानचंद्रवर्माणंपांचाल्यो।य
च्चकार्मुकं आदायकर्णंविव्याधत्रिसप्तत्यानदन्रणे शैनेयोप्यन्यदादायधनुरिंदुसमद्युतिः सूतपुत्रंचतुःषष्ट्या
विव्याधसिंहवन्नदन् भल्लाभ्यांसाधुमुक्ताभ्यांछित्वाकर्णस्यकार्मुकं पुनःकर्णंत्रिभिर्बाणैः बाह्वोरुरसिचार्प्य
यत् ततोदुर्योधनोद्रोणोराजाचैवजयद्रथः निमज्जमानंराधेयमुज्जह्रुःसात्यकार्णवात् पत्यश्वरथमातंगास्त्व
दीयाःशतशोपरे कर्णमेवाभ्यधावंतत्रासयानाःप्रहारिणः धष्टद्युम्नश्चभीमश्चसौभद्रोर्जुनएवचनकुलःस
हदेवश्चसात्यकिंजुगुपूरणे एवमेषमहारौद्रःक्षयार्थंसर्वधन्विनां तावकानांपरेषांचत्यक्त्वाप्राणानभूद्र
णः पदातिरथनागाश्वागजाश्वरथपत्तिभिः रथिनोनागपत्त्यश्वैरथपत्तीरथद्विपैः अश्वैरश्वागजैर्नागारथि
नोरथिभिःसह संयुक्ताःसमदृश्यंतपत्तयश्चापिपत्तिभिः एवंसुकलिलंयुद्धमासीत्क्रव्यादहर्षणं महद्भि
स्तैरभीतानांयमराष्ट्रविवर्द्धनं ततोहतानररथवाजिकुंजरैरनेकशोद्विपरथपत्तिवाजिनः गजैर्गजारथिभि
रुदायुधारथाहयैर्हयाःपत्तिगणोश्चपत्तयः रथैर्द्विपाद्विरदवरैर्महाहयाहयैर्नरावररथिभिश्चवाजिनः

निरस्तजिह्वादशनेक्षणाक्षितौक्षयंगताः प्रमथितवर्मभूषणाः तथापरे बहुकरणैर्वरायुधैर्हतागजाः प्रतिभयदर्श
नाः क्षितिं विपोथिता हयगजपादताडिता भृशाकुला रथमुखनेमिभिः क्षताः प्रमोदनेश्वापदपक्षिरक्षसांजनक्ष
येवर्त्तितत्रदारुणे महावलास्तेकुपिताः परस्परंनिषूदयंतः प्रविचेरुरोजसा ततोवलेभृशलुलितेपरस्परंनिरी
क्षमाणेरुधिरौघसंप्लुते दिवाकरेस्तंगिरिमास्थितेशनैरुभेप्रयातेशिविरायभारत॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेद्रोण
पर्वणिद्वितीयदिने संजयउवाच पूर्वमस्मासुभग्नेषुफाल्गुनेनामितौजसा द्रोणेचमोघसंकल्पेरक्षितेचयुधि
ष्ठिरे सर्वेविध्वस्तकवचास्तावकायुधिनिर्जिताः रजस्वलाभृशोद्विग्नावीक्षमाणादिशोदश अवहारंततःकृत्वा
भारद्वाजस्यसंमते लब्धलक्ष्यैःशरैर्भिन्नाभृशावहसितारणे श्लाघमानेषुभूतेषुफाल्गुनस्यामितानगुणा
न् केशवस्यचसौहार्देकीर्त्यमानेर्जुनंप्रति अभिशस्ताइवाभूवन्ध्यानमूकत्वमास्थिताः ततःप्रभातसमयेद्रोणं
दुर्योधनोब्रवीत् प्रणयादभिमानाच्चद्विषद्वृध्याचदुर्मनाः शृण्वतांसर्वयोधानांसंरब्धोवाक्यकोविदः नूनंवयंव
ध्यपक्षेभवतोद्विजसत्तम तथाहिनाग्रहीःप्राप्तंसमीपेद्ययुधिष्ठिरं इच्छतस्तेनमुच्येतचक्षुःप्राप्तोरणेरिपुः जिघृक्षतोर
क्ष्यमाणःसामरैरपिपांडवैः वरंदत्वाममप्रीतःपश्चाद्विकृतवानसि आशाभंगंनकुर्वंतिभक्तस्यार्याःकथंचन ततो
प्रीतस्तथोक्तःसन्भारद्वाजोब्रवीन्नृप नार्हसेमांतथाज्ञातुंघटमानंतवप्रिये ससुरासुरगंधर्वाःसयक्षोरगराक्ष
साः नालंलोकारणेजेतुंपाल्यमानंकिरीटिना विश्वसृक्यत्रगोविंदःपृतनानीस्तथार्जुनः तत्रकस्यब
लंक्रामेदन्यत्रत्र्यंबकात्प्रभो सत्यंतातब्रवीम्यद्यनैतज्जात्वन्यथाभवेत् अद्यैकंप्रवरंकंचित्पातयिष्येमहारथं तंच

व्यूहं विधास्यामियोऽभेद्यस्त्रिदशैरपि योगेनकेनचिद्राजनर्जुनस्त्वपनीयतां नह्यज्ञातमसाध्यंवातस्यसंख्येऽस्ति किंच
न तेनह्युपात्तंसकलंसर्वज्ञानमितस्ततः द्रोणेनव्याहृतेत्वेवंसंसप्तकगणाः पुनः आह्वयन्नर्जुनंसंख्येदक्षिणामभि
तोदिशं ततोर्जुनस्याथपरैःसार्द्धंसमभवद्रणः तादृशोयादृशोनान्यः श्रुतोदृष्टोपिवाक्वचित् तत्रद्रोणेनविहितो
व्यूहोराजन्व्यरोचत चरन्मध्यंदिनेसूर्यः प्रतपन्निवदुर्दृशः तंचाभिमन्युर्वचनात्पितुर्ज्येष्ठस्यभारत बिभेददुर्भिदंसंख्ये
चक्रव्यूहमनेकधा सकृत्वादुष्करंकर्महत्वावीरान्सहस्रशः षट्सुवीरेषुसंसक्तोदौःशासनिवशंगतः वयंपरमसंहृ
ष्टाःपांडवाःशोककर्शिताः सौभद्रेनिहतेराजन्नवहारमकुर्वत धृतराष्ट्रउवाच पुत्रंपुरुषसिंहस्यसंजयाप्राप्तयौव
नं रणेविनिहतंश्रुत्वाभृशंमेदीर्यतेमनः दारुणःक्षत्रधर्मोयंविहितोधर्मकर्तृभिः यत्रराज्येप्सवःशूरावा
लेशस्त्रमपातयन् बालमत्यंतसुखिनंविचरंतमभीतवत् कृतास्त्रबहवोजघ्नुर्ब्रूहिगावल्गणेकथंविभित्स
तारथानीकंसौभद्रेणामितौजसा विक्रीडितंयथासंख्येतन्ममाचक्ष्वसंजय संजयउवाच यन्मांपृच्छसि
राजेंद्रसौभद्रस्यनिपातनं तत्तेकार्त्स्न्येनवक्ष्यामिशृणुराजन्समाहितः विक्रीडितंकुमारेणयथानीकंवि
भित्सता आरुग्णाश्चयथावीरादुःसाध्याश्चापिविप्लवे दावाग्न्यभिपरीतानांभूरिगुल्मतृणद्रुमे वनौकसामि
वारण्येत्वदीयानामभूद्भयं॥ ॥द्रोणपर्वणि॥ संजयउवाच समरोग्रकर्माणिकर्मभिर्व्यंजितश्रमाः सकृष्णाः

द्रो०
४२

पांडवाः पंचदेवैरपिदुरासदाः सत्वकर्म्मान्वयैर्बुध्याकीर्त्याचयशसाश्रिय नैवभूतोनभवितानैवतुल्यगुणः पुमान सत्यधर्मरतो
दांतोविप्रपूजादिभिर्गुणैः सदैवत्रिदिवंप्राप्तोराजाकिलयुधिष्टिरः युगांतेचांतकोराजनजामदग्न्यश्चवीर्यवान रथस्थो
भीमसेनश्चकथ्यंतेसदृशास्त्रयः प्रतिज्ञाकर्म्मदक्षस्यरणेगांडीवधन्वनः उपमांनाधिगच्छामिपार्थस्यसदृशींक्षितौ
गुरुवात्सल्यमत्यंतंनैभृत्यंविनयोदमः नकुलेप्रातिरूप्यंचशौर्यंचनियतानिषट श्रुतंगांभीर्यमाधुर्यसत्वरूपप
राक्रमैः सदृशोदेवयोर्वीरः सहदेवः किलाश्विनोः येचकृष्णेगुणाः स्फीताः पांडवेषुचयेगुणाः अभिमन्यौकिलैकस्थादृ
श्यंतेगुणसंचयाः युधिष्टिरस्यवीर्येणकृष्णस्यचरितेनच कर्मभिर्भीमसेनस्यसदृशोभीमकर्म्मणः धनंजयस्यरूपेण
विक्रमेणश्रुतेनच विनयात्सहदेवस्यसदृशोनकुलस्यच धृतराष्ट्रउवाच अभिमन्युमहंतातसौभद्रमपराजितं श्रोतु
मिच्छामिकार्त्स्न्येनकथमायोधनेहतः संजयउ० स्थिरोभवमहाराजशोकंधारयदुर्द्धरं महांतंबंधुनाशंतेकथयिष्या
मितच्छृणु चक्रव्यूहोमहाराजआचार्येणाभिकल्पितः तत्रशक्रोपमाः सर्वेराजानोविनिवेशिताः अवस्थानेषुविन्यस्ता
ःकुमाराः सूर्यवर्चसः संघातोराजपुत्राणांसर्वेषामभवत्तदा कृताभिसमयाः सर्वेसुवर्णविकृतध्वजाः रक्तांबरधराः स
र्वेसर्वेरक्तविभूषणाः सर्वेरक्तपताकाश्चसर्वेवैहेममालिनः चंदनागुरुदिग्धांगाः स्रग्विणः सूक्ष्मवाससः सहिताः प
र्यधावंतकार्ष्णिंप्रतियुयुत्सवः तेषांदशसहस्राणिवभूवुर्दृढधन्विनां पौत्रंतवपुरस्कृत्यलक्ष्मणंप्रियदर्शनं
अन्योन्यसमदुःखास्तेअन्योन्यसमसाहसाः अन्योन्यंवर्द्धमानाश्चअन्योन्यस्यहितेरताः दुर्योधनस्तु
राजेंद्रसैन्यमध्येव्यवस्थितः कर्णदुःशासनकृपैर्वृतोराजामहारथैः देवराजोपमः श्रीमान ॥ ७

श्रीराम०
४२

श्वेतछत्राभिसंवृतः चामरव्यजनाक्षेपैरुदयन्निव भास्करः प्रमुखे तस्य सैन्यस्य द्रोणावस्थितनायके सिंधुराजस्तथाति
ष्ठन् श्रीमान्मेरुरिवाचलः सिंधुराजस्य पार्श्वस्थाश्चाश्वत्थामपुरोगमाः सुतास्तव महाराज त्रिंशत्त्रिदशसन्निभाः
गांधारराजः कितवः शल्यो भूरिश्रवास्तथा पार्श्वतः सिंधुराजस्य व्यराजंत महारथाः ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोम
हर्षणं तावकानां परेषां च मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनं द्रोणपर्वणोऽभिमन्युवधे संजय उ० तदनीकमनाधृष्यं भारद्वाजे
न रक्षितं पार्थाः समभ्यवर्त्तंत भीमसेनपुरोगमाः सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः कुंतिभोजश्च विक्रांतो द्रु
पदश्च महारथः आर्जुनिः क्षत्रधर्मा च बृहत्क्षत्रश्च वीर्यवान् चेदिपो धृष्टकेतुश्च माद्रीपुत्रौ घटोत्कचः युधामन्युश्च
विक्रांतः शिखंडी चापराजितः उत्तमौजाश्च दुर्धर्षो विराटश्च महारथः द्रौपदेयाश्च संरब्धाः शैशुपालिश्च वीर्यवान्
केकयाश्च महावीर्याः संजयाश्च सहस्रशः एते चान्ये च सगणाः कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः समभ्यधावन्सहसा भारद्वा
जं युयुत्सवः समीपे वर्त्तमानांस्तान्भारद्वाजोतिवीर्यवान् असंभ्रांतः शरौघेण महता समवारयत् महौघः सलि
लस्येव गिरिमासाद्य दुर्भिदं द्रोणं ते नाभ्यवर्त्तंत वेलामिव जलाशयाः पीड्यमानाः शरै राजन् द्रोणचापविनिःसृतैः
न शेकुः प्रमुखे स्थातुं भारद्वाजस्य पांडवाः तदद्भुतमपश्याम द्रोणस्य भुजयोर्बलं यदेनं नाभ्यवर्त्तंत पांचालाः सं
जयैः सह तमायांतमभिक्रुद्धं द्रोणं दृष्ट्वा युधिष्ठिरः बहुधा चिंतयामास द्रोणस्य प्रतिवारणं अशक्यं तु तम
न्येन द्रोणं मत्वा युधिष्ठिरः अविषह्यं गुरुं भारं सौभद्रे समवासृजत् वासुदेवादनवरं फाल्गुनाच्चामितौजसं अब्र
वीत्परवीरघ्नमभिमन्युमिदं वचः एत्य नो नार्जुनो गर्हेद्यथा तात तथा कुरु चक्रव्यूहस्य न वयं विद्म भेदं कथंचन त्वं वा

द्रो० र्जुनोवाकृष्णोवाभिंद्यात्प्रद्युम्नएववा चक्रव्यूहंमहाबाहोपंचमोनोपपद्यते अभिमन्योवरंतातयाचतांदातुमर्हसि पितॄ
४३ णांमातुलानांचसैन्यानांचैवसर्वशः धनंजयोहिनस्तातगर्हयेदेत्यसंयुगात क्षिप्रमस्त्रंसमादायद्रोणानीकंविशात
य अभिमन्युरुवाच द्रोणस्यदृढमत्युग्रमनीकप्रवरंयुधि पितॄणांजयमाकांक्षन्नवगाहेविलंबितं उपदिष्टोहि
मेपित्रायोगानीकविशातने धनंजयसमंयुद्धेत्वांवयंतातसंयुगे प्रणिधायानुयास्यामोरक्षंतःसर्वतो
मुखाः भीमउवाच अहंत्वानुगमिष्यामिधृष्टद्युम्नोथसात्यकिः पांचाने नोत्सहेहिविनिर्गंतुमहंकस्यांचिदापदि
युधिष्ठिरउवाच भिंध्यनीकंयुधांश्रेष्ठद्वारंसंजनयस्वनः वयंत्वानुगमिष्यामोयेनत्वंतातयास्यसि धनंजयसमं
युद्धेत्वांवयंतातसंयुगे प्रणिधायानुयास्यामोरक्षंतःसर्वतोमुखाः भीमउवाच अहंत्वानुगमिष्यामिधृष्टद्युम्नो
थसात्यकिः पांचालाःकेकयामत्स्यास्तथासर्वेप्रभद्रकाः सकृद्भिन्नंत्वयाव्यूहंतत्रतत्रपुनःपुनः वयंप्रध्वंसयि
मो१ ष्यामोनिघ्नमानावरान्वरान् अभिमन्युरुवाच अहमेतत्प्रवेक्ष्यामिद्रोणानीकंदुरासदं पतंगइवसंक्रुद्धोज्वलितंजात
वेदसं तत्कर्माद्यकरिष्यामिहितंयद्वंशयोर्द्वयोः मातुलस्यचयाप्रीतिंकरिष्यतिपितुश्चमे शिशुनैकेनसंग्रामे
काल्यमानानिसंघशः द्रक्ष्यंतिसर्वभूतानिद्विषत्सैन्यानिवैमया नाहंपार्थेनजातःस्यांनचजातःसुभद्रया यदिमे
संयुगेकश्चिज्जीवितोद्यविमुच्यते यदिचैकरथेनाहंसमग्रंक्षत्रमंडलं नकरोम्यष्टधायुद्धेनभवाम्यर्जुनात्मजः युधिष्ठि
रउवाच एवंतेभाषमाणस्यबलंसौभद्रवर्द्धतां यस्त्वमुत्सहसेभेत्तुंद्रोणानीकंदुरासदं रक्षितंपुरुषव्याघ्रैर्महेष्वासैःप्र
हारिभिः साध्यरुद्रमरुत्कल्पैर्वस्वग्न्यादित्यविक्रमैः संजयउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वासयंतारमचोदयत सुमित्राश्वा
नरणेक्षिप्रंद्रोणानीकायचोदय॥ ॥इतिमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधे संजयउवाच सौभद्रस्तुवचःश्रुत्वाधर्मरा श्रीरामः
४३

जस्यधीमतः अचोदयतयंतारंद्रोणानीकायभारत तेनसंचोद्यमानस्तुयाहियाहीतिसारथिः प्रत्युवाचततोराज
न्नभिमन्युमिदंवचः अतिभारोयमायुष्मन्नाहितस्त्वयिपांडवैः संप्रधार्यक्षमंबुद्ध्याततस्त्वंयोद्धुमर्हसि आ
चार्योहिकृतीद्रोणःपरमास्त्रेकृतश्रमः अत्यंतसुखसंवृ[illegible]द्धः त्वंचायुद्धविशारदः ततोभि
मन्युःप्रहसन्सारथिंवाक्यमब्रवीत् सारथेकोन्वयंद्रोणः समग्रंक्षत्रमेववा ऐरावतगतंशक्रंसहामरगणैरहं
अथवारुद्रमीशानंसर्वभूतगणार्चितं योधयेयंरणमुखेनमेक्षत्रेद्यविस्मयः नममैतद्द्विषत्सैन्यंकलामर्हति
षोडशीं अपिविश्वजितंविष्णुंमातुलंप्राप्यसूतज पितरंचार्जुनंयुद्धेनभीर्मामुपयास्यति अभिमन्युश्चतांवाचं
कदर्थीकृत्यसारथेः याहीत्येवाब्रवीदेनंद्रोणानीकायमाचिरं ततःसंचोदयामासहयानस्यत्रिहायनान् नातिहृ
ष्टमनाःसूतोहेमभांडपरिच्छदान् तेप्रेषिताःसुमित्रेणद्रोणानीकायवाजिनः द्रोणमभ्यद्रवन्राजन्महावेगपरा
क्रमं तमुदीक्ष्यतथायांतंसर्वेद्रोणपुरोगमाः अभ्यवर्तंतकौरव्याःपांडवाश्चतमन्वयुः सकर्णिकारप्रवरो
च्छ्रितध्वजःसुवर्णवर्मार्जुनिरर्जुनाद्वरः युयुत्सयाद्रोणमुखान्महारथान्समासदत्सिंहशिशुर्यथाद्विपान् तेविं
शतिंपदायत्ताःसंप्रहारंप्रचक्रिरे आसीद्गांगइवावर्तोमुहूर्तमुदधाविव शूराणांयुध्यमानानांनिघ्नतामितरेतरं
संग्रामस्तुमुलोराजन्प्रावर्ततसुदारुणः प्रवर्तमानेसंग्रामेतस्मिन्नतिभयंकरे द्रोणस्यमिषतोव्यूहंभित्वाप्रविश
दार्जुनिः तंप्रविष्टंविनिघ्नंतंशत्रुसंघान्महाबलं हस्त्यश्वरथपत्त्योघाःपरिवव्रुरुदायुधाः नानावादित्रनिनदैः क्ष्वेडितोत्कृ
ष्टगर्जितैः हुंकारैःसिंहनादैश्चतिष्ठतिष्ठेतिनिस्वनैः घोरैर्हलहलाशब्दैर्मागास्तिष्ठमामिति असावहममुत्रेतिप्रव

द्रो० ४४ दंतिमुख्यैर्मुखैः हंहितैर्निर्जितैर्हयैः क्षुरप्रैर्भिन्नदेहैरपि सन्नाहयंतोवसुधामभिद्रुद्रवरात्त्रैर्निं तेषामापततांवीरः शीघ्रयो
धीमहाबलः क्षिप्रास्त्रोन्यदधारयज्जन्ममेतोप्रमेयमद्भिः तेऽहन्यमानानाविवशानानालिंगैः शितैः शरैः अभिपे
तुः सुवृद्धशाणशानमास्वेपावकं ततस्तेषां शरीरैश्च शरीरावयवैश्च सः आतस्तारक्षितिं क्षिप्रं कुशैर्वेदीमिवाध्वरे व
द्धगोधांगुलित्राणान्सशरासनसायकान् साशिचर्मोकुशान्मोऽहन्सतोमरपरस्वधान् गदायोहागुडप्रासान्सर्ष्टितो
मरपट्टिशान् सभिंडिपालैरिधान्सशक्तिवरकंपनान् सप्रतोदमहाशंखान्सकुंतान्सकचग्रहान् समुद्गरक्षेपणी
यान्सपाशपरिघोपलान् सकेयूरान्गदान्वाहून्हृद्यगंधानुलेपनान् संचिच्छेदार्जुनिर्वृत्रां स्त्वदीयानांसहस्रशः
तैः स्फुरद्भिर्महाराजशुशुभेऽसृक्सुलोहितैः पंचास्यैः पन्नगैश्छिन्नैर्गारुडेनेवमारिष सुनासाननकेशांतैरव्रणैश्चा
रुकुंडलैः संदष्टौष्ठपुटैः क्रोधात्क्षरद्भिः शोणितंवहु सुचारुमुकुटोष्णीषैर्मणिरत्नविराजितैः विनालनलि
नाकारैर्दिवाकारशशिप्रभैः हितप्रियंवदैः कालेबहुभिः पुण्यगंधिभिः द्विषच्छिरोभिः पृथिवीमवतस्तारफाल्गु
निः गंधर्वनगराकारान्विधिवत्कल्पितान्रथान् ईषामुखान्त्रिवेणूंश्च न्यस्तदंडकबंधुरान् विजंघाक्षान्विचक्राणान्
विनासादशानानपि विवक्रोपस्करोपस्थान्भग्नोपकरणानपि प्रपातितोपस्तरणान्हत्वा योधान्सहस्रशः
शरैर्विशकलीकुर्वन्दिक्षुसर्वास्वदृश्यत पुनर्द्विपान्द्विपारोहान्वैजयंत्यंकुशध्वजान् तूणान्वर्माण्यथोकक्षाग्रै
वेयांश्चसकंबलान् घंटाः शुंडान्विषाणाग्रान्छत्रमालाः पदानुगान् शरैर्निशितधारोग्रैः शात्रवाणामशातयत्
वनायुजान्पार्वतीयान्कांबोजानथवाह्लिकान् स्थिरबालधिकर्णाक्षान्जवनान्साधुवाहिनः आरूढाञ्छिक्षितैर्योधैः

शक्त्यृष्टिप्रासयोधिभिः विध्वस्तचामरमुखान् विप्रविद्धप्रकीर्णकान् निरस्तजिह्वानयनान्निष्कीर्णान्त्रशकृद्घ्नान् हतारोहान्निष्टं-
स्तघंटानकव्याग्रगणामोदकान् निकृत्तवर्मकवचान् शकृन्मूत्रासृगाप्लुतान् निपातयन्नश्ववरांस्तावकान्स व्यरोचत
एको विष्णुरिवाचिंत्यः कृत्वाकर्म सुदुष्करं तथानिमेष्यितं तेन त्र्यंगेन ववर्तं महत् यथासुरबलं घोरं त्र्यंबकेन महौजसा
कृत्वाकर्माणि रणो सत्यं परैराज्ञैनिमाहवे अभिनव्य पदाकोधानन्त्वदीयानेव सर्वशः एवमेके [illegible] नतां सेनां सौभद्रे
णाशितैः शरैः भृशंविप्रहतां दृष्ट्वा स्कंदेनेवासुरीचमूं त्वदीयास्तव पुत्राश्च वीक्षमाणा दिशो दश संभ्रान्तास्याश्वलन्ने
त्राः प्रस्विन्ना लोमहर्षिणः पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये गोत्रनामभिरन्योन्यं क्रंदंते विजयैषिणः हता
न्पुत्रान्पितॄन्भ्रातॄन्बंधून्संबंधिनस्तथा प्रातिष्ठंत समुत्सृज्य त्वरयंतो हयद्विपान्॥ ॥ इति द्रोणपर्वणि अभिम
न्युवधे संजय उवाच तां प्रभग्नां चमूं दृष्ट्वा सौभद्रेणामितौजसा दुर्योधनो महाराक्रुद्धः स्वयं सौभद्रमभ्ययात् ततो रा
जानमाक्रान्तं सौभद्रं प्रतिसंयुगे दृष्ट्वा द्रोणोब्रवीद्योधान् परीप्सध्वं नराधिपं पुराभिमन्युर्लक्षं नः पश्यंतां हंति वीर्यवान्
तमाद्रवत मा भैष्ट क्षिप्रं रक्षत कौरवं ततः कृतज्ञा बलिनः सुहृदो जितकाशिनः त्रस्यमानाभयाद्वीरं परिवव्रुस्त
वात्मजं द्रोणो द्रौणिः कृपः कर्णः कृतवर्मा च सौबलः बृहद्बलो मद्रराजो भूरिर्भूरिश्रवाः शलः पौरवो वृषसेनश्च
विसृजंतः शितान्शरान् सौभद्रं शरवर्षेण महता समवाकिरन् संमोहयित्वा तमथ दुर्योधनममोचयत् अस्पा
द्रूपमिवाक्षिप्तं ममृषेनार्जुनात्मजः तं छारौघेण महता साश्वसूतान्महारथान् विमुक्तोकात्य सौभद्रः सिंहनादमथा

हे॰ नदत्र तस्य नादं ततः श्रुत्वा सिंहस्येवाभिवेधिराः नाम श्वेतस्तु संरब्धाः पुनर्द्रोणमुखा रथाः तरुनं कोष्ठकीकृत्य रथवं
४५ शेनमारिष विसृजन्तिपुञ्जालाभिनानालिंगानि संघशः तान्यन्तरिक्षे चिच्छेद सोऽप्रस्ते निशितैः शरैः तांश्चैव प्रति
विव्याध तदद्भुतमिवाभवत ततस्ते कोपितास्तेन शरैराशीविषोपमैः परिव[illegible]र्जिघांसंतः सोमदत्तमपराजितं समु
द्रमिव पर्यस्तं त्वदीयं तं वलार्णवं दधारैकोऽर्जुनिर्वीरो वेलेव भरतर्षभ शूराणां युध्यमानानां निघ्नतामितरेतरं आभि
मन्योः परेषां च नासीत्कश्चित्पराङ्मुखः तस्मिंस्तु घोरे संग्रामे वर्त्तमाने भयंकरे दुःसहो नवभिर्वाणैरभिमन्युमवि
ध्यत दुःशासनो द्वादशभिः कृपः शारद्वतस्त्रिभिः द्रोणस्तु सप्तदशभिः शरैराशीविषोपमैः विविंशतिश्च सप्त
त्या कृतवर्मा च सप्तभिः बृहद्बलस्तथाष्टाभिरश्वत्थामा च सप्तभिः भूरिश्रवास्त्रिभिर्वाणैर्मद्रेशः षड्भिराशुगैः
द्वाभ्यां शराभ्यां शकुनिस्त्रिभिर्दुर्योधनो नृपः स तु तान्प्रतिविव्याध त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः नृत्यन्निव म
हाराज चापहस्तः प्रतापवान् ततोऽभिमन्युः संक्रुद्धस्त्रास्यमानस्तवात्मजैः विदर्शयन्वै सुमहच्छिक्षाभ्या
सकृतं वलं गरुडानिलरंहोभिर्यन्तुर्वाक्यकरैर्हयैः दांतैरश्मकदायादं त्वरमाणोऽभ्यवारयत् विव्याध द
शभिर्वाणैस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् तस्याभिमन्युर्दशभिर्हयान्सूतं ध्वजं शरैः बाहू धनुः शिरश्चोर्व्यां स्म श्रीराम॰
यमानोऽभ्यपातयत् ततस्तस्मिन्हते वीरे सौभद्रेणाश्मकेश्वरे संचचाल वलं सर्वं पलायनपरायणं ततः कर्णः कृ
४५

त्रिभिस्तानवधीच्छरैः कर्णस्तं पंचविंशत्या नाराचानां समार्पयत अश्वत्थामा च विंशत्या कृतवर्मा च सप्तभिः सश
रंछितसर्वांगः ऋ ५

५

८७

पो द्रोणो द्रौणिकर्णौ गांधारराट् शलः शल्यो भूरिश्रवाः क्राथः सोमदत्तो विविंशतिः वृषसेनः सुषेणश्च कुंडभेदी प्रतर्दनः वृं
दारको ललित्थश्च प्रबाहुर्दीर्घलोचनः दुर्योधनश्च संक्रुद्धः शरवर्षैरवाकिरन् सोतिविद्धो महेष्वासैरभिमन्युरजि
ह्मगैः शरमादत्त कर्णाय परकायावमर्दनं तस्य भित्वा तनुत्राणं देहं निर्भिद्य चाशुगः प्रविवेश धरणीं वेगाद्वल्मी
कमिव पन्नगः स तेनातिप्रहारेण व्यथितो विह्वलन्निव संचचाल रणे कर्णः क्षितिकंपे यथाचलः तथान्यैर्निशि
तैर्बाणैः सुषेणं दीर्घलोचनं कुंडभेदिं च संक्रुद्धस्त्रिभिस्तानवधीद्बली शक्रात्मजात्मजः विचरन्ददृशे सैन्ये पाश
हस्त इवांतकः शल्यं च शरवर्षेण समीपस्थमवाकिरन् उदक्रोशन्महाबाहुस्तव सैन्यानि भीषयन् ततः
स विद्धोस्त्रविदा मर्मभिरजिह्मगैः शल्यो राजन् रथोपस्थे निषसाद मुमोह च तं हि दृष्ट्वा तथा विद्धं
सौभद्रेण यशस्विना संप्राद्रवच्चमूः सर्वा भारद्वाजस्य पश्यतः संप्रेक्ष्य तं महाबाहुं रुक्मपुंखैः समावृतं
त्वदीयाः प्रपलायंत मृगाः सिंहार्दिता इव स तु रणयशसाभिपूज्यमानः पितृसुरचारणसिद्धयक्षसंघैः
अवनितलगतैश्च भूतसंघैरतिविबभौ हुतभुग्यथाज्यसिक्तः॥ ॥द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधे धृतरा
ष्ट्र उवाच तथा प्रमथमानं तं महेष्वासमजिह्मगैः आर्जुनिं मामकाः संख्ये के चैनं समवारयन् संजय उ
वाच शृणु राजन्कुमारस्य रणे विक्रीडितं महत् बिभित्सतो रथानीकं भारद्वाजेन रक्षितं मद्रेशं सादितं
दृष्ट्वा सौभद्रेणाशुगै रणे शल्यादवरजः क्रुद्धः किरन्बाणान्समभ्ययात् स विद्ध्वा दशभिर्बाणैः साश्वयंतारमा

द्रो० र्जुनिं उदक्रोशन्महाशब्दं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् तस्यार्जुनिः शिरोग्रीवं पाणिपादं धनुर्हयान् छत्रं ध्वजं नियंतारं त्रिवेणुं
४६ तुल्यमेव च चक्रं युगं चतूणीरं ह्यनुकर्षं च सायकैः पताकां चक्रगोप्तारौ सर्वोपकरणानि च लघुहस्तः प्रचिच्छेद ददृशे
तं न कश्चन सपपात क्षितौ क्षीणः प्रविद्धाभरणांबरः वायुनेव महाशैलः संभग्नोमिततेजसा अनुगास्तस्य वित्रस्ताः प्रा
द्रवन्सर्वतो दिशः आर्जुनेः कर्मतद्दृष्ट्वा संप्रणेदुः समंततः नादेन सर्वभूतानि साधु साध्विति भारत शल्यभ्रातर्य
थारुग्णे बहुशस्तस्य सैनिकाः कुलाधिवासनामानि श्रावयंतोर्जुनात्मजं अभ्यधावंत संक्रुद्धा विविधायुधपाण
यः रथैरन्यैर्गजैश्चान्ये पत्तिभिश्चान्यैर्बलोत्कटाः बाणशब्देन महता रथनेमिस्वनेन च हुंकारैः क्ष्वेडितोत्क्रुष्टैः सिंह
नादैः सगर्जितैः ज्यातलत्रस्वनैरन्ये गर्जंतोर्जुननंदनं ब्रुवंतश्च न नो जीवन्मोक्ष्यसे जीवितादिति तांस्तथा ब्रुव
तो दृष्ट्वा सौभद्रः प्रहसन्निव यो यः स्म प्राहरत्पूर्वं तं तं विव्याध पत्रिभिः संदर्शयिष्यन्नस्त्राणि विचित्राणि लघूनि
च आर्जुनिः समरे शूरो मृदुपूर्वमयुध्यत वासुदेवादुपात्तं यद्यदस्त्रं च धनंजयात् अदर्शयत तत्कार्ष्णिः कृ
ष्णाभ्यामविशेषयन् वहतस्संगुरुं भारं साध्वसं च पुनः पुनः संदधद्विसृजंश्चेषून्निर्विशेषमदृश्यत चाप
मंडलमेवास्य विस्फुरद्दिक्षुदृश्यत सुदीप्तस्य शरत्काले सवितुर्मंडलं यथा ज्याशब्दः शुश्रुवे तस्य तलशब्दश्च दारु
णः महाशनिमुचः काले पयोदस्येव निःस्वनः ह्रीमानमर्षी सौभद्रो मानकृत्प्रियदर्शनः संमिमानयिषुर्वीरा
निष्वस्त्रैश्चाप्ययुध्यत मृदुर्भूत्वा महाराज दारुणः समपद्यत वर्षामतीतो भगवान् शरदीव दिवाकरः शरान्वि श्रीराम०
४६

चित्रान्सुबहून्नरुक्मपुंखान्छिलाशितान् मुमोच शातनः क्रुद्धो गभस्तीनिव भास्करः क्षुरप्रैर्वत्सदंतैश्च विपाठैश्च महारथैः
नाराचैरर्द्धनाराचैर्भल्लैरंजलिकैरपि अवाकिरद्रथानीकं भारद्वाजस्य पश्यतः ततस्तत्सैन्यमभवद्विमुखं शरपीडि
तं ॥ ॥ द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधे धृतराष्ट्र उवाच द्वैधीभवति मे चित्तं ह्रिया तुष्ट्या च संजय मम पुत्रस्य य
त्सैन्यं सौभद्रः समवारयत् विस्तरेणैव मे शंस सर्वं गावल्गणे पुनः विक्रीडितं कुमारस्य स्कंदस्येवासुरैः सह सं
जय उवाच हंत ते संप्रवक्ष्यामि विमर्दं मतिदारुणं एकस्य च बहूनां च यथासीत्तुमुलो रणः अभिमन्युं कृतो
त्साहः कृतोत्साहानरिंदमान् रथस्थो रथिनः सर्वांस्तावकानभ्यवर्षयत् द्रोणं कर्णं कृपं शल्यं द्रौणिं भोजं बृह
द्बलं दुर्योधनं सौमदत्तिं शकुनिं च महाबलं नानानृपान्नृपसुतान्सैन्यानि विविधानि च अलातचक्रवत्सर्
वांस्तूर्णं बाणैः समार्पयत् निघ्नन्नमित्रान्सौभद्रः परमास्त्रैः प्रतापवान् अदर्शयत तेजस्वी दिक्षु सर्वासु
भारत तद्दृष्ट्वा चरितं तस्य सौभद्रस्यामितौजसः समकंपत सैन्यानि त्वदीयानि सहस्रशः अथाब्रवीन्महा
प्राज्ञो भारद्वाजः प्रतापवान् हर्षेणोत्फुल्लनयनः कृपमाभाष्य सत्वरं घट्टयन्निव मर्माणि पुत्रस्य तव भारत
अभिमन्युं रणे दृष्ट्वा तदा रणविशारदं एष गच्छति सौभद्रः पार्थानां प्रथितो युवा नंदयन्सुहृदः सर्वान्रा
जानं च युधिष्ठिरं नकुलं सहदेवं च भीमसेनं च पांडवं बंधून्संबंधिनश्चान्यान्मध्यस्थान्सुहृदस्तथा नास्य यु
द्धे समं मन्ये कंचिदन्यं धनुर्द्धरं इच्छन्हन्यादिमां सेनां किमर्थमपि नेच्छति द्रोणस्य प्रीतिसंयुक्तं श्रुत्वा वा

द्रो०
४७
कुंतेयात्मजः आर्जुनिं प्रति संक्रुद्धो द्रोणं दृष्ट्वा स्मयन्निव अथ दुर्योधनः कर्णमब्रवीद्बाह्लिकं नृपः दुःशासनं मद्र
राजं तांस्तथान्यान्महारथान् सर्वमूर्द्धाभिषिक्तानामाचार्यो ब्रह्मवित्तमः अर्जुनस्य सुतं मूढो नायं हंतुमिहेच्छति नह्य
स्य समरे मुच्येदंतकोप्याततायिनः किमंग पुनरेवान्यो मर्त्यः सत्यं ब्रवीमि वः अर्जुनस्य सुतं त्वेषः शिष्यत्वादभिर
क्षति शिष्याः पुत्राश्च दयितास्तदपत्यं च धर्मिणां संरक्ष्यमाणो द्रोणेन मन्यते वीर्यमात्मनः आत्मसंभावितो मू
ढस्तं प्रमथ्नीत माचिरं एवमुक्तास्ते राज्ञा सात्वतीपुत्रमभ्ययुः संरब्धास्ते जिघांसंतो भारद्वाजस्य पश्यतः दुःशासन
स्तु तच्छ्रुत्वा दुर्योधनवचस्तदा अब्रवीत्कुरुशार्दूलो दुर्योधनमिदं वचः अहमेनं हनिष्यामि महाराज ब्रवीमि ते मि
षतां पांडुपुत्राणां पांचालानां च पश्यतां ग्रसिष्याम्यद्य सौभद्रं यथा राहुर्दिवाकरं उत्क्रुश्य चाब्रवीद्वाक्यं कुरुराज
मिदं वचः श्रुत्वा कृष्णौ मया ग्रस्तं सौभद्रमतमानिनौ गमिष्यतः प्रेतलोकं जीवलोकान्न संशयः तौ च श्रुत्वा मृ
तौ व्यक्तं पांडोः क्षेत्रोद्भवाः सुताः एकाह्ना ससुहृद्वर्गाः क्लैब्याद्धास्यंति जीवितं तस्मादस्मिन्हते शत्रौ हताः सर्वे
हितास्तव शिवेन मां ध्याहि राजन्नेष हन्मि रिपुं तव एवमुक्त्वा नदन्राजन्पुत्रो दुःशासनस्तव सौभद्रमभ्ययात्क्रु २४
द्धः शरवर्षैरवाकिरत् तमतिक्रुद्धमायांतं तव पुत्रमरिंदमः अभिमन्युः शरैस्तीक्ष्णैः षड्विंशत्या समार्पयत् दुः
शासनस्तु संक्रुद्धः प्रभिन्न इव कुंजरः अयोधयत सौभद्रमभिमन्युश्च तं रणे तौ मंडलानि विचित्राणि रथा
भ्यां सव्यदक्षिणं चरमाणावयुध्येतां रथशिक्षाविशारदौ अथ पणवमृदंगदुंदुभीनां क्रकचमहानक श्रीराम०
४७

भेरिमृदंगरवाणां निनदमतिभृशं नराः प्रचक्रु लवणजलोद्भवसिंहनादमिश्रं॥ ॥इति द्रोणपर्वणि अभिमन्यु
वधे संजयउवाच शरविक्षतगात्रस्तु प्रत्यमित्रमवस्थितं अभिमन्युः स्मयन्धीमान्दुःशासनमथाब्रवी
त् दिष्ट्यापश्यामि संग्रामे मानिनं शूरमागतं निष्ठुरं त्यक्तधर्माणमाक्रोशनपरायणं यत्सभायां त्वया राज्ञो
धृतराष्ट्रस्य शृण्वतः कोपितः परुषैर्वाक्यैर्धर्मराजो युधिष्ठिरः जयोन्मत्तेन भीमश्च बह्वबद्धं प्रभाषितः तत्त्व
येदमनुप्राप्तं तस्य कोपान्महात्मनः परवित्तापहारस्य क्रोधस्याप्रशमस्य च लोभस्य ज्ञाननाशस्य द्रोहस्यात्या
हितस्य च पितॄणां मम राज्यस्य हरणस्योग्रधन्विनां तत्त्वयेदमनुप्राप्तं प्रकोपाद्वै महात्मनां सद्यस्योग्रमध
र्मस्य फलं प्राप्नुहि दुर्मते शासितास्म्यद्य ते बाणैः सर्वसैन्यस्य पश्यतः अद्याहमनृणस्तस्य कोपस्य भवि
ता रणे अमर्षितायाः कृष्णायाः कांक्षितस्य च मे पितुः अद्य कौरव्य भीमस्य भवितास्म्यनृणो युधि नहि
मे मोक्ष्यसे जीवन्यदि नोत्सृजसे रणं एवमुक्त्वा महाबाहुर्बाणं दुःशासनान्तकं संदधे परवीरघ्नः का
लाग्न्यनिलवर्चसं तस्योरस्तूर्णमासाद्य जत्रुदेशे विभिद्य तं जगाम सह पुंखेन वल्मीकमिव पन्नगः अथै
नं पंचविंशत्या पुनरेव समार्पयत् शरैरग्निसमस्पर्शैराकर्णसमचोदितैः स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ
उपाविशत् दुःशासनो महाराज कश्मलं चाविशन्महत् सारथिस्त्वरमाणस्तु दुःशासनमचेतनं रणमध्या
दपोवाह सौभद्रशरपीडितं पांडवा द्रौपदेयाश्च विराटश्च समीक्ष्य तं पांचालाः केकयाश्चैव सिंहनादमथान

द्रो० नदन् वादित्राणि च संघोषैर्नानालिंगानि सर्वशः प्राकारयंत संहृष्टाः पांडूनां तत्र सैनिकाः अपश्यत्स्मयमानाश्च सौ
४८ भद्रस्य विचेष्टितं अन्यंतवैरिणां दृप्तं दृष्ट्वा शत्रुं पराजितं धर्ममारुतशक्राणां मात्स्विनोः प्रतिमास्तथा धारयं
तो ध्वजाग्रेषु द्रौपदेया महारथाः सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नशिखंडिनौ केकया धृष्टकेतुश्च मत्स्याः पां
चालाश्च सृंजयाः युक्ता युधिष्ठिरपुरोगमाः अभ्यद्रवंत त्वरितो द्रोणानीकं विभित्सवः ततोभवन्महायुद्धं त्वदीयानां
परैः सह जयमाकांक्षमाणानां शूराणामनिवर्तिनां तथा तु सर्वमानेवै संग्रामे तिभयंकरे दुर्योधनो महाराज
राधेयमिदमब्रवीत् पश्य दुःशासनं वीरमभिमन्युवशं गतं प्रतपंतमिवादित्यं निघ्नंतं शात्रवान् रणे अथ
वैते सुसंरब्धाः सिंहा इव बलोत्कटाः सौभद्रमुद्यतास्त्रातुमभ्यधावत पांडवाः ततः कर्णः शरैस्तीक्ष्णैरभिम
न्युं दुरासदं अभ्यवर्षत संक्रुद्धः पुत्रस्य हितकृत्तदा तस्य चानुचरांस्तीक्ष्णैर्विव्याध परमेषुभिः अवज्ञा
पूर्वकं शूरः सौभद्रस्य रणाजिरे अभिमन्युस्तु राधेयं त्रिसप्तत्या शिलीमुखैः अविध्यत्त्वरितो राजन् द्रोणं प्रेप्सु
र्महामनाः तं तथा नाशकत्कश्चिद्द्रोणाद्वारयितुं रथी आरुजंतं रथश्रेणीं वज्रहस्तात्मजात्मजं ततः कर्णो ज
यप्रेप्सुर्मानी सर्वधनुष्मतां सौभद्रं शतशो विध्यदुत्तमास्त्राणि दर्शयन् सोस्त्रैरस्त्रविदां श्रेष्ठो रामशिष्यः प्रताप
वान् समरे शत्रुदुर्धर्षमभिमन्युमपीडयत् स तथा पीड्यमानस्तु राधेयेनास्त्रवृष्टिभिः समरेमरसंकाशः सौभ
द्रो न व्यसीदत ततः शिलाशितैस्तीक्ष्णैर्भल्लैरानतपर्वभिः छित्वा धनूंषि शूराणामार्जुनिः क
र्णमार्दयत् धनुर्मंडलनिर्मुक्तैः शरैराशीविषोपमैः सच्छत्रध्वजयंतारं साश्वमाशुस्मयन्निव

पांचालाःसृंजयाःपा०

श्रीराम०
४८

कर्णोपिचास्यचिक्षेपवाणान्सन्नतपर्वणः असंभ्रांतस्तुतान्सर्वान्नगराट्फाल्गुनात्मजः ततोमुहूर्त्तात्कर्णस्यवा
णेनैकेनवीर्यवान् सध्वजंकार्मुकंवीरश्छित्वाभूमावपातयत् ततःकृच्छ्रगतंकर्णंदृष्ट्वाकर्णादनंतरः
सौभद्रमभ्ययात्तूर्णंदृढमुद्यम्यकार्मुकं ततउत्क्रुशुःपार्थास्तेषांचानुचराजनाः वादित्राणिचसंज
घ्नुःसौभद्रंचापितुष्टुवुः॥ ॥द्रोणपर्वणिअभिमन्युवधे संजयउवाच सोतिगर्जन्धनुष्पाणिर्ज्यांविक
र्षन्पुनःपुनः तयोर्महात्मनोस्तूर्णंरथांतरमवारयत् सोविध्यद्दशभिर्वाणैरभिमन्युंदुरासदं सछ
त्रध्वजयंतारंसाश्वमाशुस्मयन्निव पितृपैतामहंकर्मकुर्वाणमतिमानुषं दृष्ट्वार्दितंशरैःकार्ष्णिंत्व
दीयाहृषिताभवन् तस्याभिमन्युरायम्यस्मयन्नेकेनपत्रिणा शिरःप्रच्यावयामासतद्रथात्प्रापतद्भुवि
कर्णिकारमिवोद्धूतंवातेनापतितंनगात् भ्रातरंनिहतंदृष्ट्वाराजन्कर्णोव्यथांययौ विमुखीकृत्य
कर्णंतुसौभद्रःकंकपत्रिभिः अन्यानपिमहेष्वासांस्तूर्णमेवाभिदुद्रुवे ततस्तद्विततंसैन्यंहस्त्यश्व
रथपत्तिमत् क्रुद्धोभिमन्युरभिनत्तिग्मतेजामहायशाः कर्णस्तुबहुभिर्वाणैरर्द्यमानोभिमन्युना
अपायाज्जवनैरश्वैस्ततोनीकमभिद्यत शलभैरिववाकाशंधाराभिरिववावृते अभिमन्योःश
रैराजन्नप्राज्ञायतकिंचन तावकानांतुयोधानांभारतीभरतर्षभ सकक्षेग्निरिवोत्सृष्टोनिर्दहंस्तरसा
रिपून् मध्येभारतसैन्यानामार्जुनिःपर्यवर्त्तत रथनागाश्वमनुजानर्दयन्निशितैःशरैः सप्रविश्या

द्रो०
४९

करणेभूमिंकवंधगणसंकुलं सौभद्रचापप्रभवैर्निकृत्ताः परमेषुभिः स्वानेवाभिमुखाघ्नंतः प्राद्रवन्जीवितार्थि
नः तेघोरारौद्रकर्माणोविपाठावहवःशिताः निघ्नंतोरथनागाश्वान्जग्मुराशुवसुंधरां सायुधाः सांगुलि
त्राणाः सगदाः सांगदारणे दृश्यंतेवाहवश्छिन्नाहेमाभरणभूषिताः शराश्चापानिखड्गाश्चशरीराणिशि
रांसिच सकुंडलानिस्रग्वीणिभूमावासंसहस्रशः सोपस्करैरधिष्ठानैरीषादंडकवंधुरैः अक्षैर्विमथितै
श्चक्रैर्वहुधापतितैर्युगैः शक्तिचापासिभिश्चैवपतितैश्चमहाध्वजैः चर्मचापशरैश्चैवव्यवकीर्णैःसमंततः
निहतैःक्षत्रियैरश्वैर्वारणैश्चविशांपते अगम्यरूपापृथिवीक्षणेनासीत्सुदारुणा वध्यतांराजपुत्राणांक्रं
दतामितरेतरं प्रादुरासीन्महाशब्दोभीरूणांभयवर्द्धनः सशब्दोभरतश्रेष्ठदिशःसर्वाव्यनादयत् सौभद्रश्चा
द्रवत्सेनांघ्नन्नश्वरथद्विपान् कक्षमग्निरिवोत्सृष्टोनिर्दहंस्तरसारिपून् मध्येभारतसैन्यानामार्जुनिःप्रत्यदृ
श्यत विचरंतंदिशःसर्वाःप्रदिशश्चापिभारत तंतदानीनुपश्यामःसैन्येनरजसावृतं आददानंगजाश्वानांनृणांचायू
षिभारत क्षणेनभूयःपश्यामःसूर्यंमध्यंदिनेयथा अभिमन्युंमहाराजप्रतपंतंद्विषद्गणान् सवासवसमःसंख्येवा
सवस्यात्मजात्मजः अभिमन्युर्महाराजसैन्यमध्येव्यरोचयत॥ ॥द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधे धृतराष्ट्रउवाच वालम
त्यंतसुखिनंस्वबाहुबलदर्पितं युद्धेषुकुशलंवीरंकुलपुत्रंतनुत्यजं गाहमानमनीकानिसदश्वैस्त्रिहायनैः अपियौ
धिष्ठिरात्सैन्यात्कश्चिद्व्यपतद्वली संजयउ० युधिष्ठिरोभीमसेनःशिखंडीसात्यकिर्यमौ धृष्टद्युम्नोविराटश्चद्रुपदश्चस श्रीराम०

४९

पुत ६

केकयः धृष्टकेतुश्च संरब्धो मत्स्यपाञ्चाल्यपतिरणे तेनैव तु मया यान्तः पितरो मातुलैः सह अभ्यद्रवन्परीप्सन्तो मूढानीकाः
प्रहारिणः तान्दृष्ट्वा द्रवतः शूरान्त्वदीया विमुखाभवन् ततस्तद्विमुखं दृष्ट्वा तव सैन्यं महद्बले जामाता तव तेजस्वी संसं
मप्यपुराद्रवत सैंधवस्य महाराज पुत्रो राजा जयद्रथः सपुत्रान्गृद्धिनः पार्थान्सह सैन्यान्यवारयत उग्रधन्वा महेष्वासो दिव्यम
स्त्रमुदीरयन् वार्द्धक्षत्रिरुपासेधत्तेषामाविवकुंजरः धृतराष्ट्र उ० अतिभारमहं मन्ये सैंधवे संजयाहितं यदेकः पांड
वान्क्रुद्धान्पुत्रप्रेप्सूनवारयत् उग्रधन्वा महेष्वासो दिव्यमस्त्रमुदीरयन् अत्यद्भुतमहं मन्ये बलं शौर्यं च सैंधवे तस्य प्र
ब्रूहि मे वीर्यं कर्म चैवाग्र्यं महात्मनः किं दत्तं मिष्टं वा किं सुतप्तं मयोत्तपः सिंधुराजेन येनैकः पांडवान्समवारयत संजय उ०
द्रौपदीहरणे यत्तद्भीमसेनेन निर्जितः मानात्संतप्तवान्राजा वरार्थी सुमहत्तपः इंद्रियाणि प्रियार्थेभ्यः प्रियेभ्यः सं
निवर्त्य सः क्षुत्पिपासातपसहः कृशो धमनिसंततः देवमाराधयच्छर्वं गृणन्ब्रह्म सनातनं भक्तानुकंपी भगवांस्त
स्य चक्रे ततो दयां स्वप्नांतेप्यथ चैवाह हरः सिंधुपतेः सुतं वरं वृणीष्व प्रीतोस्मि जयद्रथ किमिच्छसि एवमुक्तस्तु श
र्वेण सिंधुराजो जयद्रथः उवाच प्रणतो रुद्रं प्रांजलिर्नियतात्मवान् पांडवेयानहं संख्ये भीमवीर्यपराक्रमा
न् वारयेयं रथेनैकः समस्तानिति भारत एवमुक्तस्तु देवेशो जयद्रथमथाब्रवीत् ददानि ते वरं सौम्य वि
ना पार्थं धनंजयं वारयिष्यसि संग्रामे चतुरः पांडुनंदनान् एवमस्त्विति देवेशमुक्त्वाबुध्यत पार्थिवः स तेन वरदा
नेन दिव्येनास्त्रबलेन च एकः संवारयामास पांडवानामनीकिनीं तस्य ज्यातलघोषेण क्षत्रियान्भयमाविशत् परांश्च

द्रो० ततसैन्यस्यसर्वस्य परमकोपवत् इच्छात्तुक्षत्रियामारं सैंधवे सर्वमाहितं उक्त्वाम्य इत्थराजन्येन यौधिष्ठिरं दलं॥ ॥द्रो

५० णापर्वणि अभिमन्युवधे संजयउवाच यन्मां पृच्छसि राजेंद्र सिंधुराजस्य विक्रमं शृणु तत्सर्वमाख्यास्ये यथा पांडुन यो

धयत् तमूहुर्वाजिनो वश्याः सैंधवाः साधुवाहिनः विकुर्वाणा बृहंतोश्वाः श्वसनोपमरंहसः गंधर्वनगराकारं विधि

वत्कल्पितं रथं तस्याभ्यशोभयत्केतुर्वाराहो राजतो महान् श्वेतछत्रपताकाभिश्चामरव्यजनेन च स वभौ राजलि

ले गैस्तारापतिरिवांवरे मुक्तावज्रमणिस्वर्णैर्भूषितं यदयस्मयं वरूथं विवभौ तस्य ज्योतिभिः खमिवावृ

तं स विस्फार्य महच्चापं किरन्निषुगणान्बहून् तत्खंडं पूरयामास यद्दारयदर्जुनिः स सात्यकिं त्रिभि

र्बाणैरष्टाभिश्च वृकोदरं धृष्टद्युम्नं तथा षष्ट्या विराटं दशभिः शरैः द्रुपदं पंचभिस्तीक्ष्णैः सप्ताभिश्च शि

खंडिनं केकयान्पंचविंशत्या द्रौपदेयां स्त्रिभिस्त्रिभिः युधिष्ठिरं तु सप्तत्या ततः शेषानुपानुदत् इषु

जालेन महता तदद्भुतमिवाभवत् अथास्य सितपीतेन भल्लेनादिश्य कार्मुकं विच्छेद प्रहसन्राजा धर्मपुत्रः

प्रतापवान् अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण सोन्यदादाय कार्मुकं विव्याध दशभिः पार्थं तांश्चैवान्यांस्त्रिभिस्त्रिभिः तत्र

स्य लाघवं ज्ञात्वा भीमो भल्लैस्त्रिभिस्त्रिभिः धनुर्ध्वजं च छत्रं च क्षितौ क्षिप्रमपातयत् सोन्यदादाय वलवान्सज्यं

कृत्वा चकार्मुकं भीमस्यापातयत्केतुं धनुरश्वांश्च मारिष सहतोश्वादवप्लुत्य छिन्नधन्वा रथोत्तमात् सात्यके

राप्लुतो यानं गिर्यग्रमिव केसरी ततस्त्वदीयाः संहृष्टाः साधुसाध्विति वादिनः सिंधुराजस्य तत्कर्म प्रेक्ष्याप्र श्रीराम०

५०

द्धेयमद्भुतं संक्रुद्धान्पांडवानेकोयद्दधाराऽस्त्रतेजसा तत्रस्य कर्म भूतानि सर्वाण्येवाभ्यपूजयन् सौभद्रेणाहतैः पू
र्वमंतराणि निहतैर्द्विपैः पांडुनंदनः शिनिः पंथाः सैंधवेन निवारिताः यतमानास्ततो वीरा मत्स्यपांचालकैकयाः
पांडवाश्चाभ्यपद्यंतरणे कैकश्येन सैंधवं योयोहिप्रयततेभेत्तुं द्रोणानीकं नवाहितः तं तमेव वरं प्राप्य सैंधवः प्रत्यवा
रयत॥ ॥इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधे संजय उवाच सैंधवेन निरुद्धेषु जयगृद्धिषु पांडुषु सुघोरमभवद्यु
द्धं त्वदीयानां परैः सह प्रविश्य वार्जुनिः सेनां सत्यसंधो दुरासदः अक्षोभयत तेजस्वी मकरः सागरं यथा तं
तथा शरवर्षेण क्षोभयंतमरिंदम यथाप्रधाना सौभद्रमभ्ययुः कुरुसत्तमाः तेषां तस्य च संमर्दो दारुणः सम
पद्यत सृजतां शरवर्षाणि प्रसक्तममितौजसां रथव्रजेन संरुद्धस्तैरमित्रैरथार्जुनिः वृषसेनस्य यंतारं छि
त्वाचिछेदकार्मुकं तस्य विव्याध बलवान् शरैरश्वान् जिह्मगैः वातायमानैरथ तैरश्वैरपहृतोरणात् तेनां
तरेणाभिमन्योर्यंता वासारयद्रथं रथव्रजास्ततो हृष्टाः साधुसाध्विति चुक्रुशुः तं सिंहमिव संक्रुद्धं
प्रमथ्नंतं शरैरीन् आरादायांतमभ्येत्य वसातीयोभ्यपाद्रुतं सोभिमन्युं शरैः षष्ट्या रुक्मपुंखैरवाकिर
न् अब्रवीच्चनमेजीवन्जीवतो युधि मोक्ष्यसे तमयस्मयवर्म्माणमिषुणा दूरपातिना विव्याध युधि सौ
भद्रः स पपात व्यसुः क्षितौ वीराणं निहतं दृष्ट्वा क्रुद्धाः क्षत्रियपुंगवाः परिवव्रुस्तदा राजंस्तव पौत्रं जिघांसवः
विस्फारयंतश्चापानि नानारूपाण्यनेकशः तद्युद्धमभवद्रौद्रं सौभद्रस्यारिभिः सह तेषां शरान्सेषुसनान् शरीराणि
शिरांसि च सकुंडलानि स्रग्वीणि क्रुद्धश्चिच्छेद फाल्गुनिः सखड्गाः सांगुलित्राणाः सपट्टिशपरश्वधाः

द्रो०
५१

अपरपंतभुजाश्छिन्नाहेमाभरणभूषिताः सग्भिराभरणैर्वस्त्रैः पतितैश्च महाभुजैः वर्म्मभिश्चर्म्मभिर्हारैर्मु
कुटैश्छत्रचामरैः अपस्कारैरधिष्ठानैरीषादंडकबंधुरैः अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्भग्नैश्च बहुधा युगैः अनु
कर्षैः पताकाभिः सारथिवाजिभिः रथैश्च भग्नैर्नागैश्च हतैः कीर्णाभवन्मही नि
हतैः क्षत्रियैश्च शूरैर्नानाजनपदेश्वरैः जयगृध्रैर्हतैर्भूमिर्दारुणा समपद्यत दिशो विचरतस्तस्य सर्वा
श्च प्रदिशस्तथा रणेभिमन्योः क्रुद्धस्य रूपमंतरधीयत कांचनं यद्यदस्यासीद्वर्म्माभरणानि च धनु
षश्च शराणां च तदपश्याम केवलं तं तदा नाशकत्कश्चिच्चक्षुर्भ्यामभिवीक्षितुं आददानं शरैर्योधान्मध्ये सू
र्यमिव स्थितं द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधे संजय उवाच आददानस्तु शूराणामायूंष्यभवदार्जुनिः अंतकः स
र्वभूतानां प्राणान्काल इवागते स शक्र इव विक्रांतः शक्रसूनोः सुतो बली अभिमन्युस्तदानीकं लोडयन्सम
दृश्यत प्रविश्यैव तु राजेंद्र क्षत्रियेंद्रांतकोपमः सत्यश्रवसमादत्त व्याघ्रो मृगमिवोल्बणः सत्यश्रवसि वाक्षि
प्ते त्वरमाणा महारथाः प्रगृह्य विपुलं शस्त्रमभिमन्युमुपाद्रवन् अहं पूर्वमहं पूर्वमिति क्षत्रियपुंगवाः स्पर्द्धमा
नाः समाजग्मुर्जिघांसंतोर्जुनात्मजं क्षत्रियाणामनीकानि प्रद्रुतान्यभिधावतां जग्राह तिमिरासाद्य क्षुद्रमत्स्या
निवार्णवे येकेचनागतास्तस्य समीपमपलायिनः न ते प्रतिनिवर्त्तंते समुद्रादिव सिंधवः महाग्राहगृहीतेव
वातवेगभयार्दिता समकंपत सा सेना विभ्रष्टा नौरिवार्णवे अथ रुक्मरथो नाम मद्रेश्वरसुतो बली त्र
स्तामाश्वासयन्सेनामत्रस्तो वाक्यमब्रवीत् अलं त्रासेन वः शूरा नैष कश्चिन्मयि स्थिते अहमेनं ग्र
हीष्यामि जीवग्राहं न संशयः एवमुक्त्वा तु सौभद्रमभिदुद्राव वीर्यवान् सुकल्पितेनोह्यमानः स्पंदने

श्री राम०
५१

नविराजता सोऽभिमन्युं त्रिभिर्बाणैर्विद्ध्वा वक्षस्यथानदत् त्रिभिश्च दक्षिणे बाहौ सव्ये चानिशितैस्त्रिभिः स त
स्येष्वसनं छित्वा फाल्गुनिः सव्यदक्षिणौ भुजौ शिरश्च तत्स्वक्षि क्षितौ क्षिप्रमपातयत् दृष्ट्वा रुक्मरथं रुग्णं
पुत्रं शल्यस्य मानिनं जीवग्राहं जिघृक्षं तं सौभद्रेण यशस्विना संग्रामदुर्मदा राजन् राजपुत्राः प्रहारिणः
वयस्याः शल्यपुत्रस्य सुवर्णविकृतध्वजाः तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महाबलाः आर्जुनिं शरवर्षे
ण समन्तात्पर्यवारयन् शूरैः शिक्षाबलोपेतैस्तरुणैरत्यमर्षणैः दृष्ट्वैकं समरे शूरं सौभद्रमपराजितं
छाद्यमानं शरव्रातैर्हृष्टो दुर्योधनोऽभवत् वैवस्वतस्य भवनं गतं ह्येनममन्यत सुवर्णपुंखैरिषुभिर्नाना
लिंगैः सुतेजनैः अदृश्यमार्जुनिं चक्रुर्निमेषात्ते नृपात्मजाः ससूताश्वध्वजं तस्य स्यंदनं तं च मारिष
आचितं समपश्याम श्वाविधं शललैरिव सगाढविद्धः क्रुद्धश्च तोत्रैर्गजइवार्दितः गांधर्वमस्त्रमायच्छद्रथ
मायां च भारत आर्जुनेन तपस्तप्त्वा गांधर्वेभ्यो यदाहृतं तुंबुरुप्रमुखेभ्यो वै तेनामोहयताहितान् एकधा शत
धा राजन् दृश्यते स्म सहस्रधा अलातचक्रवत्संख्ये क्षिप्रमस्त्राणि दर्शयन् रथचर्यास्त्रमायाभिर्मोहयित्वा परं
तपः विभेद शतधा राजन् शरीराणि महीक्षितां प्राणाः प्राणभृतां संख्ये प्रेषिता निशितैः शरैः राजन् प्राप्य परं लोके
शरीराण्यवनीं ययुः धनूंष्यश्वान्नियंतॄंश्च ध्वजान्बाहूंश्च सांगदान् शिरांसि च शितैर्बाणैस्तेषां चिच्छेद फाल्गु
निः चूतारामो यथा भग्नः पंचवर्षः फलोपगः राजपुत्रशतं तद्वत्सौभद्रेण निपातितं क्रुद्धाशीविषसंकाशा

द्रो० नृसुकुमारान्सुखोचितान् एकेनाभिहतान्दृष्ट्वा भीतो दुर्योधनोऽभवत् रथिनः कुंजरानश्वान्पदातीनभिनत्रतः
५२ दृष्ट्वा दुर्योधनः क्षिप्रमुपायाममर्षितः तयोः क्षणमिवापूर्णः संग्रामः समपद्यत अथाभवत्ते विमुखः पुत्रः श
रशताहतः॥ ॥द्रोणपर्वणीऽभिमन्युवधे धृतराष्ट्र उवाच यथा वदसि मे सूत एकस्य बहुभिः सह संग्रामं तुमु
लं घोरं जयं चैव महात्मनः अश्रद्धेयमिवाश्चर्यं सौभद्रस्याथ विक्रमं किं तु नात्यद्भुतं तेषां धर्मो व्यपाश्रयः दुर्यो
धने च विमुखे राजपुत्रशते हते सौभद्रे प्रतिपत्तिं कां प्रत्यपद्यंत मामकाः संजय उवाच संशुष्कास्याश्चलन्नेत्राः
प्रस्विन्ना लोमहर्षिणः पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये हतान् भ्रातॄन् पितॄन् पुत्रान् सुहृत्संबंधिबांधवा
न् उत्सृज्योत्सृज्य संजग्मुस्त्वरयंतो हयद्विपान् तान्प्रभग्नांस्तथा दृष्ट्वा द्रोणो द्रौणिर्बृहद्बलः कृपो दुर्योधनः कर्णः
कृतवर्माथ सौबलः अभिद्रुताः सुसंक्रुद्धाः सौभद्रमपराजितं तेऽपि पौत्रेण ते राजन् प्रायशो विमुखीकृताः एकस्तु सु
खसंवृद्धो बाल्याद्दर्पाच्च निर्भयः इष्वस्त्रविन्महातेजा लक्ष्मणोऽर्जुनिमभ्ययात् तमन्वगेवास्य पिता पुत्रगृद्धी न्यवर्तत
अनु दुर्योधनं चान्ये न्यवर्तंत महारथाः ते तं भिषिषिचुर्बाणैर्मेघा गिरिमिवांबुभिः स तु तान्प्रममाथैको विष्वग्वातो यथां
बुदान् पौत्रं तु तव दुर्धर्षं लक्ष्मणं प्रियदर्शनं पितुः समीपे तिष्ठंतं शूरमुद्यतकार्मुकं अत्यंतसुखसंवृद्धं धनेश्वरसुतो
पमं आससाद रणे कार्ष्णिर्मत्तो मत्तमिव द्विपं लक्ष्मणेन तु संगम्य सौभद्रः परवीरहा शरैः सुनिशितैस्तीक्ष्णैर्बाह्वोरु
रसि चार्पयत् संक्रुद्धो वै महाराज दंडाहत इवोरगः पौत्रस्तव महाराज तव पौत्रमभाषत सुदृष्टः क्रियतां
लोकोऽमुं लोकं गमिष्यसि पश्यतां बांधवानां त्वां नयामि यमसादनं एवमुक्त्वा महाबाहुः सौभद्रः प श्रीराम०

रुधिरंहा उद्वहेमहाबाहुर्निर्मुक्तोरगसन्निभं सतस्यभुजनिर्मुक्तोलक्ष्मणस्यसुदर्शनं सुनसंसुभ्रुमकेशांतंशिरोहर्षीत्सकुं
डलं लक्ष्मणंनिहतंदृष्ट्वाहाहेत्युच्चुकुशुर्जनाः ततोदुर्योधनःक्रुद्धःप्रियपुत्रेनिपातिते हतैनमितिचुक्रोशक्षत्रिया
न्क्षत्रियर्षभः ततोद्रोणःकृपःकर्णोद्रोणपुत्रोबृहद्बलः कृतवर्माचहार्दिक्यःषड्रथाःपर्यवारयन् तांस्तुविध्वा
शितैर्बाणैर्विमुखीकृत्यचार्जुनिः वेगेनाभ्यपतत्क्रुद्धःसैंधवस्यबृहद्बलं आवव्रुस्तस्यपंथानंगजानीकेनदंशि
ताः कलिंगाश्चनिषादाश्चक्राथपुत्रश्चवीर्यवान् तत्प्रसक्तमिवात्यर्थंयुद्धमासीद्विशांपते ततस्तत्कुंजरानीकंव्यधम
द्धर्षमार्जुनिः यथावायुर्नित्यगतिर्जलदान्शतशोंबरे ततःक्राथःशरव्रातैरार्जुनिंसमवाकिरत् अथेतरेसंनिवृ
त्ताःपुनर्द्रोणमुखारथाः परमास्त्राणिधुन्वानाःसौभद्रमभिदुद्रुवुः तान्निवार्यार्जुनिर्बाणैःक्राथपुत्रमथार्दय
त् शरौघेणाप्रमेयेनत्वरमाणोजिघांसया सधनुर्बाणकेयूरौबाहूसमुकुटंशिरः सछत्रध्वजयंतारंरथंवा
श्वानपातयत् कुलशीलश्रुतिबलैःकीर्त्याचास्त्रबलेनच युक्तेतस्मिन्हतेवीराःप्रायशोविमुखाभवन्
॥ ॥इतिद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधे धृतराष्ट्रउ० तथाप्रविष्टंतरुणंसौभद्रमपराजितं कुलानुरूपंकुर्वा
णंसंग्रामेष्वपराजितं आजानेयैःसुबलिभिर्युक्तमश्वैस्त्रिहायनैः प्लवमानमिवाकाशेकेशूराःसमवारय
न् संजयउवाच अभिमन्युःप्रविश्यैतांस्तावकान्निशितैःशरैः अकरोत्पार्थिवान्सर्वान्विमुखान्पांडुनंदनः तं
तुद्रोणःकृपःकर्णोद्रौणिश्चसबृहद्बलः कृतवर्माचहार्दिक्यःषड्रथाःपर्यवारयन् दृष्ट्वातुसैंधवेभारमतिमात्र

द्रो० समाहितं सैन्यंतवमहाराजयुधिष्ठिरमथाद्रवत सोमदत्तिस्तंवीरमभ्यवर्षच्छरांवुभिः तालमात्राणिचापानिविक
५३ र्षंतोमहावलाः तांश्चसर्वान्महेष्वासान्सर्वेविद्यासुनिष्ठितान् व्यष्टंभयद्द्रोणवाणैः सोमदत्तः परवीरहा द्रोणंपंचा
शताविध्यद्विंशत्याचवृहद्वलं आशीत्याकृतवर्माणंकृपंपंचाशिलीमुखैः रुक्मपुंखैर्महावेगैरकर्णसमचोदि
तैः अविध्यद्दशभिर्वाणैरश्वत्थामानमार्जुनिः सकर्णंकर्णिनाकर्णंपीतेननिशितेनच फाल्गुनिर्द्विषतांम
ध्येविव्याधपरमेषुणा पातयित्वाकृपस्याश्वान्तथोभौपार्ष्णिसारथी अथैनंदशभिर्वाणैः प्रत्यविध्यत्स्तनां
तरे ततोवृंदारकंवीरंकुरूणांकीर्तिवर्द्धनं पुत्राणांतववीराणांपश्यतामवधीद्वली तंद्रोणःपंचविंशत्याक्षुद्रका
णांसमार्पयत् वरंवरममित्राणामारुजंतमभीतवत् सतुवाणैःशितैस्तूर्णंप्रत्यविध्यतमारिष पश्यतांधार्त्तरा
ष्ट्राणामश्वत्थामानमार्जुनिः षष्ट्याशराणांतंद्रौणिस्तिग्मधारैःसुतेजनैः उग्रैर्नाकंपयद्विध्वामैनाकमिवपर्वतं
सतुद्रौणिंत्रिसप्तत्याहेमपुंखैरजिह्मगैः प्रत्यविध्यन्महातेजावलवानपकारिणां तस्मिन्द्रोणोवाणशतंपु
त्रगृद्धीन्यपातयत् अश्वत्थामातथाष्टौचपरीप्सन्पितरंरणे कर्णोद्वाविंशतिंभल्लान्कृतवर्माचविंशतिं वृहद्वल
स्तुपंचाशत्कृपःशारद्वतोदश तांश्चप्रत्यवधीत्सर्वान्दशभिर्दशभिःशरैः तैरर्द्यमानःसौभद्रःसर्वतोनिशितैःशरैः
तंकोशलानामधिपंकर्णिनाताडयत्हृदि सतस्याश्वान्ध्वजंचापंसूतंचापातयत्क्षितौ अथकोशलराजस्तुविरथः
खड्गचर्मधृक् इयेषफाल्गुनेःकायाच्छिरोहर्तुंसकुंडलं सकोशलानामधिपंराजपुत्रंवृहद्वलं हृदिविव्याधवाणेनसभि
न्नहृदयोपतत् वभंजचसहस्राणिदशराज्ञांमहात्मनां सृजतामशिवावाचःखड्गकार्मुकधारिणां तथावृहद्वलंहत्वासौ श्रीराम०
६१ ५३

भद्रोप्यचरद्द्रयो विद्धं भयन्महेष्वासो योधांस्तव शरांबुभिः॥ ॥द्रोणपर्वणि ऽभिमन्युवधे संजय उवाच सकर्णो
कर्णिनाकर्णौ पुनर्विव्याध फाल्गुनिः शरैः पंचाशता चैनमविध्यत्कोपयन्भृशं प्रतिविव्याध राधेयस्तावद्भि
रथतं पुनः सतैराचितसर्वांगो बभौ शोभन्तभारत कर्णश्चाप्यकरोत्क्रुद्धो रुधिरोत्पीडवाहिनं कर्णोपि विभवीत्सूरः ति३
शरैश्चित्रोसृग्गाप्लुतः ताबुभौ शरचित्रांगौ रुधिरेण समुक्षितौ बभूवतुर्महात्मानौ पुष्पिताविव किंशुकौ अ
थ कर्णस्य सचिवान् षट्शूरांश्चित्रयोधिनः साश्वसूतध्वजरथान् सौभद्रो निजघान ह तथेतरान्महेष्वासा
न्दशभिर्दशभिः शरैः प्रत्यविध्यदसंभ्रांतस्तदद्भुतमिवाभवत् मागधस्य तथा पुत्रं हत्वा षड्भिरजिह्मगैः
साश्वं ससूतं तरुणमश्वकेतुमपातयत् मार्त्तिकावतिकं भोजं ततः कुंजरकेतनं क्षुरप्रेण समुन्मथ्य नना
द विसृजन् शरान् तस्य दौःशासनिर्विद्ध्वा चतुर्भिश्चतुरो हयान् सूतमेकेन विव्याध दशभिश्चार्जुनात्मजं
ततो दौःशासनिं कार्ष्णिर्विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः संरंभाद्रक्तनयनो वाक्यमुच्चैरथाब्रवीत् पिता तवाहवं त्यक्त्वा
गतः कापुरुषो यथा दिष्ट्यात्वमपि हि जानीषे योद्धुं न त्वद्य मोक्ष्यसे एतावदुक्त्वा वचनं कर्मारपरिमार्जितं ना
राचं विससर्जास्मै तं द्रौणिस्त्रिभिराच्छिनत् तस्यार्जुनिर्ध्वजं छित्वा शल्यं त्रिभिरताडयत् तं शल्यो नवभिर्बाणैर्गा
र्ध्रपत्रैरताडयत् हृद्यसंभ्रांतवत्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् तस्यार्जुनिर्ध्वजं छित्वा हत्वोभौ पार्ष्णिसारथी तं विव्याधाय
सैः षड्भिः सोपाक्रामद्रथांतरं शत्रुंजयं चंद्रकेतुं मेघवेगं सुवर्चसं सूर्यभासं च पंचैतान्हत्वा विव्याध सौबलं तं सौब
लस्त्रिभिर्विद्ध्वा दुर्योधनमथाब्रवीत् सर्वे एनं निमथ्नीमः पुरैकैकं हिनस्ति नः अथाब्रवीत्पुनर्द्रोणं कर्णो वैकर्तनो

द्रो० रणे पुरास्त्वेन्द्रसमश्चातिवृत्तस्यस्य वधमाश्रुतः ततो द्रोणो महेष्वासः सर्वांस्तानभ्यभाषत अस्ति वास्यांतरं किंचित्कु
५४ मारस्याथ पश्यतः आराधयस्यांतरं त्वघ चरंतः सर्वतो दिशं शीघ्रतां नरसिंहस्य पांडवेयस्य पश्यत धनुर्मंडलमे
वास्य रथमार्गेषु दृश्यते संदधानस्य विशिखान् शीघ्रं चैव विमुंचतः आरुजन्नपि मे प्राणान्मोहयन्नपि सायकैः
प्रहर्षयति मां भूयः सौभद्रः परवीरहा अति मानंदयत्येष सौभद्रः परवीरहा अंतरं यस्य संरब्धा न पश्यंति महा
रथाः अस्यतो लघुहस्तस्य दिशः सर्वा महेषुभिः न विशेषं प्रपश्यामि रणे गांडीवधन्वनः अथ कर्णः पुनर्द्रोण
माहार्जुनिशराहतः स्थातव्यमिति तिष्ठामि पीड्यमानोभिमन्युना तेजस्विनः कुमारस्य शराः परमदारुणाः क्षि
ण्वंति हृदयं मेद्य घोराः पावकतेजसः तमाचार्योब्रवीत्कर्णं शनकैः प्रहसन्निव अभेद्यमस्य कवचं युवा चाशु
पराक्रमः उपदिष्टा मया चास्य पितुः कवचधारणा तामेष निखिलां वेत्ति ध्रुवं परपुरंजयः शक्यं त्वस्य धनुश्छे
त्तुं ज्यां च बाणैः समाहितैः अभीषूंश्च हयांश्चैव तथोभौ पार्ष्णिसारथी एतत्कुरु महेष्वास राधेय यदि शक्ष्यसे अ
थैनं विमुखीकृत्य पश्चात्प्रहरणं कुरु सधनुष्को न शक्योयमपि जेतुं सुरासुरैः विरथं विधनुष्कं च कुरुष्वैनं य
दीच्छसि तदाचार्यवचः श्रुत्वा कर्णो वैकर्तनस्त्वरन् अस्यतो लघुहस्तस्य पृषत्कैर्धनुराच्छिनत् अश्वानस्या
वधीद्द्रोणो गौतमः पार्ष्णिसारथी शेषास्त्वच्छिन्नधन्वानं शरवर्षैरवाकिरन् त्वरमाणास्त्वराकाले विरथं षण्महारथा २४
: शरवर्षैरकरुणा बालमेकमवाकिरन् स छिन्नधन्वा विरथः स्वधर्ममनुपालयन् खड्गचर्मधरः श्रीमानुत्पपात वि
हायसा मार्गैः स कौशिकाद्यैश्च लाघवेन बलेन च आर्जुनिर्व्यचरद्व्योम्नि भृशं वै पक्षिराडिव मय्येव निपतत्येषः सासिरित्यूर्ध्व
दृष्टयः विव्यधुस्तं महेष्वासं समरे छिद्रदर्शिनः तस्य द्रोणोच्छिनन्मुष्टौ खड्गं मणिमयत्सरुं क्षुरप्रेण महातेजास्त्वरमाणः सपत्न श्रीराम०

स्वर्ए१ ५४

त्वजित्वराधेयो निशितैर्गरौ व्यधम[?]द्धमेचोत्तमं कस्मिंश्चमैषु पूर्णांगः सोंतरिक्षात्पुनः क्षितिं आस्थितश्चक्रमुद्यम्य द्रो
णंक्रुद्धोभ्यधावत सचक्ररेणूज्वलशोभितांगो वभावतीवोज्वलचक्रपाणिः रणोभिमन्युः क्षणमासरौद्रः सवासुदेवा
नुकृतिंप्रकुर्वन स्रुतरुधिरकृतैकरागवक्त्रो भ्रुकुटिपुटाकुलितोतिसिंहनादः प्रभुरमितवलोरणोभिमन्युर्नृपवरम
ध्यगतोभृशंव्यराजत इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधे॥ ॥संजयउवाच विष्णोःस्वसुर्नंदकरः सविष्ण्वायुधभूषण
ः रणातिरथःसंख्येजनार्दनइवापरः मारुतोद्धूतकेशांतमुद्यतारिवरायुधं वपुःसमीक्ष्यपृथ्वीशा दुःसमीक्षंसुरैर
पि तच्चक्रंभृशमुद्विग्नाःसंचिछिदुरनेकधा महारथस्ततः कार्ष्णिःसंजग्राहमहागदां विधनुःस्यंदनासिस्तैर्विचक्रश्चा
रिभिःकृतः अभिमन्युर्गदापाणिरश्वत्थामानमार्दयत सगदामुद्यतांदृष्ट्वा ज्वलंतीमशनीमिव अपाक्रामद्रथो
पस्थाद्विक्रमांस्त्री[?]न्नरर्षभं तस्याश्वान्गदयाहत्वा तथोभौपार्ष्णिसारथी शराचितांगःसौभद्रःश्वाविद्वत्समदृश्य
त ततःसुवलदायादंकालिकेयमपोथयत जघ्नेचास्यानुचरान्सप्तसप्तभिः पुनर्व्रात्यवसातीयान्जघानरथि
नोदश केकेयानांरथान्सप्तहत्वादशचकुंजरान दौःशासनिरथंसाश्वंगदयासमपोथयत ततोदौःशासनिःक्रु
द्धोगदामुद्यम्यमारिष अभिदुद्रावसौभद्रंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत तावुद्यतगदौवीरावन्योन्यवधकांक्षिणौ
भ्रातृव्यौसंप्रजह्राते पुरेवत्र्यंवकांधकौ तावन्योन्यंगदाग्राभ्यामाहत्यपतितौक्षितौ इंद्रध्वजाविवोत्सृष्टौरणमध्ये
परंतपौ दौःशासनिरथोत्थायकुरूणांकीर्तिवर्द्धनः उत्तिष्ठमानंसौभद्रंगदयामूर्ध्न्यताडयत गदावेगेनमहता
व्यायामेनचमोहितः विचेतान्यपतद्भूमौसौभद्रःपरवीरहा एवंविनिहतोराजन्नेकोवहुभिराहवे क्षोभयित्वाचमूंस

द्रो० र्दनलिनीमिवकुंजरः अशोभतहतोवीरोव्याधैर्वनगजोयथा तंतथापतितंशूरंतावकाः पर्यवारयन् दावंदग्ध्वायथाशां
५५ तंपावकंशिशिरात्यये विमृद्यनगशृंगाणिसंनिवृत्तमिवानिलं अस्तंगतमिवादित्यंतप्त्वाभारतवाहिनीं उपप्लुतंयथा
सोमंसंशुष्कमिवसागरं पूर्णचंद्राभवदनंकाकपक्षवृताक्षिकं तंभूमौपतितंदृष्ट्वातावकास्तेमहारथाः मुदापरमयायुक्ता
श्चुक्रुशुः सिंहवन्मुहुः आसीत्परमकोहर्षस्तावकानांविशांपते इतरेषांतुवीराणांनेत्रेभ्यः प्रापतज्जलं अंतरिक्षेचभूता
निप्राक्रोशंतविशांपते दृष्ट्वानिपतितंवीरंच्युतंचंद्रमिवांबरात् द्रोणकर्णमुखैः षड्भिर्धार्त्तराष्ट्रैर्महारथैः एकोयंनिह
तःशेतेनैषधर्मोमतोहिनः तस्मिन्विनिहतेवीरेवह्वशोभतमेदिनी द्यौर्यथाचंद्रसूर्याभ्यांनक्षत्रगणमालिनी रुक्म
पुंखैश्चसंपूर्णारुधिरौघपरिप्लुता उत्तमांगैश्चशूराणांभ्राजमानैःसकुंडलैः विचित्रैश्चपरिस्तोमैःपताकाभिश्चसंवृता
चापैश्चविविधैश्छिन्नैःशक्त्यृष्टिप्रासकंपनैः विविधैश्चायुधैश्चान्यैःसंवृताभूरशोभत वाजिभिश्चापिनिर्जीवैःश्वस
द्भिःशोणितोक्षितैः सारोहैर्विषमाभूमिः सौभद्रेविनिपातितैः सांकुशैःसमहामात्रैःसवर्मायुधकेतुभिः पर्वतैरिवविध्वस्तै
र्विशिखैर्मथितैर्गजैः पृथिव्यामनुकीर्णैश्चव्यश्वसारथियोधिभिः ह्रदैरिवप्रक्षुभितैर्हतैर्नागैरथोत्तमैः पदा
तिसंघैश्चहतैर्विविधायुधभूषणैः भीरूणांत्रासजननीघोररूपाभवन्महीं तंदृष्ट्वापतितंभूमौचंद्रार्क
सदृशद्युतिं तावकानांपराप्रीतिःपांडूनांचाभवद्व्यथा अभिमन्यौहतेराजन्शिशुकेप्राप्तयौवने संप्राद्रवच्चमूः
सर्वाधर्मराजस्यपश्यतः दीर्यमाणंवलंदृष्ट्वासौभद्रेविनिपातिते अजातशत्रुस्तान्वीरानिदंवचनमब्रवीत् स्वर्गमेषगतः श्रीराम०
५५

२ले१

शूरोयोनपराङ्मुखः। संस्त्रंमयतमामेषविजेष्यामोरणेरिपून इत्येवंसमहातेजाद्दुःखितेभ्योमहाद्युतिः धर्मराजोयुधां
श्रेष्ठोब्रुवनदुःखमपानुदत युद्धेत्वाशीविषाकारान राजपुत्रानरणेरिपून पूर्वंनिहत्यसंग्रामेपश्चाद्वार्जुनिरभ्य
गात हत्वादशसहस्राणिकौशल्यंचमहारथं कृष्णार्जुनसमःकार्ष्णिःशक्रलोकंगतोध्रुवं रथाश्वनरमातंगानवि
निहत्यसहस्रशः अवितृप्तःससंग्रामेनशोच्यःपुण्यकर्मकृत गतःपुण्यकृतांलोकांछाश्वतानयुधिनिर्जितान
॥ ॥इतिद्रोणपर्वण्यभिमन्युवधे संजयउवाच वयंतुप्रवरंहत्वातेषांतैःशरपीडिताः निवेशायाभ्युपायामःसा
यान्हेरुधिरोक्षिताः निरीक्ष्यमाणास्तुवयंपरेणायोधनंशनैः अपयातामहाराजग्लानिंप्राप्ताविचेतसः ततोनिशा
यांदिवसस्यचाशिवःशिवारुतैः सन्निवृत्तेताद्भुतःकुशेशयापीडनिभेदिवाकरेविलंवमानेस्तमुपेत्यपर्वतं वरा
सिशक्त्यृष्टिवरूथवर्म्मणांविभूषणानांचसमाक्षिपत्प्रभाः दिवंचभूमिंचसमानयन्निवप्रियांतनुंभानुमुपैतिया
वकं महाभ्रकूटाचलशृंगसंनिभैर्गजैरनेकैरिववज्रपातितैः सवैजयंत्यंकुशवर्म्मयंतृभिर्निपातितैर्नष्टगतिर्क्षि
ताक्षितिः हतेश्वरैश्चूर्णितपत्त्युपस्करैर्हताश्वसूतैर्विपताककेतुभिः महारथैर्भूःशुशुभेविचूर्णितैःपुरैरि
वामित्रहतैर्नराधिपरथाश्ववृंदैःसहसादिभिर्हतैःप्रविद्धभांडाभरणैःपृथग्विधैः निरस्तजिह्वादशनांत्र
लोचनैर्धराबभौघोरविरूपदर्शना प्रविद्धवर्म्माभरणांवरायुधाविपन्नहस्त्यश्वरथानुगानराः महार्हशा
य्यास्तरणोचिताःसदाक्षितावनाथाइववशेरतेयथा अतीवहृष्टाः श्वसृगालवायसावकाःसुपर्णाश्चवृकास्तर
स्विनः वयांस्यसृक्पान्यथरक्षसांगणाः पिशाचसंघाश्चसुदारुणारणे त्वचोविनिर्भिद्यपिवन्वसामसृक्तथै